

अनुसुची – २

(दफा ४ तथा अनुसुची – १ को भाग – १ सँग सम्बन्धित)

दुर्गाथली गाउँपालिका

दुर्गाथली राजपत्र

दुर्गाथली गाउँपालिका, गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालयबाट प्रकाशित

खण्ड ख

संख्या ०१

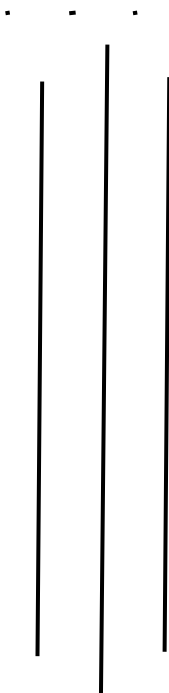
मिति २०८३।०६।१९

भाग – १

दुर्गाथली गाउँपालिका

हेरचाह (CARE) प्रोफाइल, २०८३

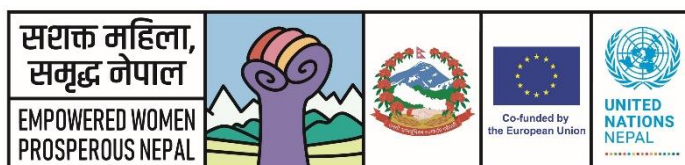
हेरचाह (CARE) प्रोफाइल

दुर्गाथली गाउँपालिका, बझाङ, सुदूरपश्चिम प्रदेश

२०८३

प्राविधिक सहयोग

विषय सूची

कृतज्ञता (Acknowledgement)	8
कार्यकारी सारांश (Executive Summary)	8
अध्याय १	13
परिचय	13
१.१ पृष्ठभूमि	13
१.२ अध्ययनको उद्देश्य	14
१.४. अध्ययनको दायरा	15
१.५ अध्ययनको सीमा	16
अध्याय २	17
अध्ययन विधि (Methodology)	17
२.१ अध्ययन डिजाइन (Study Design)	17
२.२ तथ्याङ्कका स्रोत (Sources of Data)	18
द्वितीयक तथ्याङ्क (Secondary Data Sources)	18
२.३ अध्ययनका सीमाहरू (Limitations)	19
प्रमुख सीमाहरू	19
अध्याय ३	21
स्थानीय तहको परिचय	21
३.१. गाउँपालिकाको परिचय Geographic Information	21
३.२. प्रशासनिक संरचना (Administrative Structure)	23
३.३. जनसांख्यिकीय अवस्थाको विश्लेषण (Demographic Analysis)	25
३.४. Population Pyramid (जनसंख्या पिरामिड)	28
३.५. Population Growth (जनसंख्या वृद्धि)	29
३.६. उमेरगत संरचना (Age Structure)	29
३.७. जातीय संरचना (Ethnicity)	32
३.८. जातीय (Caste) संरचना	32
३.९. धर्म (Religion)	33
३.१० भाषा (Language)	34
अध्याय ४	35
सामाजिक आर्थिक प्रोफाइल (Socio-economic Profile)	35
४.१ शिक्षा (Education)	35
४.२ स्वास्थ्य (Health)	37
मातृ स्वास्थ्य (Maternal Health)	37
४.३ रोजगारी (Employment)	38
४.४ बसाइँसराइ (Migration)	38
४.५ गरिबी (Poverty)	39
४.६ आवास (Housing)	39

४.७खानेपानी (Drinking Water)	39
४.८सरसफाई (Sanitation).....	40
४.८ विद्युत् (Electricity)	40
४.९ इन्टरनेट तथा सूचना प्रविधि (Internet)	40
अध्याय ५	42
केयर आर्थिक विश्लेषण (हेरचाह इकोनोमी Analysis).....	42
५.१ Paid हेरचाह काम.....	42
५.२ Unpaid हेरचाह काम.....	44
५.३ Time Use Analysis.....	45
Male vs Female.....	46
Daily Hours.....	Error! Bookmark not defined.
५.४ हेरचाह Infrastructure.....	46
दुर्गाथलीगाउँपालिकाकोपूर्वाधारसम्बन्धीभरिएकोविवरण/तालिकातलप्रस्तुतगरिएकोछः	46
५.५ हेरचाह सेवा	Error! Bookmark not defined.
६.१ लैङ्गिक विश्लेषण (Gender Analysis)	48
६.२ महिलाको सहभागिता (Women's Participation)	49
चुनौतीहरू	49
सिफारिस	49
६.३ निर्णय प्रक्रियामा सहभागिता (Decision Making)	50
६.४ आर्थिक सहभागिता (Economic Participation).....	50
६.५ महिलामाथि हुने हिंसा (Violence Against Women).....	51
६.६ सामाजिक मान्यता तथा व्यवहार (Social Norms).....	52
६.७ सीमान्तकृत समुदाय (Marginalized Groups)	53
अध्याय ७	55
संस्थागत नक्साङ्कन (Institutional Mapping)	55
७.१ गाउँपालिका (Municipality)	55
७.२ वडा कार्यालय (Ward Offices)	56
७.३ स्वास्थ्य कार्यालय तथा स्वास्थ्य संस्थाहरू (Health Office).....	57
७.४ शिक्षा क्षेत्र (Education Office)	58
७.५ गैरसरकारी संस्थाहरू (NGOs).....	58
७.६ सहकारी संस्थाहरू (Cooperatives).....	59
७.७ निजी क्षेत्र (Private Sector).....	59
७.८ सामुदायिक संस्थाहरू (Community Organizations).....	60
७.९ संस्थागत समन्वय (Institutional Coordination).....	61
अध्याय ८	63
सरोकारवाला विश्लेषण (Stakeholder Analysis).....	63
८.१ सरोकारवालाको पहिचान (Stakeholder Identification).....	63
८.२ सरोकारवाला म्याट्रिक्स (Stakeholder Matrix).....	64

८.३भूमिका तथा जिम्मेवारी (Roles and Responsibilities)	65
८.४ प्रभाव विश्लेषण (Influence Analysis).....	67
८.५चासो विश्लेषण (Interest Analysis)	68
८.६ Influence–Interest Matrix	69
८.७समन्वय संयन्त्र (Coordination Mechanism).....	69
८.८समन्वय सुधारका अवसर.....	70
अध्याय ९	72
विद्यमान नीति तथा कार्यक्रमहरू (Existing Policies and Programs)	72
९.२ संघीय सरकारका नीति तथा कार्यक्रम (Federal Policies and Programs)	72
९.२ प्रदेश सरकारका नीति तथा कार्यक्रम (Provincial Policies and Programs).....	73
९.३ स्थानीय सरकारका नीति तथा कार्यक्रम (Local Policies and Programs)	74
९.४ गैरसरकारी संस्था (NGO Programs).....	75
९.५अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था (INGO Programs)	76
९.६ विकास साझेदार (Development Partners)	77
९.७ नीति तथा कार्यक्रम विश्लेषण (Policy Gap Analysis).....	78
अध्याय १०	79
अन्तर विश्लेषण (Gap Analysis)	79
१०.१ सेवा अन्तर (Service Gap).....	79
१०.२ नीतिगत अन्तर (Policy Gap).....	80
१०.३ पूर्वाधार अन्तर (Infrastructure Gap).....	80
१०.४ पूर्वाधार अन्तर (Infrastructure Gap).....	81
१०.५ मानव स्रोत अन्तर (Human Resource Gap).....	81
१०.६ क्षमता अन्तर (Capacity Gap)	82
१०.७ Gap Analysis Matrix.....	83
अध्याय ११	84
SWOT Analysis	84
११.१ सबल पक्षहरू (Strengths)	84
११.२ कमजोर पक्षहरू (Weaknesses).....	85
प्रमुख कमजोर पक्षहरू	85
११.३ अवसरहरू (Opportunities).....	85
११.४ चुनौती तथा जोखिमहरू (Threats)	86
प्रमुख चुनौतीहरू.....	86
११.५ SWOT Matrix	87
११.६ रणनीतिक विश्लेषण (Strategic Implications).....	87
अध्याय १२	89
हेरचाह 5R Analysis.....	89
१२.१अवैतनिक स्याहार कार्यको पहिचान (Recognize)	89
१२.२ स्याहार कार्यको भार न्यूनीकरण (Reduce).....	90

१२.३ स्याहार कार्यको पुनःवितरण (Redistribute)	91
१२.४ स्याहार कार्यको सम्मान तथा प्रतिफल (Reward).....	91
१२.५ निर्णय प्रक्रियामा प्रतिनिधित्व (Represent)	92
12.7 हेरचाह 5R Analysis Matrix	93
अध्याय १३	95
प्रमुख उपलब्धीहरू (Major Findings)	95
१३.१ मुख्य उपलब्धीहरू (Major Findings).....	95
१३.२ प्रमुख मुद्दाहरू (Key Issues).....	97
पूर्वाधार तथा सेवा पहुँच	97
१३.४ प्राथमिक समस्या (Priority Problems)	98
अध्याय १४	100
सिफारिसहरू (Recommendations)	100
१४.१ अल्पकालीन सिफारिस (Short-term Recommendations) (१-२ वर्ष)	100
१४.२ मध्यकालीन सिफारिस (Medium-term Recommendations) (३-५ वर्ष)	100
१४.३ दीर्घकालीन सिफारिस (Long-term Recommendations) (५ वर्षभन्दा बढी)	101
१४.४ नीतिगत सिफारिस (Policy Recommendations)	101
१४.५ कार्यक्रमगत सिफारिस (Program Recommendations)	102
१४.६ बजेट सम्बन्धी सिफारिस (Budget Recommendations)	103
१४.७ संस्थागत सिफारिस (Institutional Recommendations)	104
१४.८ सिफारिसहरूको प्राथमिकता तालिका (Recommendation Priority Matrix)	105
अध्याय १५	107
कार्ययोजना (Action Plan)	107
तालिका १५.१ : दुर्गथली गाउँपालिकाको हेरचाह प्रोफाइल Action Plan (२०८३-२०८८)	107
१५.२ कार्यान्वयनको चरण (Implementation Phasing)	110
१५.३ सम्भावित वित्तीय स्रोत (Potential Funding Sources).....	111
१५.४ अनुगमनका प्रमुख सूचकहरू (Key Monitoring Indicators)	111
अध्याय १६	113
अनुगमन तथा मूल्याङ्कन रूपरेखा (Monitoring Framework)	113
१६.१ Monitoring Framework कार्यMatrix	113
१६.२ प्रमुख कार्यसम्पादन सूचकहरू (Key Performance Indicators – KPIs)	115
१६.३ अनुगमनका प्रमुख स्रोतहरू (Means of Verification).....	116
१६.४ जिम्मेवारी (Responsible Agencies).....	117
१६.५ अनुगमनको आवृत्ति (Monitoring Frequency)	117
१६.६ प्रतिवेदन प्रणाली (Reporting Mechanism).....	118
१६.७ Monitoring Framework कार्यFlow.....	118
निष्कर्ष (Conclusion).....	119
References	121
Annexes	122

Annex 1 हेरचाह प्रोफाइल सम्बन्धी Key Informant Interview (KII) प्रश्नावली.....	122
Annex 2 हेरचाह प्रोफाइल सम्बन्धी Focus Group Discussion (FGD) प्रश्नावली	126
Annex 3 Ward-wise Population and Area.....	131
Annex 4 Map of Durgathali Rural Municipality, Bajhang	132

कृतज्ञता (Acknowledgement)

दुर्गाथली गाउँपालिकाको वस्तुगत अवस्था, सामाजिक-आर्थिक स्थिति तथा हेरचाह र सेवा प्रवाह सम्बन्धी तथ्याङ्क एवं विवरणहरूलाई एकीकृत गरी तयार पारिएको यो "दुर्गाथली गाउँपालिका हेरचाह प्रोफाइल" प्रकाशन गर्न पाउँदा हामीलाई अत्यन्त खुशी लागेको छ। यो दस्तावेज तयार पार्ने क्रममा प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा अमूल्य योगदान, मार्गदर्शन र सहयोग पुऱ्याउनु हुने सबैप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछौं।

सर्वप्रथम, गाउँपालिकाभित्रका सेवा, हेरचाह तथा विकास निर्माणका विविध पक्षहरूको सही स्थिति चित्रण गर्ने उद्देश्यले सम्पन्न यस अध्ययन तथा प्रतिवेदन तयारीको नेतृत्व गर्नुहुने दुर्गाथली गाउँपालिकाको कार्यपालिका, गाउँपालिका अध्यक्ष, उपाध्यक्ष तथा प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछौं। उहाँहरूको निरन्तर मार्गदर्शन र अभिभावकत्व विना यो कार्य सम्भव हुने थिएन।

त्यस्तै, प्रतिवेदनका लागि आवश्यक विषयगत तथ्याङ्क तथा सूचना उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने गाउँपालिकाका सम्पूर्ण वार्ड अध्यक्षहरू, कार्यपालिका सदस्यहरू, विषयगत शाखाका प्रमुखहरू (स्वास्थ्य, शिक्षा, महिला तथा बालबालिका, योजना आदि) तथा सम्पूर्ण कर्मचारी मित्रहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छौं।

क्षेत्रगत तथ्याङ्क संकलनका क्रममा आफ्नो अमूल्य समय दिएर यथार्थ विवरण उपलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याउनुहुने स्थानीय बासिन्दा, महिला समूह, ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू, सामाजिक कार्यकर्ता, शिक्षक, स्वास्थ्य स्वयंसेविका तथा सरोकारवाला निकायहरूप्रति विशेष आभार व्यक्त गर्दछौं।

अन्त्यमा, यो प्रोफाइल निर्माणको सम्पूर्ण प्रक्रियामा प्राविधिक, आर्थिक तथा परामर्शकीय सहयोग पुऱ्याउने साझेदार संस्था सामाजिक सुरक्षा नागरिक समाज सन्जाल र निड्स नेपाल, परामर्शदाता तथा कार्य टोलीका सम्पूर्ण सदस्यहरूको लगनशीलता र मेहनतको उच्च मूल्यांकन गर्दै हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछौं। यो हेरचाह प्रोफाइलले मष्टा गाउँपालिकाको आगामी नीति, योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्न र लक्षित वर्गसम्म प्रभावकारी सेवा पुऱ्याउन महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउनेछ भन्ने विश्वास लिएका छौं।

दुर्गाथली गाउँपालिका

गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय

चौधारी, बझाङ

कार्यकारी सारांश (Executive Summary)

दुर्गाथली गाउँपालिका, बझाङ जिल्ला सुदूरपश्चिम प्रदेशको पहाडी भू-भागमा अवस्थित एक ग्रामीण स्थानीय तह हो । भौगोलिक विकटता, सीमित पूर्वाधार, जीविकोपार्जनका सीमित अवसर तथा वैदेशिक रोजगारमा आधारित पारिवारिक संरचनाका कारण यहाँ हेरचाह सम्बन्धी जिम्मेवारी, सेवा पहुँच तथा सामाजिक सुरक्षा प्रणालीले विशेष महत्व राख्दछन् । हेरचाह प्रोफाइल अध्ययनले गाउँपालिकाभित्र रहेका महिला, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा अन्य हेरचाह सेवाको आवश्यकता भएका समूहहरूको वर्तमान अवस्था, हेरचाह कार्यको स्वरूप, उपलब्ध सेवा प्रणाली, नीतिगत व्यवस्था, संस्थागत क्षमता, अवसर तथा चुनौती हरूको समग्र विश्लेषण प्रस्तुत गरेको छ । यस अध्ययनले स्थानीय तहमा हेरचाह इकोनोमी लाई विकास योजना, सामाजिक संरक्षण, लैङ्गिक समानता तथा समावेशी विकाससँग जोडेर दीर्घकालीन नीतिगत हस्तक्षेपका लागि आवश्यक आधार तयार गरेको छ । नेपालको संविधानले सुनिश्चित गरेको समानता, सामाजिक न्याय, स्वास्थ्य, शिक्षा तथा सामाजिक सुरक्षाको अधिकारलाई स्थानीय तहमा प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न हेरचाह प्रणालीको सुदृढीकरण अपरिहार्य छ। यस अध्ययनले हेरचाह कार्यलाई केवल पारिवारिक जिम्मेवारीको रूपमा नभई सामाजिक, आर्थिक तथा विकासको महत्वपूर्ण आधारको रूपमा विश्लेषण गरेको छ ।

गाउँपालिकाको कुल जनसंख्या ११,३१८ रहेको छ र कुल परिवार संख्या २,५९२ रहेको छ, जसमा महिलाको जनसंख्या (५४.८६%) पुरुषभन्दा बढी रहेको छ। जसले हेरचाह कार्यमा महिलाको संलग्नता अझ उच्च रहेको संकेत गर्दछ । १५ वर्षमुनिका ३,८६७ बालबालिका, ६० वर्षभन्दा माथिका १,२५६ ज्येष्ठ नागरिक, तथा ३४२ जना अपाङ्गता भएका व्यक्ति, महिला संख्या ६,२०९ रहेका छन भने पुरुष संख्या ५,१०९ गाउँपालिकामा रहेका छन् । यी समूहहरू प्रत्यक्ष रूपमा हेरचाह सेवामा निर्भर रहने भएकाले गाउँपालिकामा हेरचाह सम्बन्धी सेवा तथा पूर्वाधारको आवश्यकता उल्लेखनीय रहेको देखिन्छ । यस अध्ययनको प्रमुख उद्देश्य दुर्गाथली गाउँपालिकामा हेरचाह इकोनोमी को वर्तमान अवस्था पहिचान गर्नु, हेरचाह सेवाको माग तथा आपूर्तिको विश्लेषण गर्नु, हेरचाह कार्यमा महिलाको भूमिका, लैङ्गिक असमानता, सामाजिक समावेशिता तथा स्थानीय सरकारको संस्थागत क्षमता मूल्याङ्कन गर्नु रहेको हो । अध्ययनले विशेष गरी बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, गर्भवती तथा सुत्केरी महिला लगायत हेरचाह सेवामा निर्भर समूहहरूको अवस्था विश्लेषण गर्दै भविष्यका नीति, योजना तथा बजेट निर्माणका लागि प्रमाणमा आधारित आधार तयार गर्ने उद्देश्य राखेको छ । साथै हेरचाह कार्यलाई उत्पादनशील अर्थतन्त्र, सामाजिक संरक्षण तथा मानव विकाससँग जोड्दै स्थानीय सरकारलाई हेरचाह प्रतिक्रियाशील योजना तर्फ उन्मुख गराउनु पनि अध्ययनको महत्वपूर्ण उद्देश्य हो ।

अध्ययनबाट प्राप्त तथ्याङ्क तथा सरोकारवालासँगको छलफलले हेरचाह कार्यको मुख्य जिम्मेवारी अझै पनि महिलामाथि केन्द्रित रहेको स्पष्ट देखाएको छ । बालबालिकाको हेरचाह, वृद्धवृद्धाको सेवा, अपाङ्गता भएका व्यक्तिको सहयोग, खाना पकाउने, सरसफाइ, पानी संकलन, दाउरा व्यवस्थापन तथा घरायसी व्यवस्थापन जस्ता अधिकांश कार्य महिलाले दैनिक रूपमा निर्वाह गरिरहेका छन् । यी कार्यहरू समाजका लागि अत्यन्त आवश्यक भए पनि आर्थिक रूपमा मूल्याङ्कन नगरिने तथा प्रायः अवैतनिक श्रमको रूपमा रहने गरेको पाइयो । पुरुषहरूको वैदेशिक रोजगार तथा आन्तरिक बसाइँसराइका कारण धेरै परिवारमा महिलाले एकल रूपमा घरपरिवारको सम्पूर्ण हेरचाह जिम्मेवारी वहन गर्नुपरेको अवस्था देखिएको छ। यसले महिलाको समय, स्वास्थ्य, आयआर्जनका अवसर तथा सामाजिक सहभागितामा प्रत्यक्ष असर पुऱ्याएको छ । महिलाको ठूलो समय अवैतनिक हेरचाह कार्यमै खर्च हुने भएकाले उनीहरूको आर्थिक सशक्तीकरण, उद्यमशीलता तथा नेतृत्व विकासका अवसर सीमित हुने गरेका छन् ।

अध्ययनले हेरचाह सेवा प्रदान गर्ने सरकारी संरचनाहरू (स्वास्थ्य संस्था, विद्यालय, प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्र, महिला तथा बालबालिका सेवा, सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम आदि) सञ्चालनमा रहे पनि सेवा पहुँच, दक्ष जनशक्ति, पूर्वाधार, उपकरण तथा बजेटको अभावका कारण सबै नागरिकले गुणस्तरीय सेवा प्राप्त गर्न नसकेको देखाएको छ । विशेष गरी दुर्गम बस्तीका ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा एकल महिलाहरूले नियमित हेरचाह सेवा प्राप्त गर्न कठिनाई भोगिरहेका छन् । दुर्गाथली गाउँपालिकाको हेरचाह इकोनोमी मुख्यतः परिवारमा आधारित अवैतनिक श्रममा निर्भर रहेको छ । हेरचाह सम्बन्धी अधिकांश जिम्मेवारी घरभित्रै सीमित रहेको र त्यसको आर्थिक मूल्याङ्कन नगर्ने सामाजिक अभ्यास अझै विद्यमान छ । हेरचाह कार्यमा महिलाको योगदान अत्यधिक भए पनि त्यसलाई श्रम, उत्पादन वा आर्थिक योगदानको रूपमा औपचारिक मान्यता प्राप्त भएको अवस्था छैन । हेरचाह सेवा प्रदान गर्ने संस्थागत संरचनाहरू विस्तार हुँदै गए पनि तिनको पहुँच र गुणस्तरमा उल्लेखनीय सुधार आवश्यक देखिन्छ । प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्र, विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, आमा समूह, महिला समूह, स्वास्थ्य स्वयंसेविका तथा सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरूले हेरचाह प्रणालीलाई केही हदसम्म सहयोग पुऱ्याएका छन् । तथापि बाल हेरचाह केन्द्र, डे-केयर सेवा, ज्येष्ठ नागरिक दिवस सेवा केन्द्र, घरमै पुगेर सेवा दिने प्रणाली, पुनःस्थापना सेवा तथा अपाङ्गता मैत्री पूर्वाधारको अभावले हेरचाह इकोनोमी अझै कमजोर रहेको देखिन्छ । हेरचाह कार्यलाई स्थानीय आर्थिक विकास, रोजगारी सिर्जना, सामाजिक संरक्षण तथा मानव विकाससँग जोड्ने अभ्यास प्रारम्भिक चरणमै रहेको छ। हेरचाह क्षेत्रमा दक्ष जनशक्ति विकास, निजी

तथा सामुदायिक क्षेत्रको सहभागिता तथा सार्वजनिक लगानी वृद्धि गर्न सके हेरचाह इकोनोमी स्थानीय विकासको महत्वपूर्ण आधार बन्न सक्ने सम्भावना अध्ययनले देखाएको छ । अध्ययनले हेरचाह प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउनुपर्ने विभिन्न संरचनागत तथा सामाजिक चुनौतीहरू पहिचान गरेको छ । हेरचाह कार्यलाई महिलाको प्राकृतिक जिम्मेवारीका रूपमा हेर्ने सामाजिक सोच अझै बलियो रहेको छ। यसले हेरचाह कार्यको समान बाँडफाँटलाई अवरोध पुऱ्याएको छ । त्यसैगरी, सीमित बजेट, दक्ष जनशक्तिको अभाव, दुर्गम बस्तीमा सेवा पहुँचको कठिनाइ, अपाङ्गता मैत्री पूर्वाधारको कमी, बाल हेरचाह केन्द्रहरूको अपर्याप्तता, ज्येष्ठ नागरिकका लागि संस्थागत हेरचाह सेवाको अभाव तथा हेरचाह सम्बन्धी तथ्याङ्कको सीमित उपलब्धता प्रमुख चुनौतीका रूपमा देखिएका छन् । पुरुषहरूको वैदेशिक रोजगारका कारण महिलामाथि दोहोरो जिम्मेवारी थपिएको छ भने जलवायु परिवर्तन, प्राकृतिक विपद् तथा गरिबीले हेरचाह कार्यलाई अझ जटिल बनाएको छ । चुनौतीहरूका बाबजुद दुर्गाथली गाउँपालिकामा हेरचाह प्रणाली सुधारका पर्याप्त सम्भावनाहरू रहेका छन्। स्थानीय सरकारको नीति तथा कार्यक्रममार्फत हेरचाह प्रतिक्रियाशील योजना लागू गर्न सकिने अवस्था रहेको छ। महिला समूह, सामुदायिक संस्था, स्वास्थ्य स्वयंसेविका, सहकारी तथा नागरिक समाजको सक्रिय सहभागिताले हेरचाह सेवाको विस्तारमा महत्वपूर्ण योगदान दिन सक्छ । स्थानीय सरकारले बालमैत्री तथा ज्येष्ठ नागरिकमैत्री पूर्वाधार विकास, डे-केयर सेवा सञ्चालन, अपाङ्गता सहयोग सेवा, घरमै पुगेर हेरचाह सेवा, हेरचाह क्षेत्रमा सीप विकास तथा रोजगार कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सके हेरचाह इकोनोमी लाई स्थानीय आर्थिक विकाससँग जोड्न सकिने सम्भावना उच्च रहेको छ। हेरचाह कार्यमा पुरुषको सहभागिता बढाउने सामाजिक अभियान तथा लैङ्गिक रूपान्तरणमुखी कार्यक्रमले घरपरिवारमा हेरचाह जिम्मेवारीको समान बाँडफाँटलाई प्रोत्साहन गर्न सक्छ । अध्ययनका आधारमा दुर्गाथली गाउँपालिकाले हेरचाह उत्तरदायी नीति तथा हेरचाह उत्तरदायी बजेटिड लाई संस्थागत रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ । हेरचाह सम्बन्धी तथ्याङ्क व्यवस्थापन प्रणाली विकास गरी नियमित अद्यावधिक गर्नुपर्ने, हेरचाह सेवाको गुणस्तर सुधार गर्न स्वास्थ्य, शिक्षा तथा सामाजिक सुरक्षा क्षेत्रबीच समन्वय सुदृढ गर्नुपर्ने तथा हेरचाह पूर्वाधारमा सार्वजनिक लगानी वृद्धि गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसका साथै, महिलामाथिको अवैतनिक हेरचाह कार्यको भार कम गर्न सामुदायिक बाल हेरचाह केन्द्र, ज्येष्ठ नागरिक सेवा केन्द्र, अपाङ्गता सहायता सेवा तथा घरआधारित हेरचाह कार्यक्रम विस्तार गर्न आवश्यक छ । हेरचाह क्षेत्रमा दक्ष जनशक्ति विकास, स्थानीय स्वयंसेवक परिचालन, निजी क्षेत्र तथा सहकारीसँग सहकार्य तथा पुरुषको हेरचाह कार्यमा सहभागिता अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गरिनु उपयुक्त हुनेछ । हेरचाह कार्यलाई

सामाजिक न्याय, आर्थिक समावेशिता तथा दिगो विकाससँग जोड्दै गाउँपालिकाको आवधिक योजना, वार्षिक नीति तथा बजेटमा प्राथमिकताका साथ समावेश गरिएमा दुर्गाथली गाउँपालिका हेरचाह उत्तरदायी, लैङ्गिक समानतामूलक तथा समावेशी स्थानीय शासनको नमुना स्थानीय तहका रूपमा विकास हुन सक्ने स्पष्ट सम्भावना रहेको अध्ययनले देखाएको छ ।

अध्याय १

परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

नेपालमा सामाजिक, आर्थिक तथा जनसांख्यिक परिवर्तनसँगै हेरचाह (हेरचाह) सम्बन्धी आवश्यकताहरू दिनप्रतिदिन बढ्दै गइरहेका छन् । बालबालिका, गर्भवती तथा सुत्केरी महिला, ज्येष्ठ नागरिक, दीर्घरोगी, अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा अन्य हेरचाह सेवामा निर्भर समूहहरूको संख्या वृद्धि हुँदै जाँदा उनीहरूलाई आवश्यक गुणस्तरीय हेरचाह सेवा उपलब्ध गराउनु स्थानीय सरकारको प्रमुख दायित्व बनेको छ । यद्यपि, परम्परागत रूपमा हेरचाह कार्यलाई घरपरिवारको निजी जिम्मेवारीका रूपमा लिइने र विशेषतः महिलाको भूमिकासँग मात्र जोडेर हेर्ने सामाजिक मान्यताका कारण हेरचाह कार्यको वास्तविक आर्थिक तथा सामाजिक योगदान अझै पनि पर्याप्त रूपमा पहिचान हुन सकेको छैन ।

हेरचाह कार्यले परिवार, समुदाय र राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई निरन्तरता दिन महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरे पनि यसको अधिकांश हिस्सा अवैतनिक हेरचाह रूपमा महिला द्वारा सम्पन्न हुने गरेको छ । खाना पकाउने, बालबालिकाको हेरचाह, बिरामी तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिको स्याहार, ज्येष्ठ नागरिकको सेवा, घरको सरसफाइ, पानी तथा दाउरा संकलनजस्ता कार्यहरू आर्थिक रूपमा मूल्याङ्कन नहुने भएकाले महिलाको श्रम अदृश्य रहँदै आएको छ । यसले महिलाको शिक्षा, रोजगारी, नेतृत्व, उद्यमशीलता तथा निर्णय प्रक्रियामा सहभागितालाई सीमित गरेको छ । दुर्गन्धली गाउँपालिका भौगोलिक रूपमा विकट पहाडी क्षेत्र भएकाले यहाँका नागरिकहरूलाई स्वास्थ्य, शिक्षा, यातायात तथा सामाजिक सेवामा सहज पहुँच छैन । पुरुषहरूको वैदेशिक रोजगार तथा आन्तरिक बसाइँसराइका कारण महिलामाथि हेरचाह सम्बन्धी जिम्मेवारी थपिएको छ । यसले महिलाको समय उपयोग, मानसिक तथा शारीरिक स्वास्थ्य, आर्थिक गतिविधिमा सहभागिता र सामाजिक जीवनमा प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको छ । यस सन्दर्भमा हेरचाह प्रोफाइल अध्ययनले गाउँपालिकाभित्र रहेका हेरचाह सेवाको माग, आपूर्ति, गुणस्तर, पहुँच, संस्थागत क्षमता, लैङ्गिक विभाजन, सामाजिक समावेशीकरण तथा हेरचाह इकोनोमी को समग्र अवस्थाको विश्लेषण गरी प्रमाणमा आधारित नीति, योजना तथा कार्यक्रम निर्माणका लागि आधार तयार गर्दछ। साथै, हेरचाह प्रोफाइल स्थानीय सरकारलाई हेरचाह उत्तरदायी योजना, लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटिड तथा सामाजिक संरक्षण कार्यक्रमहरू प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न मार्गदर्शन गर्ने महत्वपूर्ण दस्तावेजका रूपमा कार्य गर्दछ ।

यस अध्ययनले स्थानीय सरकार, विकास साझेदार संस्था, नागरिक समाज, निजी क्षेत्र तथा समुदायबीच समन्वय बढाई हेरचाह प्रणालीलाई सुदृढ बनाउन आवश्यक नीतिगत तथा कार्यक्रमगत सुधारका क्षेत्रहरू समेत पहिचान गरेको छ । दिगो विकास लक्ष्य नेपालको संविधान, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, राष्ट्रिय लैङ्गिक समानता नीति तथा सामाजिक सुरक्षा नीतिहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनकालागि पनि हेरचाह प्रोफाइल अत्यन्त उपयोगी आधार दस्तावेज हो ।

१.२ अध्ययनको उद्देश्य

१.३ उद्देश्य

मुख्य उद्देश्य

यस हेरचाह प्रोफाइल अध्ययनको मुख्य उद्देश्य दुर्गाथली गाउँपालिकामा हेरचाह इकोनोमी, हेरचाह सेवाको अवस्था, हेरचाह कार्यको लैङ्गिक विभाजन तथा हेरचाह सेवामा निर्भर जनसंख्याको आवश्यकता विश्लेषण गरी स्थानीय सरकारलाई हेरचाह उत्तरदायी नीति, योजना, बजेटिङ तथा कार्यक्रम डिजाइन का लागि प्रमाणमा आधारित आधार उपलब्ध गराउनु हो ।

विशिष्ट उद्देश्य

यस अध्ययनका विशिष्ट उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका छन्—

- गाउँपालिकाको जनसांख्यिक, सामाजिक तथा आर्थिक अवस्थाको विश्लेषण गरी हेरचाह सेवाको आवश्यकता भएका समूहहरूको पहिचान गर्नु ।
- लबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, गर्भवती तथा सुत्केरी महिला लगायत हेरचाह सेवामा निर्भर समूहहरूको वर्तमान अवस्था विश्लेषण गर्नु ।
- परिवार तथा समुदायमा हुने भुक्तानी गरिएको हेरचाह कार्य र अवैतनिक हेरचाह कार्य को स्वरूप, समय उपयोग तथा लैङ्गिक विभाजनको अध्ययन गर्नु ।
- हेरचाह सेवा प्रदान गर्ने सरकारी, निजी तथा सामुदायिक संस्थाहरूको अवस्था, सेवा पहुँच, गुणस्तर तथा क्षमता मूल्याङ्कन गर्नु ।
- हेरचाह सम्बन्धी स्थानीय नीति, योजना, कार्यक्रम तथा बजेटको समीक्षा गरी विद्यमान व्यवस्थाको प्रभावकारिता विश्लेषण गर्नु ।

६. हेरचाह कार्यमा महिला तथा पुरुषको सहभागिता, निर्णय प्रक्रिया, सामाजिक मान्यता तथा लैङ्गिक असमानताको अवस्था अध्ययन गर्नु ।
७. हेरचाह सेवा क्षेत्रमा रहेका पूर्वाधार, मानव संसाधन, वित्तीय स्रोत तथा संस्थागत व्यवस्थापनका चुनौतीहरू पहिचान गर्नु ।
८. हेरचाह इकोनोमी लाई स्थानीय आर्थिक विकास, रोजगारी सिर्जना तथा सामाजिक संरक्षणसँग जोड्ने सम्भावनाहरू विश्लेषण गर्नु ।
९. हेरचाह उत्तरदायी स्थानीय शासन, लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण (GESI) लाई सुदृढ बनाउन आवश्यक रणनीति तथा नीतिगत सिफारिसहरू तयार गर्नु ।

१.४. अध्ययनको दायरा

यो अध्ययन दुर्गाथली गाउँपालिकाका सबै वडाहरूलाई समेटेर सञ्चालन गरिएको हो। अध्ययनले गाउँपालिकाको जनसांख्यिक अवस्था, सामाजिक तथा आर्थिक संरचना, हेरचाह सेवाको उपलब्धता, पहुँच तथा गुणस्तर, हेरचाह कार्यको स्वरूप तथा हेरचाह सेवामा निर्भर जनसंख्याको अवस्थालाई समग्र रूपमा समेटेको छ ।

अध्ययनको दायरामा निम्न विषयहरू समावेश गरिएको छ—

- गाउँपालिकाको भौगोलिक तथा प्रशासनिक परिचय ।
- जनसंख्या, परिवार तथा सामाजिक संरचनाको विश्लेषण ।
- बालबालिका, किशोरकिशोरी, महिला, ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा अन्य हेरचाह सेवामा निर्भर समूहहरूको अवस्था ।
- स्वास्थ्य, शिक्षा, पोषण, सामाजिक सुरक्षा तथा हेरचाह सम्बन्धी सेवा प्रणालीको समीक्षा ।
- परिवारमा हुने Paid तथा Unpaid हेरचाह कार्यको अध्ययन ।
- हेरचाह सम्बन्धी समय उपयोग को विश्लेषण ।
- हेरचाह पूर्वाधार, मानव संसाधन तथा सेवा प्रदायक संस्थाहरूको अवस्था ।
- लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण सम्बन्धी विश्लेषण ।
- हेरचाह इकोनोमी को आर्थिक तथा सामाजिक योगदानको विश्लेषण ।
- हेरचाह सम्बन्धी नीति, कानून, योजना, बजेट तथा संस्थागत संरचनाको समीक्षा ।

- सेवा पहुँच, गुणस्तर तथा प्रभावकारिताको मूल्याङ्कन ।
- हेरचाह प्रणालीका चुनौती, अवसर तथा सुधारका सम्भावनाहरूको विश्लेषण ।
- हेरचाह उत्तरदायी योजना तथा बजेटिङ का लागि नीतिगत सिफारिसहरूको विकास ।

यस अध्ययनले स्थानीय सरकार, समुदाय, नागरिक समाज, विकास साझेदार तथा निजी क्षेत्रबीचको समन्वय तथा हेरचाह सेवा प्रवाहको अवस्थालाई समेत समेटेको छ ।

१.५ अध्ययनको सीमा

हेरचाह प्रोफाइल अध्ययनले गाउँपालिकाको हेरचाह प्रणालीको समग्र चित्र प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरे पनि केही सीमाहरू रहेका छन् ।

अध्ययनका क्रममा उपलब्ध प्राथमिक तथा द्वितीयक तथ्याङ्कको गुणस्तर र उपलब्धतामा निर्भर रहनुपरेको थियो । केही सूचकहरूका लागि अद्यावधिक तथा विस्तृत स्थानीय तथ्याङ्क उपलब्ध नभएकाले राष्ट्रिय जनगणना, स्थानीय अभिलेख तथा सरोकारवालाबाट प्राप्त सूचनालाई आधार बनाइएको छ ।

हेरचाह कार्यको ठूलो हिस्सा घरभित्र हुने अवैतनिक श्रम भएकाले त्यसको वास्तविक समय, आर्थिक मूल्य तथा कार्यभारको पूर्ण मापन गर्न कठिनाई रहेको थियो । अध्ययनका क्रममा समय, स्रोत तथा भौगोलिक विकटताका कारण सबै घरपरिवार तथा समुदायमा विस्तृत अवलोकन गर्न सम्भव भएन । केही निष्कर्षहरू उत्तरदाताको अनुभव, धारणा तथा उपलब्ध अभिलेखमा आधारित भएकाले सीमित व्यक्तिपरक प्रभाव रहन सक्ने सम्भावना छ ।

यस अध्ययनले हेरचाह कार्यको गुणात्मक तथा परिमाणात्मक दुवै पक्ष समेट्ने प्रयास गरे पनि हेरचाह कार्यको वास्तविक मौद्रिक मूल्याङ्कन (Monetization of हेरचाह काम) तथा दीर्घकालीन आर्थिक प्रभावको विस्तृत विश्लेषण अध्ययनको दायराभन्दा बाहिर रहेको छ । त्यसैगरी, अध्ययनले निजी क्षेत्रमा उपलब्ध सबै हेरचाह सेवाहरूको विस्तृत वित्तीय तथा व्यवसायिक विश्लेषण गरेको छैन ।

यद्यपि यी सीमाहरूका बाबजुद अध्ययनले दुर्गाथली गाउँपालिकाको हेरचाह प्रणाली, हेरचाह इकोनोमी, सेवा संरचना, लैङ्गिक विभाजन तथा नीतिगत अवस्थाको यथार्थपरक चित्र प्रस्तुत गर्दै स्थानीय सरकार, विकास साझेदार तथा अन्य सरोकारवालाका लागि प्रमाणमा आधारित योजना तथा निर्णय प्रक्रियामा उपयोगी आधार प्रदान गर्ने विश्वास गरिएको छ ।

अध्याय २

अध्ययन विधि (Methodology)

२.१ अध्ययन डिजाइन (Study Design)

यस हेरचाह प्रोफाइल अध्ययनमा स्थानीय तहको सामाजिक, आर्थिक, जनसांख्यिकीय तथा हेरचाह इकोनोमी सम्बन्धी अवस्थाको समग्र विश्लेषण गर्न वर्णनात्मक तथा विश्लेषणात्मक अध्ययन डिजाइन अपनाइएको छ । अध्ययनले परिमाणात्मक र गुणात्मक दुवै प्रकारका अनुसन्धान विधिहरू को प्रयोग गरी स्थानीय तहको वस्तुगत अवस्था, सेवा पहुँच, अवैतनिक स्याहार कार्य हेरचाह सामाजिक समावेशीकरण तथा लैङ्गिक समानताको विश्लेषण गरेको छ ।

अध्ययनले स्थानीय सरकार, समुदाय, सरोकारवाला निकाय तथा सेवा प्रदायक संस्थाहरूबाट प्राप्त तथ्याङ्क तथा जानकारीलाई एकीकृत गरी हेरचाह प्रोफाइल तयार गरिएको हो । यस अध्ययनले हेरचाह नेपालको लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण (GESI) तथा हेरचाह अर्थतन्त्र रूपरेखा लाई आधार मानी स्थानीय तहमा हेरचाह सम्बन्धी आवश्यकता, चुनौती तथा अवसरहरूको पहिचान गर्ने प्रयास गरेको छ ।

अध्ययनका मुख्य विशेषताहरू निम्नानुसार रहेका छन्:

- Desk Review (द्वितीयक स्रोतको समीक्षा): स्थानीय तहका आवधिक योजना, गाउँपालिका प्रोफाइल, राष्ट्रिय जनगणना, वार्षिक प्रतिवेदन, नीति तथा कानूनहरूको अध्ययन ।
- Participatory Approach (सहभागितामूलक विधि): महिला, पुरुष, युवा, ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा सीमान्तकृत समुदायको सहभागितामा स्थानीय आवश्यकता तथा प्राथमिकताको पहिचान जस्ता तथ्याङ्क संकलनको प्रमुख श्रोत भएतापनि यहाँ सहभागितामूलक विधिको विशेष भूमिका न्यून रहेकोछ।
- Triangulation Method: विभिन्न स्रोतबाट प्राप्त तथ्याङ्क तथा सूचनाको तुलना, प्रमाणीकरण तथा विश्लेषण गरी अध्ययनको विश्वसनीयता सुनिश्चित गरिएको छ ।
- Data Analysis: सङ्कलित तथ्याङ्कलाई Microsoft Excel तथा अन्य विश्लेषणात्मक उपकरणहरूको प्रयोग गरी तालिका, ग्राफ, प्रतिशत तथा व्याख्यात्मक विश्लेषणका माध्यमबाट प्रस्तुत गरिएको छ । यस अध्ययनले विशेष गरी स्थानीय तहमा महिला तथा अन्य हेरचाह प्रदायकहरू माथि

पर्ने अवैतनिक स्याहार कार्यको अवस्था, सेवा पहुँच, पूर्वाधार, सामाजिक संरक्षण तथा स्थानीय सरकारको भूमिकालाई विश्लेषण गर्दै नीतिगत तथा कार्यक्रमगत सुझावहरू प्रस्तुत गरेको छ ।

२.२ तथ्याङ्कका स्रोत (Sources of Data)

यस अध्ययनमा प्राथमिक (Primary) तथ्याङ्कको संकलन गर्ने भूमिका अत्यन्तै न्यून रहेको र द्वितीय (Secondary) तथ्याङ्क स्रोतहरूको प्रयोग अधिकतम गरिएको छ । विभिन्न स्रोतहरूबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई एकीकृत गरी स्थानीय तहको वास्तविक अवस्था विश्लेषण गरिएको हो ।

द्वितीय तथ्याङ्क (Secondary Data Sources)

द्वितीयक तथ्याङ्क विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी प्रकाशन, प्रतिवेदन तथा आधिकारिक अभिलेखहरूबाट सङ्कलन गरिएको हो। मुख्य स्रोतहरू निम्नानुसार छन्:

- राष्ट्रिय जनगणना २०७८ तथा राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय (NSO)
- दुर्गाथली गाउँपालिका प्रोफाइल
- गाउँपालिकाको आवधिक विकास योजना
- वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम
- वार्षिक बजेट तथा प्रगति प्रतिवेदन
- गाउँपालिकाको प्रशासनिक अभिलेख
- स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (HMIS)
- शिक्षा व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (EMIS)
- स्थानीय तह संस्थागत क्षमता स्वमूल्याङ्कन (LISA)
- स्थानीय तह वित्तीय सुशासन जोखिम मूल्याङ्कन (FRA)
- राष्ट्रिय तथा प्रदेशस्तरीय नीति, ऐन तथा कार्यविधिहरू
- हेरचाह Nepal, UNICEF, UNDP, WHO, ILO तथा अन्य विकास साझेदार संस्थाहरूका सम्बन्धित प्रतिवेदन
- प्रकाशित अनुसन्धान, जर्नल, अध्ययन तथा तथ्याङ्कीय प्रतिवेदन

तथ्याङ्कको प्रमाणीकरण (Data Validation)

अध्ययनको गुणस्तर तथा विश्वसनीयता सुनिश्चित गर्न निम्न प्रक्रिया अपनाइएको छ।

- विभिन्न स्रोतबाट प्राप्त तथ्याङ्कको त्रिकोणन गरिएको ।
- वडा तथा गाउँपालिका स्तरका सरोकारवालासँग तथ्याङ्कको प्रमाणीकरण गरिएको ।
- प्राथमिक तथा द्वितीयक तथ्याङ्कबीच तुलना गरी आवश्यक संशोधन गरिएको ।
- प्रारम्भिक निष्कर्ष सम्बन्धित सरोकारवालासँग साझा गरी सुझाव समेटिएको ।
- अन्तिम प्रतिवेदन तयार गर्नु अघि तथ्याङ्क, विश्लेषण तथा निष्कर्षको प्राविधिक समीक्षा गरिएको ।

यस अध्ययनमा प्रयोग गरिएको मिश्रित अनुसन्धान विधि (Mixed Methods Approach) ले दुर्गाथली गाउँपालिकाको सामाजिक, आर्थिक, जनसांख्यिकीय तथा हेरचाह इकोनोमी सम्बन्धी अवस्थाको समग्र र विश्वसनीय विश्लेषण गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ। प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतबाट प्राप्त तथ्याङ्कको समन्वित प्रयोगले अध्ययनका निष्कर्षहरूलाई प्रमाणमा आधारित (Evidence-based) बनाएको छ, जसले स्थानीय सरकार तथा विकास साझेदार संस्थाहरूलाई समावेशी योजना निर्माण, सेवा सुधार तथा नीति तर्जुमाका लागि महत्वपूर्ण आधार प्रदान गर्दछ।

२.३ अध्ययनका सीमाहरू (Limitations)

प्रत्येक अनुसन्धानका केही सीमाहरू हुने भएकाले यस अध्ययनमा पनि केही व्यावहारिक तथा प्राविधिक सीमाहरू रहेका छन् ।

प्रमुख सीमाहरू

- अध्ययन सीमित समय र उपलब्ध स्रोतसाधनभित्र सम्पन्न गरिएको हुँदा केही विस्तृत विषयवस्तु समेट्न कठिन भएको हुन सक्छ ।
- दुर्गम भौगोलिक अवस्था तथा केही बस्तीमा यातायातको सीमित पहुँचका कारण सबै समुदायसम्म समान रूपमा पुग्न चुनौती रहेको थियो ।
- केही तथ्याङ्क उत्तरदाताले दिएको जानकारीमा आधारित भएकाले रिकल बायस वा प्रतिक्रिया बायस हुने सम्भावना रहन्छ ।
- केही द्वितीयक तथ्याङ्क अद्यावधिक नभएका वा विभिन्न स्रोतबीच सामान्य भिन्नता देखिएकाले आवश्यक प्रमाणीकरण (Triangulation) गरिएको छ ।

- वैदेशिक रोजगारी तथा मौसमी बसाइँसराइका कारण केही लक्षित उत्तरदातासँग प्रत्यक्ष अन्तर्वार्ता गर्न सम्भव भएन ।
- हेरचाह इकोनोमी सम्बन्धी विस्तृत स्थानीय तथ्याङ्क सीमित उपलब्ध भएकाले केही विश्लेषण गुणात्मक सूचना तथा सरोकारवालाको धारणामा आधारित गरिएको छ ।
- अध्ययनको निष्कर्ष अध्ययन सम्पन्न भएको समयसम्म उपलब्ध तथ्याङ्क तथा परिस्थितिमा आधारित भएकाले भविष्यमा नयाँ तथ्याङ्क वा नीतिगत परिवर्तनसँगै केही निष्कर्षहरू अद्यावधिक गर्न आवश्यक हुन सक्छ । यस अध्ययनमा प्रयोग गरिएको अनुसन्धान विधि, नमुना छनोट, तथ्याङ्क सङ्कलनका उपकरण तथा विश्लेषण प्रक्रियाले दुर्गाथली गाउँपालिकाको हेरचाह प्रोफाइल लाई प्रमाणमा आधारित, सहभागीमूलक तथा विश्वसनीय बनाएको छ। यद्यपि उल्लेखित सीमाहरूलाई ध्यानमा राखी प्रतिवेदनका निष्कर्ष तथा सिफारिसहरूलाई स्थानीय योजना, नीति निर्माण तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि मार्गदर्शक दस्तावेजका रूपमा उपयोग गर्न सकिन्छ ।

अध्याय ३

स्थानीय तहको परिचय

३.१. गाउँपालिकाको परिचय Geographic Information

दुर्गाथली गाउँपालिका सुदूरपश्चिम प्रदेशको बझाङ जिल्लाको दक्षिण-पश्चिमी भूभागमा अवस्थित एक ग्रामीण तथा पहाडी गाउँपालिका हो। नेपाल सरकारद्वारा स्थानीय तह पुनःसंरचना (२०७३) अन्तर्गत साविकका विभिन्न गाउँ विकास समितिहरूलाई समायोजन गरी यस गाउँपालिकाको स्थापना गरिएको हो। प्राकृतिक स्रोत-साधन, जैविक विविधता, कृषि उत्पादन तथा धार्मिक-पर्यटकीय सम्भावनाले सम्पन्न यस गाउँपालिका खप्तड राष्ट्रिय निकुञ्जको प्रभाव क्षेत्रमा पर्ने भएकाले यसको वातावरणीय तथा पारिस्थितिक महत्व पनि उच्च रहेको छ।

Location (अवस्थिति): दुर्गाथली गाउँपालिका बझाङ जिल्लाको उत्तर क्षेत्रमा बंगल नगरपालिका, पूर्व क्षेत्रमा छविस पाथीभेरा गाउँपालिका, दक्षिण क्षेत्रमा थलारा गाउँपालिका लगायतका र पश्चिम क्षेत्रमा केदारस्युँ गाउँपालिका र बंगल नगरपालिका क्षेत्रमा अवस्थित छ। यस गाउँपालिकाको भौगोलिक अवस्थिति करिब २९ डिग्री ३०' देखि २९ डिग्री ३८' उत्तरी अक्षांश र ८० डिग्री ५८' देखि ८१ डिग्री ०६' पूर्वी देशान्तर बीच फैलिएको छ।

चार किल्ला (Boundaries):

- ☐ पूर्व: छविसपाथीभेरा गाउँपालिका र थलारा गाउँपालिका
- ☐ पश्चिम: केदारस्युँ गाउँपालिका र बंगल नगरपालिका
- ☐ उत्तर: बंगल नगरपालिका, छविसपाथीभेरा गाउँपालिका तथा सेती नदी
- ☐ दक्षिण: केदारस्युँ गाउँपालिका तथा बैतडी/डोटी जिल्लाको सिमाना नजिक थलारा गाउँपालिका लगायतका क्षेत्र

Area (क्षेत्रफल): दुर्गाथली गाउँपालिकाको कुल क्षेत्रफल ६१.८३ वर्ग किलोमिटर रहेको छ। यस क्षेत्रमा पहाडी भूबनोट, वन क्षेत्र, कृषि योग्य जमिन, नदी तथा खोल्सा, घाँसे मैदान तथा बस्ती क्षेत्र फैलिएका छन्।

भूमि उपयोगको दृष्टिले:

- वन क्षेत्रको हिस्सा उच्च रहेको छ।
- खेतीयोग्य जमिन मुख्यतः नदी किनार तथा समथर भूभागमा केन्द्रित छ।
- बस्तीहरू पहाडका फेदी तथा डाँडाकाँडामा छरिएर रहेका छन्।

Elevation (उचाइ): गाउँपालिकाको उचाइ करिब १५० मिटरदेखि २,८०० मिटर सम्म समुद्री सतहबाट फैलिएको छ । उचाइको विविधताले यहाँको जलवायु, वनस्पति, कृषि प्रणाली तथा जीविकोपार्जनका स्वरूपमा उल्लेखनीय प्रभाव पारेको छ ।

उच्च पहाडी क्षेत्रमा:

- शीतोष्ण तथा उप-अल्पाइन वनस्पति पाइन्छ ।
- खप्तड क्षेत्रका घाँसे मैदान र जैविक विविधता विशेष आकर्षण हुन् ।

तल्लो क्षेत्रमा:

- बस्तीहरूको घनत्व बढी छ ।
- धान, मकै, गहुँ, कोदो लगायतका बाली उत्पादन गरिन्छ ।

Climate (हावापानी): दुर्गाथली गाउँपालिकामा उचाइ अनुसार उपोष्ण (Sub-tropical) देखि समशीतोष्ण (Temperate) जलवायु पाइन्छ।

मुख्य जलवायु विशेषताहरू:

- गर्मी मौसम (मार्च-जुन): मध्यमदेखि न्यानो तापक्रम; कृषि कार्यको मुख्य समय ।
- मनसुन (जुन-सेप्टेम्बर): वार्षिक वर्षाको अधिकांश भाग यस अवधिमा हुन्छ । अत्यधिक वर्षाका कारण पहिरो, भूक्षय तथा सडक अवरोधको जोखिम रहने गर्दछ ।
- जाडो मौसम (डिसेम्बर-फेब्रुअरी): उच्च भूभागमा अत्यधिक चिसो तथा कहिलेकाहीँ हिमपातसमेत हुने गर्दछ, जबकि तल्लो क्षेत्रमा सामान्य चिसो अनुभव हुन्छ।

औसत जलवायु अवस्था:

- वार्षिक औसत तापक्रम: 10°C – 30°C
- वार्षिक औसत वर्षा: १,३००–१,५०० मि.मि.
- प्रमुख वर्षा स्रोत: दक्षिण-पश्चिम मनसुन

जलवायु परिवर्तनका कारण पछिल्ला वर्षहरूमा अनियमित वर्षा, लामो खडेरी, आकस्मिक बाढी तथा पहिरोको जोखिम बढ्दै गएको देखिन्छ, जसले कृषि उत्पादन, खानेपानीका स्रोत तथा स्थानीय जीविकोपार्जनमा प्रत्यक्ष असर पारिरहेको छ ।

३.२. प्रशासनिक संरचना (Administrative Structure)

दुर्गाथली गाउँपालिका नेपालको संघीय शासन प्रणाली अन्तर्गत सुदूरपश्चिम प्रदेशको बझाङ जिल्लामा अवस्थित स्थानीय सरकार हो । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ अनुसार गाउँपालिकाले स्थानीय शासन, सेवा प्रवाह, विकास योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन, सामाजिक सुरक्षा, शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि, पूर्वाधार विकास तथा वातावरण संरक्षण लगायतका कार्यहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ। प्रशासनिक संरचनाले स्थानीय सरकारलाई नागरिकको घरदैलोमा सेवा पुऱ्याउने आधार प्रदान गरेको छ ।

वडा संरचना (Ward) :- दुर्गाथली गाउँपालिकाकुल ७ वटा वडामा विभाजितरहेको छ। प्रत्येक वडा स्थानीय सरकारको आधारभूत प्रशासनिक इकाइ हो, जहाँ वडा अध्यक्ष र वडा सदस्यहरूको नेतृत्वमा सेवा प्रवाह तथा स्थानीय विकास कार्यक्रम सञ्चालन गरिन्छ।

वडाहरू निम्नानुसार रहेका छन्:

वडा नं.	प्रशासनिक इकाइ
वडा नं. १	चौधारी, थापागाउँ, रावलगाँ, खातिगाउँ, बुङ्गा, काटिगाउँ
वडा नं. २	सिमागाउँ, गाग्रिपाटा, अठिमाडा, मोरिवगर बोरगाउँ, पिपलगाउँ
वडा नं. ३	रकैल, विजाडा, मौलाली, देउलेख, वडिड
वडा नं. ४	डुङ्ग्री, भन्डेलगाउँ, सेलागाउँ, अन्जाडा, वलीगाउँ
वडा नं. ५	जाफ्री, भलाने, ठाँटा, सैन, चम्ला, विन्निबिसौना, बाईकाट्य
वडा नं. ६	कोईलिगाउँ, तल्लोचुवावन, मल्लो चुवावन, रातामाटि
वडा नं. ७	तलदेन, दौला, पुनगाउँ, भुमाली, काँडागाउँ, गैरा

प्रत्येक वडामा वडा कार्यालय स्थापना गरिएको छ, जहाँबाट जन्म, मृत्यु, विवाह तथा बसाइँसराइ दर्ता, सामाजिक सुरक्षा भत्ता, सिफारिस, कर संकलन, योजना कार्यान्वयन तथा अन्य स्थानीय प्रशासनिक सेवाहरू प्रदान गरिन्छ ।

बस्ती संरचना (Settlement Pattern):- दुर्गाथलीगाउँपालिकामाधेरै साना तथा छरिएर रहेका ग्रामीण बस्तीहरूरहेका छन्। पहाडी भू-बनोटका कारण बस्तीहरू डाँडाकाँडा, भिरालो भूभाग तथा नदी किनार आसपास विकास भएका छन् ।

बस्तीहरूको प्रमुख विशेषताहरू:

- अधिकांश बस्ती ग्रामीण तथा कृषि-आधारित छन् ।
- परम्परागत ढुङ्गा, माटो तथा काठबाट निर्मित घरहरूको बाहुल्यता छ ।
- सडक पहुँच भएका क्षेत्रमा क्रमशः आधुनिक भवन निर्माण बढ्दै गएको छ ।
- दलित, जनजाति, ब्राह्मण, क्षेत्री लगायत विभिन्न जातीय समुदायको मिश्रित बसोबास रहेको छ ।
- उच्च भूभागका केही बस्तीहरू अझै पनि सडक तथा नियमित यातायात सुविधाबाट पूर्ण रूपमा जोडिन सकेका छैनन् ।

हेरचाह प्रोफाइल को दृष्टिकोणबाट हेर्दा, बस्तीहरूको भौगोलिक विकेन्द्रीकरणले स्वास्थ्य, शिक्षा, खानेपानी, सरसफाइ, बाल हेरचाह सेवा तथा अन्य सार्वजनिक सेवामा पहुँचमा असमानता सिर्जना गरेको देखिन्छ। विशेषगरी महिला, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू सेवा पहुँचमा बढी प्रभावित हुने सम्भावना रहन्छ ।

प्रशासनिक कार्यालयहरू (Government Offices):– दुर्गाथलीगाउँपालिकामा स्थानीय सरकारको सेवा प्रवाहका लागि विभिन्न प्रशासनिक तथा विषयगत कार्यालयहरू सञ्चालनमा रहेका छन्। प्रमुख कार्यालयहरू निम्नानुसार छन्:

(क) गाउँपालिका कार्यालय

- नगर प्रमुखको कार्यालय
- उप-प्रमुखको कार्यालय
- प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको कार्यालय
- प्रशासन शाखा
- योजना तथा अनुगमन शाखा
- आर्थिक प्रशासन (लेखा) शाखा
- राजस्व शाखा
- सूचना प्रविधि तथा सूचना अधिकारी
- न्यायिक समिति सचिवालय

(ख) विषयगत शाखाहरू

- शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखा
- स्वास्थ्य शाखा
- कृषि विकास शाखा
- पशु सेवा शाखा
- महिला, बालबालिका तथा सामाजिक विकास शाखा
- रोजगार सेवा केन्द्र
- पूर्वाधार विकास तथा प्राविधिक शाखा
- वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन शाखा
- सामाजिक सुरक्षा तथा पञ्जीकरण शाखा

(ग) वडा कार्यालयहरू

गाउँपालिकाका प्रत्येक ७ वटै वडामा वडा कार्यालय स्थापना गरिएको छ, जहाँ स्थानीय प्रशासनिक तथा नागरिक सेवा नियमित रूपमा प्रदान गरिन्छ ।

(घ) अन्य सार्वजनिक सेवा केन्द्रहरू

- आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र तथा स्वास्थ्य चौकीहरू
- सामुदायिक विद्यालयहरू
- कृषि तथा पशु सेवा उप-केन्द्रहरू
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहका कार्यालयहरू
- सहकारी संस्था तथा वित्तीय सेवा केन्द्रहरू
- इलाका प्रहरी चौकी (आवश्यक स्थानहरूमा)

३.३. जनसांख्यिकीय अवस्थाको विश्लेषण (Demographic Analysis)

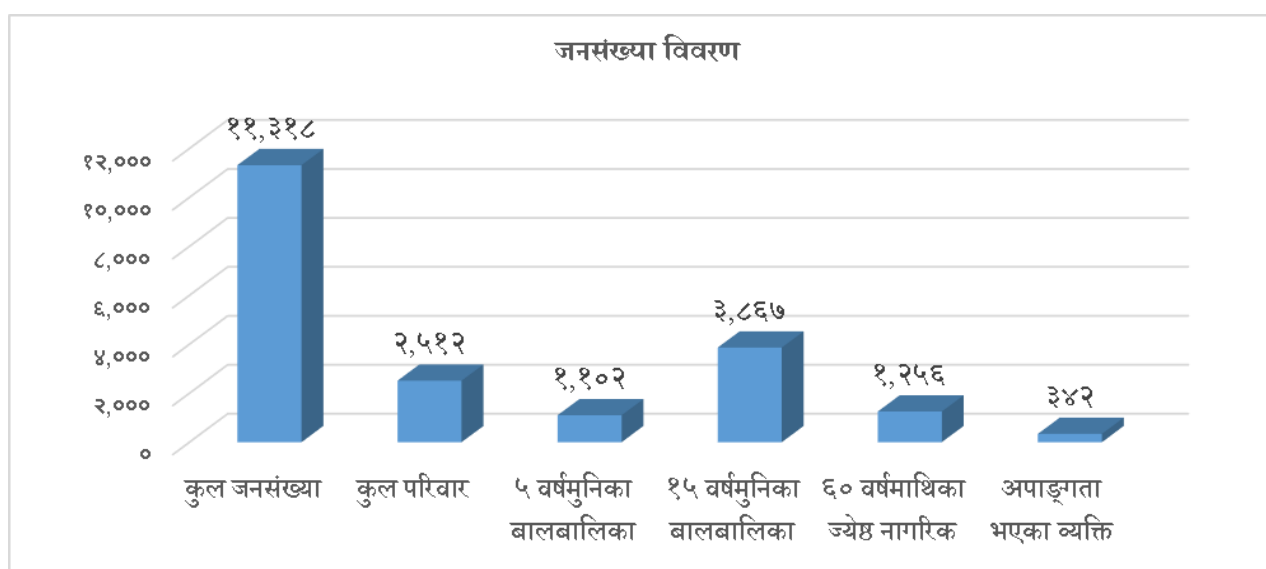
विवरण	संख्या
कुल जनसंख्या	११,३१८
कुल परिवार	२,५१२

दुर्गाथली गाउँपालिकाको जनसांख्यिकीय संरचनाले स्थानीय विकास योजना, सामाजिक सेवा प्रवाह तथा हेरचाह प्रोफाइलअन्तर्गत हेरचाह इकोनोमी सम्बन्धी आवश्यकताको पहिचान गर्न महत्वपूर्ण आधार प्रदान गर्दछ। उपलब्ध तथ्याङ्कअनुसार गाउँपालिकाको कुल जनसंख्या ११,३१८ रहेको

५ वर्षमुनिका बालबालिका	१,१०२
१५ वर्षमुनिका बालबालिका	३,८६७
६० वर्षमाथिका ज्येष्ठ नागरिक	१,२५६
अपाङ्गता भएका व्यक्ति	३४२

छ भने ३,१०२ परिवार बसोबास गर्दै आएका छन्। यस आधारमा प्रति परिवार औसत ४.३७ जना सदस्य रहेको देखिन्छ, जसले ग्रामीण नेपालको पारिवारिक संरचनालाई प्रतिनिधित्व गर्दछ।

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०७८

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०७८

कुल जनसंख्या र परिवार :- गाउँपालिकामा रहेका ११,३१८ जनसंख्या ३,१०२ परिवारमा विभाजित छन्। अधिकांश परिवार कृषि, पशुपालन तथा वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त आम्दानीमा निर्भर छन्। पहाडी भूगोलका कारण बस्तीहरू छरिएर रहेका हुँदा आधारभूत सेवा सबै नागरिकसम्म समान रूपमा पुग्न चुनौती देखिन्छ।

वर्षमुनिका बालबालिका (१,१०२ जना) :- ५ वर्षमुनिका बालबालिका कुल जनसंख्याको करिब ९.७४ प्रतिशत छन्। यो उमेर समूह शारीरिक, मानसिक तथा संज्ञानात्मक विकासका दृष्टिले अत्यन्त संवेदनशील हुन्छ। यस समूहका बालबालिकालाई पर्याप्त पोषण, खोप, नियमित स्वास्थ्य सेवा, सुरक्षित स्याहार तथा प्रारम्भिक बाल विकास (ECD) सेवाको आवश्यकता पर्दछ।

हेरचाह प्रोफाइल को दृष्टिकोणबाट हेर्दा, साना बालबालिकाको उचित हेरचाहका लागि महिलामाथि पर्ने अवैतनिक स्याहार कार्य (Unpaid हेरचाह काम) को भार उल्लेखनीय हुने सम्भावना रहन्छ। गुणस्तरीय बाल हेरचाह सेवाको अभावले महिलाको शिक्षा, रोजगारी तथा आर्थिक गतिविधिमा सहभागिता सीमित हुन सक्छ।

१५ वर्षमुनिका बालबालिका (३,८६७ जना) :- १५ वर्षमुनिका बालबालिकाको संख्या ३,८६७ रहेको छ, जुन कुल जनसंख्याको करिब ३४.१७ प्रतिशत हो। यसले गाउँपालिकामा बालमैत्री शिक्षा, स्वास्थ्य, पोषण, संरक्षण तथा मनोरञ्जनसम्बन्धी सेवाको उच्च आवश्यकता रहेको संकेत गर्दछ।

यस समूहका बालबालिकाका लागि गुणस्तरीय विद्यालय शिक्षा, सुरक्षित सिकाइ वातावरण, विद्यालय पोषण कार्यक्रम, बाल संरक्षण प्रणाली तथा खेलकुद पूर्वाधारको विकास आवश्यक छ। साथै, अभिभावकको वैदेशिक रोजगारी वा आर्थिक कठिनाइका कारण बाल हेरचाहको जिम्मेवारी प्रायः महिला तथा ज्येष्ठ सदस्यहरूमा केन्द्रित हुने सम्भावना पनि देखिन्छ।

६० वर्षमाथिका ज्येष्ठ नागरिक (१,२५६ जना) :- गाउँपालिकामा १,२५६ जना ज्येष्ठ नागरिक रहेका छन्, जुन कुल जनसंख्याको करिब ११.१० प्रतिशत हो। यो अनुपातले वृद्ध जनसंख्याको उल्लेखनीय उपस्थिति देखाउँछ। ज्येष्ठ नागरिकहरूलाई नियमित स्वास्थ्य परीक्षण, दीर्घकालीन रोग व्यवस्थापन, सामाजिक सुरक्षा, मानसिक सहयोग तथा पारिवारिक स्याहारको आवश्यकता पर्दछ। हेरचाह इकोनोमी को सन्दर्भमा हेर्दा, उनीहरूको दैनिक हेरचाहको जिम्मेवारी प्रायः परिवारका महिला सदस्यहरूले निर्वाह गर्ने भएकाले महिलामाथिको अवैतनिक स्याहार कार्यको भार अझ बढ्न सक्छ। वैदेशिक रोजगारका कारण युवा सदस्यको अनुपस्थितिमा वृद्धहरूको हेरचाह थप चुनौतीपूर्ण बन्न सक्छ।

अपाङ्गता भएका व्यक्ति (३४२ जना) :- गाउँपालिकामा ३४२ जना अपाङ्गता भएका व्यक्ति रहेका छन्, जुन कुल जनसंख्याको करिब ३.०२ प्रतिशत हो। यस समूहलाई स्वास्थ्य सेवा, पुनःस्थापना सेवा, सहायक सामग्री, पहुँचयुक्त सार्वजनिक पूर्वाधार, समावेशी शिक्षा तथा सामाजिक संरक्षणको आवश्यकता पर्दछ।

हेरचाह प्रोफाइल को दृष्टिकोणबाट हेर्दा, अपाङ्गता भएका व्यक्तिको हेरचाहमा पनि परिवारका सदस्य, विशेषगरी महिला, आमाबुवा वा अन्य संरक्षकले महत्वपूर्ण समय खर्च गर्नुपर्ने हुन्छ। यसले उनीहरूको आयआर्जन, शिक्षा तथा सामाजिक सहभागितामा प्रभाव पार्न सक्छ। त्यसैले समुदायमा पहुँचयुक्त सेवा, सहायक उपकरण, पुनःस्थापना सेवा तथा समुदाय-आधारित पुनःस्थापना (CBR) कार्यक्रमको विस्तार आवश्यक देखिन्छ।

दुर्गाथली गाउँपालिकाको जनसंख्या संरचनाले बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिको

उल्लेखनीय उपस्थिति रहेको देखाउँछ। यी तीनै समूहहरू प्रत्यक्ष रूपमा हेरचाह इकोनोमी सँग सम्बन्धित भएकाले उनीहरूको स्याहार तथा सहयोगको अधिकांश जिम्मेवारी परिवार, विशेषगरी महिलाले निर्वाह गरिरहेका हुन्छन्। यसले महिलामाथि अवैतनिक स्याहार कार्यको भार बढाउनुका साथै उनीहरूको आर्थिक, सामाजिक तथा नेतृत्व विकासका अवसरहरू सीमित गर्न सक्छ।

यसकारण गाउँपालिकाले आगामी योजना तथा कार्यक्रमहरूमा प्रारम्भिक बाल विकास सेवा (ECD), ज्येष्ठ नागरिकमैत्री सेवा, अपाङ्गतामैत्री पूर्वाधार, समुदायमा आधारित स्याहार सेवा, सामाजिक सुरक्षा तथा महिला-मैत्री हेरचाह लाई प्राथमिकताका साथ समावेश गर्नु आवश्यक देखिन्छ। यस्तो हस्तक्षेपले हेरचाह प्रोफाइल को उद्देश्यअनुसार समावेशी, न्यायोचित तथा दिगो स्थानीय विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउनेछ।

३.४. Population Pyramid (जनसंख्या पिरामिड)

जनसंख्या पिरामिडले कुनै क्षेत्रको उमेर तथा लिंगअनुसार जनसंख्याको वितरणलाई चित्रात्मक रूपमा प्रस्तुत गर्दछ। यसले जनसंख्याको संरचना, आश्रित जनसंख्या, श्रमशक्ति तथा भविष्यको जनसांख्यिकीय प्रवृत्तिबारे महत्वपूर्ण जानकारी प्रदान गर्दछ। दुर्गाथली गाउँपालिकाको उपलब्ध जनसांख्यिकीय तथ्याङ्क अनुसार बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिकको संख्या उल्लेखनीय रहेको छ भने वैदेशिक रोजगारीका कारण युवा तथा कार्यशील उमेर समूहको केही हिस्सा बाहिर रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ। यस आधारमा गाउँपालिकाको जनसंख्या पिरामिड विस्तारित (Expansive) स्वरूपको हुने सम्भावना देखिन्छ, जहाँ आधार (बाल जनसंख्या) अपेक्षाकृत फराकिलो र माथिल्लो भाग क्रमशः साँघुरो देखिन्छ।

यस प्रकारको जनसंख्या संरचनाले निम्न विशेषताहरू संकेत गर्दछः

- बाल तथा किशोर जनसंख्याको उपस्थिति उल्लेखनीय रहेको छ।
- कार्यशील उमेर समूह स्थानीय अर्थतन्त्रको प्रमुख आधार भए पनि वैदेशिक रोजगारीको प्रभाव देखिन्छ।
- ज्येष्ठ नागरिकको अनुपात बढ्दै गएकोले दीर्घकालीन हेरचाह सेवाको आवश्यकता बढिरहेको छ।
- महिला तथा परिवारका सदस्यमाथि अवैतनिक हेरचाह कार्यको जिम्मेवारी उल्लेखनीय रहने सम्भावना छ।

हेरचाह प्रोफाइल को दृष्टिकोणबाट यस्तो जनसंख्या संरचनाले प्रारम्भिक बाल विकास (ECD), विद्यालय शिक्षा, स्वास्थ्य सेवा, ज्येष्ठ नागरिक सेवा तथा समुदायमा आधारित हेरचाह सेवा को आवश्यकता अझ बढी रहेको संकेत गर्दछ।

३.५. Population Growth (जनसंख्या वृद्धि)

दुर्गाथली गाउँपालिकाको जनसंख्या वृद्धिदर पछिल्ला वर्षहरूमा अपेक्षाकृत न्यून रहेको देखिन्छ। यसको प्रमुख कारणहरूमा वैदेशिक रोजगार, आन्तरिक बसाइँसराइ, शहरीकरण तथा जन्मदरमा आएको क्रमिक कमी रहेका छन्।

ग्रामीण पहाडी क्षेत्रमा रोजगारीका अवसर सीमित भएकाले ठूलो संख्यामा युवाहरू नेपालका शहरी क्षेत्र तथा विदेशतर्फ पलायन हुने प्रवृत्ति रहेको छ। यसले स्थानीय श्रमशक्ति, कृषि उत्पादन तथा सामाजिक संरचनामा प्रभाव पारिरहेको छ।

जनसंख्या वृद्धिसँग सम्बन्धित प्रमुख प्रवृत्तिहरू:

- वैदेशिक रोजगारका कारण कार्यशील उमेर समूहको बाह्य बसाइँसराइ।
- जन्मदरमा क्रमिक कमी।
- ज्येष्ठ नागरिकको अनुपातमा वृद्धि।
- ग्रामीण बस्तीहरूमा जनघनत्व घट्ने प्रवृत्ति।
- विद्यालय उमेर समूहमा क्रमशः विद्यार्थी संख्या घट्ने सम्भावना।

हेरचाह प्रोफाइल का लागि यी प्रवृत्तिहरू महत्वपूर्ण छन्, किनकि यसले स्थानीय स्तरमा हेरचाह इकोनोमी, सामाजिक सुरक्षा, श्रम उपलब्धता तथा सेवा मागको स्वरूप परिवर्तन गरिरहेको छ।

३.६. उमेरगत संरचना (Age Structure)

उमेरगत संरचनाले स्थानीय विकास योजना, शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी तथा हेरचाह इकोनोमी को आवश्यकता निर्धारण गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ। दुर्गाथली गाउँपालिकामा विभिन्न उमेर समूहको अवस्था निम्नानुसार विश्लेषण गर्न सकिन्छ।

(क) बालबालिका

बालबालिका समूहमा ०-१४ वर्ष उमेरका बालबालिका पर्दछन्।

उपलब्ध तथ्याङ्कअनुसार:

- ५ वर्षमुनिका बालबालिका : १,१०२ जना
- १५ वर्षमुनिका बालबालिका : ३,८६७ जना

यो समूह गाउँपालिकाको भविष्यको मानव पूँजी (Human Capital) हो। उनीहरूका लागि गुणस्तरीय शिक्षा, पोषण, नियमित स्वास्थ्य सेवा, खोप, सुरक्षित वातावरण तथा बाल संरक्षण सेवा अत्यन्त आवश्यक छन्। हेरचाह इकोनोमी को दृष्टिकोणबाट बालबालिकाको स्याहार, खाना, शिक्षा तथा स्वास्थ्यको अधिकांश जिम्मेवारी परिवार, विशेषगरी महिलाले निर्वाह गर्ने भएकाले अवैतनिक हेरचाह कार्यको भार उल्लेखनीय रहन्छ।

(ख) युवा (Youth)

नेपालको राष्ट्रिय युवा परिषद् अनुसार १६-४० वर्ष उमेर समूहलाई युवा मानिन्छ। युवा जनसंख्या गाउँपालिकाको आर्थिक तथा सामाजिक विकासको प्रमुख आधार हो। कृषि आधुनिकीकरण, उद्यमशीलता, पर्यटन, सूचना प्रविधि तथा सीप विकासमार्फत स्थानीय रोजगारी सिर्जना गर्न सकिने ठूलो सम्भावना रहेको छ।

तर ग्रामीण क्षेत्रमा देखिने प्रमुख चुनौतीहरू:

- वैदेशिक रोजगारमा निर्भरता।
- स्थानीय रोजगारीको अभाव।
- सीप विकास तथा उद्यम प्रवर्द्धनको कमी।
- महिलाको आर्थिक सहभागिता सीमित हुनु।

यस समूहलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा आकर्षित गर्न उद्यम विकास, कृषि व्यवसाय, डिजिटल सीप तथा स्वरोजगार कार्यक्रम आवश्यक देखिन्छ।

(ग) कार्यशील उमेर समूह

कार्यशील उमेर समूह (सामान्यतया १५-५९ वर्ष) स्थानीय अर्थतन्त्रको मेरुदण्ड हो।

यस समूहले:

- कृषि तथा पशुपालन सञ्चालन गर्छ।
- स्थानीय सरकारको कर आधार विस्तार गर्छ।
- परिवारको आर्थिक जिम्मेवारी वहन गर्छ।
- बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिकको हेरचाह पनि गर्छ।

हेरचाह इकोनोमी को दृष्टिकोणबाट कार्यशील उमेरका महिलाले आर्थिक गतिविधिसँगै खाना पकाउने, बाल हेरचाह, वृद्ध हेरचाह, पानी संकलन, सरसफाइ तथा घरायसी व्यवस्थापनजस्ता अवैतनिक कार्यहरू समेत गर्ने भएकाले उनीहरूको कार्यबोझ दोहोरो हुने गरेको देखिन्छ ।

(घ) ज्येष्ठ नागरिक (ज्येष्ठ नागरिक 1y)

गाउँपालिकामा ६० वर्ष माथिका १,२५६ जना ज्येष्ठ नागरिक रहेका छन्, जुन कुल जनसंख्याको करिब ११.१० प्रतिशत हो।

यो अनुपातले वृद्धमैत्री सेवा विस्तारको आवश्यकता स्पष्ट देखाउँछ।

ज्येष्ठ नागरिकका प्रमुख आवश्यकता:

- नियमित स्वास्थ्य सेवा
- सामाजिक सुरक्षा
- मानसिक तथा सामाजिक सहयोग
- दीर्घकालीन स्याहार (Long-term हेरचाह)
- घरमै आधारित हेरचाह सेवा

युवा जनशक्ति वैदेशिक रोजगारीमा गएका कारण धेरै ज्येष्ठ नागरिकहरू एकलै वा महिला सदस्यको भरमा बस्ने अवस्था सिर्जना भइरहेको देखिन्छ। यसले हेरचाह इकोनोमी मा परिवार तथा विशेषगरी महिलामाथिको जिम्मेवारी अझ बढाएको छ । दुर्गाथली गाउँपालिकाको उमेरगत संरचनाले बालबालिका र ज्येष्ठ नागरिकको उल्लेखनीय उपस्थिति तथा कार्यशील उमेर समूहमा बसाइँसराइको प्रभाव देखाउँछ । यस अवस्थाले हेरचाह इकोनोमी लाई प्रत्यक्ष असर पुऱ्याएको छ। आगामी स्थानीय योजनामा निम्न प्राथमिकता आवश्यक देखिन्छ:

- प्रारम्भिक बाल विकास (ECD) तथा बाल हेरचाह केन्द्रहरूको विस्तार।
- युवा सीप विकास, स्वरोजगार तथा उद्यमशीलता कार्यक्रम ।
- कार्यशील उमेरका महिलाको अवैतनिक हेरचाह कार्य घटाउने सेवाहरूको विकास ।
- ज्येष्ठ नागरिकमैत्री स्वास्थ्य तथा समुदायमा आधारित दीर्घकालीन स्याहार सेवाको विस्तार ।
- अपाङ्गतामैत्री तथा समावेशी हेरचाह सेवा को सुदृढीकरण ।

यी कार्यक्रमहरूले गाउँपालिकामा समावेशी, उत्तरदायी र दिगो हेरचाह इकोनोमी निर्माणमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

३.७. जातीय संरचना (Ethnicity)

दुर्गाथली गाउँपालिका नेपालको बहुजातीय, बहुसांस्कृतिक तथा समावेशी सामाजिक संरचनाको प्रतिनिधित्व गर्ने स्थानीय तह हो। यहाँ विभिन्न जातीय समुदायहरूको सहअस्तित्व रहेको छ, जसले गाउँपालिकाको सामाजिक, सांस्कृतिक तथा आर्थिक जीवनलाई विविधतापूर्ण बनाएको छ। विभिन्न समुदायहरूबीच परम्परागत सामाजिक सम्बन्ध, सांस्कृतिक सहकार्य तथा सामुदायिक सहभागिताको अभ्यास रहेको पाइन्छ । गाउँपालिकामा मुख्य रूपमा क्षेत्री, ब्राह्मण (पहाडी), दलित, जनजाति तथा अन्य साना समुदायहरू बसोबास गर्दै आएका छन् । अधिकांश समुदाय कृषि, पशुपालन, वनजन्य स्रोतको उपयोग तथा वैदेशिक रोजगारीमा आधारित जीविकोपार्जनमा संलग्न छन् ।

हेरचाह प्रोफाइल को दृष्टिकोणबाट हेर्दा जातीय विविधताले सेवा पहुँच, शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी तथा सामाजिक सहभागितामा फरक-फरक अवस्था सिर्जना गर्न सक्छ। विशेषगरी सीमान्तकृत समुदायका महिला, दलित तथा जनजाति परिवारहरू हेरचाह इकोनोमी को भार, गरिबी तथा सार्वजनिक सेवामा सीमित पहुँचका कारण बढी प्रभावित हुन सक्छन् ।

यसकारण स्थानीय योजना तथा कार्यक्रमहरू जातीय समावेशिता, सामाजिक न्याय तथा समान अवसर सुनिश्चित गर्ने गरी कार्यान्वयन गर्नु आवश्यक देखिन्छ।

३.८. जातीय (Caste) संरचना

दुर्गाथली गाउँपालिकामा नेपालको पहाडी सामाजिक संरचना अनुसार विभिन्न जात (Caste Groups) का समुदायहरूको बसोबास रहेको छ। प्रमुख जातीय समूहहरू निम्नानुसार रहेका छन् ।

- क्षेत्री
- ब्राह्मण (पहाडी)
- कामी
- दमाई
- सार्की

- ठकुरी
- अन्य अल्पसंख्यक समुदाय

क्षेत्री तथा ब्राह्मण समुदायको जनसंख्या तुलनात्मक रूपमा बढी रहेको अनुमान गरिन्छ भने दलित समुदाय पनि गाउँपालिकाको महत्वपूर्ण सामाजिक समूहको रूपमा रहेका छन् ।

दलित समुदायले शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी तथा आर्थिक अवसरमा अझै पनि विभिन्न सामाजिक तथा आर्थिक चुनौतीहरू सामना गरिरहेको अवस्था देखिन्छ । यद्यपि स्थानीय सरकार तथा विभिन्न विकास साझेदार संस्थाहरूले समावेशी विकास, सामाजिक न्याय तथा समान अवसर प्रवर्द्धनका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिरहेका छन् । हेरचाह प्रोफाइल अन्तर्गत जातीय आधारमा सेवा पहुँच, हेरचाह कार्यको विभाजन, सामाजिक सुरक्षा तथा निर्णय प्रक्रियामा सहभागिताको विश्लेषण गर्नु आवश्यक हुन्छ, जसले लक्षित समुदायका लागि प्रभावकारी कार्यक्रम तर्जुमा गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ ।

३.९. धर्म (Religion)

दुर्गाथली गाउँपालिका धार्मिक रूपमा सहिष्णु तथा सांस्कृतिक रूपमा विविध स्थानीय तह हो । यहाँ विभिन्न धर्मावलम्बी समुदायहरूबीच आपसी सद्भाव, सहकार्य तथा धार्मिक सहिष्णुताको वातावरण रहेको छ ।

गाउँपालिकामा प्रमुख रूपमा निम्न धर्मका अनुयायीहरू बसोबास गर्छन् ।

- हिन्दू धर्म (बहुसंख्यक)
- बौद्ध धर्म
- किराँत तथा अन्य परम्परागत आस्थाहरू
- ईसाई धर्म (अल्पसंख्यक)

हिन्दू धर्म यहाँको प्रमुख धर्म भएकाले दशैं, तिहार, शिवरात्रि, तीज, जनै पूर्णिमा, माघे सङ्क्रान्ति लगायतका पर्वहरू व्यापक रूपमा मनाइन्छन् । साथै स्थानीय देवी-देवताका मेला तथा धार्मिक उत्सवहरूले सामाजिक एकता तथा सांस्कृतिक पहिचानलाई बलियो बनाएका छन् । हेरचाह प्रोफाइल का दृष्टिकोणबाट धार्मिक संस्थाहरू सामाजिक परिचालन, सामाजिक संरक्षण, विपद् व्यवस्थापन तथा समुदायमा सकारात्मक व्यवहार परिवर्तनका लागि महत्वपूर्ण साझेदारका रूपमा उपयोग गर्न सकिन्छ ।

३.१० भाषा (Language)

दुर्गाथली गाउँपालिकामा भाषिक विविधता भए पनि नेपाली भाषासबैभन्दा बढी बोलिने तथा सरकारी कामकाजको प्रमुख भाषा हो। विद्यालय शिक्षा, प्रशासनिक सेवा, न्यायिक प्रक्रिया तथा सार्वजनिक सूचना प्रवाहमा नेपाली भाषाको प्रयोग गरिन्छ। स्थानीय समुदायहरूले नेपाली भाषासँगै आफ्नो जातीय तथा सांस्कृतिक पहिचानसँग सम्बन्धित मातृभाषाहरू पनि प्रयोग गर्ने गरेका छन्। विशेषगरी:

- नेपाली
- स्थानीय बझाङ्गी
- अन्य स्थानीय बोलिचालीका भाषा

डोटेली भाषा दैनिक सामाजिक व्यवहार, पारिवारिक सञ्चार तथा स्थानीय सांस्कृतिक गतिविधिहरूमा व्यापक रूपमा प्रयोग हुने गरेको पाइन्छ। यसले स्थानीय सांस्कृतिक पहिचान संरक्षणमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ।

हेरचाह प्रोफाइल को सन्दर्भमा भाषिक विविधतालाई ध्यानमा राखी सूचना, जनचेतना तथा सेवा प्रवाहका सामग्री स्थानीय भाषामा उपलब्ध गराउँदा महिला, ज्येष्ठ नागरिक, अशिक्षित तथा सीमान्तकृत समुदायसम्म प्रभावकारी पहुँच सुनिश्चित गर्न सकिन्छ। दुर्गाथली गाउँपालिकाको जातीय, धार्मिक तथा भाषिक विविधताले स्थानीय समाजलाई समृद्ध बनाएको छ। यद्यपि केही सीमान्तकृत समुदायहरू अझै पनि शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी तथा हेरचाह मा सीमित पहुँचका कारण पछाडि परेको अवस्था देखिन्छ। त्यसैले गाउँपालिकाले लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणको सिद्धान्त अनुसार समावेशी योजना, बहुभाषिक सूचना प्रणाली, सामाजिक न्याय, लक्षित सामाजिक संरक्षण तथा समान सेवा पहुँचलाई प्राथमिकतामा राखी कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु आवश्यक देखिन्छ।

अध्याय ४

सामाजिक आर्थिक प्रोफाइल (Socio-economic Profile)

सामाजिक-आर्थिक प्रोफाइलले दुर्गाथली गाउँपालिकाको शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी, बसाइँसराइ, गरिबी, आवास, खानेपानी, सरसफाइ, विद्युत् तथा सूचना-प्रविधिमा पहुँचको समग्र अवस्थालाई चित्रण गर्दछ । यी सूचकहरूले स्थानीय नागरिकको जीवनस्तर, मानव विकास, सेवा पहुँच तथा हेरचाह इकोनोमीको अवस्था बुझ्न महत्वपूर्ण आधार प्रदान गर्दछन् । यस अध्यायमा प्रस्तुत विश्लेषणले स्थानीय तहको विकास योजना, सेवा प्रवाह तथा सामाजिक समावेशीकरणका लागि आवश्यक नीति तथा कार्यक्रम निर्धारण गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ ।

४.१ शिक्षा (Education)

शिक्षा मानव विकासको आधारभूत सूचक हो। गुणस्तरीय शिक्षाले व्यक्तिको ज्ञान, सीप, आयआर्जन तथा सामाजिक सहभागिता बढाउने मात्र होइन, स्वास्थ्य, पोषण तथा लैङ्गिक समानतामा समेत सकारात्मक प्रभाव पार्दछ। दुर्गाथली गाउँपालिकामा आधारभूत तथा माध्यमिक विद्यालयहरूको पहुँच विस्तार हुँदै गए पनि गुणस्तरीय शिक्षा, उच्च शिक्षामा पहुँच तथा विद्यालय छोड्ने दर नियन्त्रण चुनौतीका रूपमा रहेका छन् ।

साक्षरता (Literacy)

साक्षरताले व्यक्तिको सामाजिक तथा आर्थिक विकासमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्दछ । गाउँपालिकामा साक्षरता दर पछिल्ला वर्षहरूमा क्रमशः सुधार हुँदै गएको छ । विद्यालय पहुँच विस्तार, वयस्क साक्षरता कार्यक्रम तथा सामुदायिक चेतनामूलक अभियानहरूले सकारात्मक योगदान दिएका छन् । यद्यपि महिलाहरू, दलित समुदाय, ज्येष्ठ नागरिक तथा दुर्गम बस्तीका नागरिकमा साक्षरताको स्तर तुलनात्मक रूपमा कम रहेको देखिन्छ। महिलाको घरेलु कार्यभार तथा आर्थिक अवस्था पनि साक्षरतामा प्रभाव पार्ने प्रमुख कारणहरू हुन् ।

हेरचाह प्रोफाइल विश्लेषण:

महिलाको साक्षरता वृद्धि हुँदा बाल हेरचाह, पोषण, स्वास्थ्य तथा परिवारको समग्र जीवनस्तरमा उल्लेखनीय सुधार आउने भएकाले महिला साक्षरतामा विशेष लगानी आवश्यक देखिन्छ ।

विद्यालय भर्ना (School Enrollment)

गाउँपालिकामा आधारभूत तहमा विद्यालय भर्ना दर सन्तोषजनक रहेको छ । विद्यालय भर्ना अभियान, निःशुल्क पाठ्यपुस्तक, दिवा खाजा तथा छात्रवृत्ति कार्यक्रमले बालबालिका लाई विद्यालयमा आकर्षित गर्न सहयोग गरेका छन्

यद्यपि माध्यमिक तहमा पुग्दै जाँदा विद्यार्थी संख्या घट्ने प्रवृत्ति देखिन्छ । विशेषगरी आर्थिक अभाव, दुर्गम भौगोलिक अवस्था तथा पारिवारिक जिम्मेवारीका कारण विद्यालय उपस्थितिमा असर पर्ने गरेको छ ।

विद्यालय छोड्ने दर (Dropout)

विद्यालय छोड्ने दर विशेषगरी माध्यमिक तहमा चुनौतीपूर्ण देखिन्छ । प्रमुख कारणहरू:

- आर्थिक अवस्था कमजोर हुनु
- वैदेशिक रोजगारीका कारण अभिभावकको अनुपस्थिति
- बालविवाह
- घरेलु कामको जिम्मेवारी
- दुर्गम विद्यालय पहुँच
- किशोरीहरूको महिनावारी व्यवस्थापनसम्बन्धी समस्या

हेरचाह दृष्टिकोणबाट हेर्दा घरेलु हेरचाह कार्यका कारण किशोरीहरूको विद्यालय निरन्तरतामा नकारात्मक प्रभाव पर्न सक्छ ।

उच्च शिक्षा (Higher Education)

गाउँपालिकाभित्र उच्च शिक्षाको अवसर सीमित भएकाले अधिकांश विद्यार्थी अध्ययनका लागि मङ्गलसेन, धनगढी, नेपालगञ्ज, सुर्खेत तथा काठमाडौं जानुपर्ने अवस्था छ । आर्थिक अभाव, यातायात तथा छात्रावासको कमीले उच्च शिक्षामा पहुँच सीमित हुने गरेको छ ।

सिफारिस:

- छात्रवृत्ति विस्तार
- प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा
- डिजिटल शिक्षाको विकास
- सीपमूलक तालिम

४.२ स्वास्थ्य (Health)

स्वास्थ्य सेवा मानव विकासको प्रमुख आधार हो। गाउँपालिकामा आधारभूत स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध भए पनि विशेषज्ञ सेवा तथा आकस्मिक उपचारमा अझै चुनौतीहरू रहेका छन्।

स्वास्थ्य संस्था (Health Facilities)

गाउँपालिकामा निम्न स्वास्थ्य संस्थाहरू सञ्चालनमा रहेका छन्।

- आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र
- स्वास्थ्य चौकी
- सामुदायिक स्वास्थ्य इकाइ
- महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV) सञ्जाल

दुर्गम बस्तीहरूमा सेवा पहुँच विस्तार गर्न मोबाइल स्वास्थ्य सेवा तथा नियमित स्वास्थ्य शिविर आवश्यक देखिन्छ।

पोषण (Nutrition)

बालबालिका, गर्भवती तथा सुत्केरी महिलामा पोषण सुधारका लागि विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेका छन्।

यद्यपि कुपोषण, रक्तअल्पता (Anemia) तथा सूक्ष्म पोषकतत्त्वको कमी अझै चुनौतीका रूपमा रहेका छन्।

हेरचाह विश्लेषणले पोषणमा महिलाको हेरचाह तथा खाद्य सुरक्षाबीच प्रत्यक्ष सम्बन्ध रहेको देखाउँछ।

अपाङ्गता (Disability)

गाउँपालिकामा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि सामाजिक सुरक्षा, स्वास्थ्य सेवा तथा पुनःस्थापना कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेका छन्। तर पहुँचयुक्त सार्वजनिक भवन, सहायक सामग्री तथा पुनःस्थापना सेवामा अझै सुधार आवश्यक छ।

मातृ स्वास्थ्य (Maternal Health)

मातृ स्वास्थ्यमा सुधारका लागि:

- नियमित ANC
- संस्थागत सुत्केरी
- PNC सेवा

- सुरक्षित मातृत्व कार्यक्रम

सञ्चालन भइरहेका छन्। दुर्गम भूगोलका कारण समयमै स्वास्थ्य संस्था पुग्न कठिनाई हुने समस्या अझै विद्यमान छ।

४.३ रोजगारी (Employment)

रोजगारी अवस्था (Employment)

गाउँपालिकाको मुख्य रोजगारीका स्रोतः

- कृषि
- पशुपालन
- वैदेशिक रोजगारी
- साना व्यवसाय
- सरकारी तथा निजी सेवा
- ज्यालादारी

महिलाको ठूलो हिस्सा अवैतनिक कृषि तथा घरेलु हेरचाहमा संलग्न रहेको देखिन्छ।

बेरोजगारी (Unemployment)

युवामा बेरोजगारी प्रमुख चुनौती हो। सीपको कमी, उद्योगको अभाव तथा सीमित स्थानीय रोजगारीका कारण धेरै युवाहरू वैदेशिक रोजगारमा जान बाध्य छन्।

आवश्यक कार्यक्रमहरूः

- सीप विकास
- उद्यमशीलता
- कृषि व्यवसाय
- पर्यटन
- स्वरोजगार प्रवर्द्धन

४.४ बसाइँसराइ (Migration)

आन्तरिक बसाइँसराइ (Internal Migration)

शिक्षा, रोजगारी तथा स्वास्थ्य सेवाको खोजीमा धेरै परिवार जिल्लाबाहिर तथा शहरी क्षेत्रमा बसाइँसराइ गरिरहेका छन्। यसले गाउँमा श्रमशक्ति तथा विद्यार्थी संख्या घटाउने प्रभाव पारेको छ।

वैदेशिक बसाइँसराइ (Foreign Migration)

भारत, मलेसिया, कतार, साउदी अरेबिया, संयुक्त अरब इमिरेट्स, दक्षिण कोरिया लगायतका देशहरू प्रमुख गन्तव्य हुन्। विप्रेषण (Remittance) ले आय बढाए पनि पारिवारिक हेरचाह कार्यको भार विशेषगरी महिलामाथि बढ्ने गरेको छ।

४.५ गरिबी (Poverty)

गाउँपालिकामा गरिबीका प्रमुख कारणहरू:

- सीमित कृषि उत्पादन
- बेरोजगारी
- प्राकृतिक विपद्
- न्यून आय
- वैदेशिक रोजगारीमा निर्भरता

गरिब परिवारहरू शिक्षा, स्वास्थ्य, पोषण तथा सुरक्षित आवासमा बढी जोखिममा रहेका छन्।

४.६ आवास (Housing)

अधिकांश घरहरू ढुङ्गा, माटो तथा सिमेन्टबाट निर्माण भएका छन्। पछिल्ला वर्षहरूमा RCC तथा पक्की घरहरूको संख्या बढ्दै गएको छ। दुर्गम क्षेत्रमा परम्परागत घरहरूको बाहुल्यता रहेको छ।

४.७ खानेपानी (Drinking Water)

गाउँपालिकाका अधिकांश परिवारले पाइप प्रणाली, मुहान तथा धारा मार्फत खानेपानी प्राप्त गर्छन्। केही बस्तीमा पानीको स्रोत टाढा भएकाले विशेषगरी महिलाले पानी संकलनमा धेरै समय खर्च गर्नुपर्छ।

हेरचाह दृष्टिकोणबाट सुरक्षित खानेपानीको पहुँचले महिलाको अवैतनिक हेरचाह कार्यघटाउन महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छ।

४.८ सरसफाइ (Sanitation)

खुला दिसामुक्त अभियानपछि अधिकांश घरधुरीमा शौचालय निर्माण भएको छ। यद्यपि सबै परिवारमा सुरक्षित फोहोर व्यवस्थापन तथा ढल प्रणालीको पहुँच अझै समान छैन।

सुधार आवश्यक क्षेत्रहरू:

- ठोस फोहोर व्यवस्थापन
- तरल फोहोर व्यवस्थापन
- हात धुने सुविधा
- महिनावारी स्वच्छता व्यवस्थापन

४.८ विद्युत् (Electricity)

नेपाल विद्युत् प्राधिकरणको राष्ट्रिय प्रसारण लाइन तथा वैकल्पिक ऊर्जा स्रोतमार्फत अधिकांश बस्तीमा विद्युत् पहुँच पुगेको छ। केही दुर्गम बस्तीमा अझै सेवा विस्तार आवश्यक छ। विद्युत् पहुँचले शिक्षा, स्वास्थ्य, व्यवसाय तथा डिजिटल सेवामा सकारात्मक प्रभाव पारेको छ।

४.९ इन्टरनेट तथा सूचना प्रविधि (Internet)

मोबाइल नेटवर्क तथा इन्टरनेट सेवाको पहुँच विस्तार हुँदै गएको छ। विद्यालय, सरकारी कार्यालय तथा केही स्वास्थ्य संस्थामा इन्टरनेट उपलब्ध भए पनि दुर्गम क्षेत्रमा सेवा गुणस्तर कमजोर रहेको छ।

डिजिटल पहुँच बढाउन आवश्यक पक्षहरू:

- फाइबर इन्टरनेट विस्तार
- डिजिटल साक्षरता
- ई-शासन (e-Governance)
- डिजिटल शिक्षा
- अनलाइन स्वास्थ्य सेवा

दुर्गन्तली गाउँपालिकाको सामाजिक-आर्थिक अवस्थाले शिक्षा, स्वास्थ्य, पूर्वाधार तथा सेवा पहुँचमा क्रमिक सुधार देखाए पनि रोजगारी, गरिबी, सुरक्षित खानेपानी, उच्च शिक्षा, गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा तथा डिजिटल पहुँचमा अझै चुनौतीहरू रहेका छन्। हेरचाह इकोनोमीको दृष्टिकोणबाट महिलाहरूले घरेलु काम, बालबालिका,

ज्येष्ठ नागरिक तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिको हेरचाहमा उल्लेखनीय समय खर्च गरिरहेका छन् । त्यसैले स्थानीय विकास योजनामा महिला-मैत्री सेवा, बाल हेरचाह केन्द्र, सुरक्षित खानेपानी, समुदायमा आधारित हेरचाह सेवा , सीप विकास, स्वरोजगार, समावेशी स्वास्थ्य तथा डिजिटल पहुँच विस्तार लाई प्राथमिकता दिनु आवश्यक देखिन्छ ।

अध्याय ५

केयर आर्थिक विश्लेषण (Care Economy Analysis)

हेरचाह इकोनोमी केवल घरायसी कामको विषय होइन, यो सामाजिक न्याय, लैङ्गिक समानता, आर्थिक विकास, मानव पूँजी निर्माण र दिगो विकाससँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित अवधारणा हो। परिवार र समुदायमा गरिने हेरचाह कार्यको उचित पहिचान, भार न्यूनीकरण, समान बाँडफाँड, सम्मान तथा नीतिगत प्राथमिकता सुनिश्चित गर्न सकेमा महिलाको आर्थिक सशक्तीकरण, बालबालिकाको विकास, ज्येष्ठ नागरिकको जीवनस्तर तथा समग्र स्थानीय विकासमा सकारात्मक प्रभाव पर्न सक्छ । हेरचाह प्रोफाइल को सन्दर्भमा हेरचाह इकोनोमी ले स्थानीय तहमा हेरचाहसम्बन्धी आवश्यकता, सेवा, चुनौती र अवसरहरूको विश्लेषण गरी समावेशी तथा प्रमाणमा आधारित योजना निर्माणका लागि महत्वपूर्ण आधार प्रदान गर्दछ ।

केयर इकोनोमी ले व्यक्तिहरूको शारीरिक, मानसिक, भावनात्मक तथा सामाजिक कल्याणका लागि आवश्यक हेरचाह प्रदान गर्ने सम्पूर्ण सेवा, श्रम र आर्थिक गतिविधिहरू लाई बुझाउँछ। यसमा घरभित्र गरिने अवैतनिक हेरचाहका कामदेखि स्वास्थ्य, शिक्षा, बाल हेरचाह, ज्येष्ठ नागरिक सेवा तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिको स्याहार जस्ता वैतनिक सेवाहरू समेत समावेश हुन्छन् ।

सरल शब्दमा भन्नुपर्दा, मानिसको जीवनलाई सुरक्षित, स्वस्थ, सक्षम र सम्मान जनक बनाउन गरिने सम्पूर्ण हेरचाहसम्बन्धी कामहरूको समष्टि नै हेरचाह इकोनोमी हो ।

५.१ Paid हेरचाह काम

Paid हेरचाह कार्यभन्नाले तलब वा पारिश्रमिक लिएर हेरचाह सम्बन्धी सेवा प्रदान गर्ने जनशक्तिलाई जनाउँछ ।

सेवा क्षेत्र	उपलब्ध संस्था	कर्मचारी संख्या	महिला	पुरुष	स्रोत
स्वास्थ्यकर्मीहरू	स्वास्थ्य चौकी (३), आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्र (४),सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई (५) (जम्मा: १२ संस्था)	३६	१६	२०	स्वास्थ्य शाखा

एनएम/स्टाफ नर्स	स्वास्थ्य चौकी तथा आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्रहरू	१४	१४	०	HMIS
महिला सामुदायिक स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरू (FCHVs)	वडा स्तरका खोप तथा सेवा केन्द्रहरू	४०	४०	०	स्वास्थ्य शाखा
शिक्षकहरू	सामुदायिक विद्यालय (प्रा.वि., नि.मा.वि., मा.वि. गरी जम्मा ३० विद्यालय)	१६५	५५	११०	EMIS
ईसीडी सहजकर्ताहरू	बालविकास (ECD) केन्द्रहरू (३२ वटा)	३२	३२	०	शिक्षा शाखा
बाल हेरचाह कर्मीहरू	डे-केयर / प्रारम्भिक बालस्याहार केन्द्र (हाल सामुदायिक ECD मा आधारित)	०	०	०	पालिका
सामाजिक परिचालकहरू	स्थानीय गैरसरकारी संस्था (NGO) तथा परियोजना (SaMi, सुआहारा आदि)	८	५	३	NGO
हेरचाह प्रदायकहरू	स्वास्थ्य संस्था तथा पालिकास्तरीय स्याहार/सहयोगी कर्मचारी	६	४	२	पालिका
जम्मा		३०१	६६	१३५	

- FCHV र ECD सहजकर्ता: महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHVs) र प्रारम्भिक बालविकास (ECD) सहजकर्ता पदमा १००% महिला जनशक्ति कार्यरत रहेका छन्, जसले हेरचाह प्रारम्भिक बालविकास सेवामा महिलाको प्रत्यक्ष योगदान देखाउँछ ।

- **अस्पताल तथा डे-केयर संस्था:** गाउँपालिका स्तरमा हाल छुट्टै संगठित 'डे-केयर (Day- हेरचाह Center)' सञ्चालनमा नरहेकाले बालविकास (ECD) केन्द्रहरूले नै प्रारम्भिक हेरचाहको भूमिका निर्वाह गरिरहेका छन्।
- **स्वास्थ्य जनशक्ति (ANM/Nurse):** अनमी (ANM) र स्टाफनर्स सेवामा पूर्णरूपमा महिला प्राविधिक जनशक्ति परिचालन गरिएको छ।

५.२ बेतलबी हेरचाह कार्य

घरभित्र गरिने तलब नपाइने हेरचाह कार्य

गतिविधि	मुख्य जिम्मेवार
खाना पकाउने	महिला
भाँडा धुने	महिला
घर सफा गर्ने	महिला
लुगा धुने	महिला
बालबालिकाको हेरचाह	महिला
वृद्धको हेरचाह	महिला
अपाङ्गताको हेरचाह	महिला
बिरामीको हेरचाह	महिला
पानी ल्याउने	महिला/बालिका
दाउरा संकलन	महिला तथा पुरुष
पशुपालन	महिला तथा पुरुष
खेतीपाती	महिला तथा पुरुष

५.३ समय उपयोग विश्लेषण

दुर्गाथली गाउँपालिका (बझाङ) जस्तो सुदूरपश्चिमका पहाडी ग्रामीण पालिकाको सामान्य समय उपयोग विश्लेषण प्रस्तुत गरिएको छ । घरायसी सर्भेक्षण (Household Survey) तथा ग्रामीण समाजशास्त्रको अध्ययन अनुसार दैनिक २४ घण्टाको समय बाँडफाँड

गतिविधि	पुरुष (घण्टा/दिन)	महिला (घण्टा/दिन)
खाना पकाउने	०.५	३.०
बाल हेरचाह	१.०	२.५
वृद्ध हेरचाह	०.५	१.०
घर सरसफाइ	०.५	२.०
पानी ल्याउने	०.५	१.५
दाउरा संकलन	१.०	२.०
आयआर्जन	६.५	३.५
विश्राम	९.५	७.०
सामाजिक गतिविधि	४.०	१.५

- **अदृश्य हेरचाह र घरायसी कार्य**(Unpaid हेरचाह काम): महिलाहरूले दैनिक औसत १२ घण्टा भन्दा बढी समय खाना पकाउने, बालबालिका तथा वृद्धको हेरचाह, सरसफाइ, पानी र दाउरा संकलन जस्ता बेतनविहीन घरायसी काममा बिताउँछन्। पुरुषको तुलनामा यो समय निकै बढी छ ।
- **आयआर्जन तथा बाह्य कार्य**: पुरुषहरूले दैनिक औसत ६.५ घण्टा आयआर्जन, कृषि तथा ज्याला-मजदुरी सम्बन्धी काममा बिताउँछन् भने महिलाहरूले कृषि तथा आयआर्जनमा ३.५ घण्टा समय दिने गर्छन् ।
- **विश्राम र सामाजिक सहभागिता**: घरायसी कामको कार्यबोझ बढी भएकाले महिलाहरूको विश्राम र सामाजिक गतिविधिमा सहभागिता (बैठक, छलफल, मनोरञ्जन) पुरुषको तुलनामा कम (८.५ घण्टा) रहेको छ भने पुरुषको १३.५ घण्टा रहने गर्दछ ।

पुरुष vs महिला

सूचक	पुरुष	महिला
पारिश्रमिकयुक्त काम	६.५ hrs	३.५ hrs
अवैतनिक हेरचाह काम	१.५ hrs	३.५ hrs
घरायसी काम	२.५ hrs	८.५ hrs
फुर्सद	१३.५ hrs	८.५ hrs

- पारिश्रमिकयुक्त कार्य: आयआर्जन, कृषि तथा ज्याला-मजदुरी (पुरुष: ६.५ घण्टा, महिला: ३.५ घण्टा) ।
- अवैतनिक हेरचाह काम: बाल हेरचाह (पुरुष १ + महिला २.५) र वृद्ध हेरचाह (पुरुष ०.५ + महिला १) ।
- घरायसी काम: खाना पकाउने (०.५/३), घर सरसफाइ (०.५/२), पानी ल्याउने (०.५/१.५) र दाउरा संकलन (१/२) ।
- फुर्सद: विश्राम र व्यक्तिगत समय (पुरुष ९.५ + महिला ७) तथा सामाजिक गतिविधि (पुरुष ४ + महिला १.५) ।

५.४ हेरचाह पूर्वाधार

दुर्गाथली गाउँपालिकाको पूर्वाधार सम्बन्धी भरिएको विवरण/तालिका तल प्रस्तुत गरिएको छः

पूर्वाधार	संख्या	अवस्था
बाल हेरचाह केन्द्र	०	हाल छुट्टै संगठित डे-केयर/बालहेरचाह केन्द्र नभएको (ECD केन्द्रहरू बाट आधारभूत हेरचाह भइरहे को)
प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्र	५६	ठिक छैन (भौतिक पूर्वाधार, शैक्षिक सामग्री तथा जनशक्तिको स्तरोन्नति आवश्यक)
स्वास्थ्य चौकी	३	सामान्य (चौधारी, पिपलकोट र सैनपसुल/साविक गाउँ विकास समिति स्तरका स्वास्थ्य चौकीहरू)
आधारभूत अस्पताल	०	निर्माणाधीन/प्रस्तावित (५/१० शय्याको आधारभूत अस्पताल निर्माणको प्रक्रियामा रहेको)
प्रसूति केन्द्र	३	मध्यम/सामान्य (स्वास्थ्य चौकीहरूमा प्रसूति सेवा सञ्चालनमा रहेको)

ज्येष्ठ नागरिक हेरचाह केन्द्र	०	उपलब्ध नभएको (ज्येष्ठ नागरिकहरूका लागि पारिवारिक तथा सामाजिक सुरक्षा भत्तामा आधारित हेरचाह)
अपाङ्गता पुनर्स्थापना केन्द्र	०	उपलब्ध नभएको (पालिकास्तरमा छुट्टै पुनर्स्थापना केन्द्र नरहेको)
सुरक्षित खानेपानी आपूर्ति	७२%	सुधारोन्मुख (धाराहरू उपलब्ध भए तापनि शुद्धीकरण र नियमित मर्मत सम्भारको आवश्यकता)
सामुदायिक स्वास्थ्य इकाइ	५	सामान्य (वडास्तरका दुर्गम बस्तीहरूमा आधारभूत स्वास्थ्य सेवा पहुँचका लागि सञ्चालित)

५.५ हेरचाह सेवा

सार्वजनिक

स्वास्थ्य चौकी ,आधारभूत अस्पताल ,बर्थिङ सेन्टर,ई.सि.डि, सामुदायिक बिधालय , सामाजिक सुरक्षा , पोषण कार्यक्रम ।

निजि

निजि बिधालय , फार्मसि , मेडिकल , निजि बाल हेरचाह केन्द्र ,

सामुदायीक

आमा समुहहरु ,सामुदायीक बन उपभोक्ता समुह, बल क्लब , युवा क्लब , महिला सहकारी । दुर्गाथली गाउँपालिकामा Care Economy को अधिकांश भार परिवारभित्र नै रहेको देखिन्छ । विशेषगरी महिलाहरूले खाना पकाउने, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिको हेरचाह, पानी ल्याउने, दाउरा संकलन गर्ने र घर सरसफाइ गर्ने जस्ता अवैतनिक Care कार्यको मुख्य जिम्मेवारी निर्वाह गर्ने अवस्था ग्रामीण नेपालको सामान्य प्रवृत्तिसँग मेल खान्छ। Paid Care सेवा मुख्यतः स्वास्थ्य संस्था, विद्यालय, ECD केन्द्र तथा महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका मार्फत उपलब्ध छन्, तर समुदायमा आधारित बाल हेरचाह केन्द्र, ज्येष्ठ नागरिक हेरचाह केन्द्र तथा अपाङ्गता हेरचाह सेवाहरू सीमित हुन सक्छन् । यी अवस्थाहरूको वास्तविक परिमाण भने स्थानीय सर्वेक्षणबाट मात्र निर्धारण गर्न सकिन्छ ।

अध्याय ६

लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण

(Gender Equality, Disability and Social Inclusion) (GEDSI)

लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण (GESI) दिगो तथा समावेशी विकासको आधारभूत सिद्धान्त हो। यसले महिला, पुरुष, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, दलित, जनजाति, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, एकल महिला तथा अन्य सीमान्तकृत समुदायलाई समान अवसर, स्रोत, सेवा तथा निर्णय प्रक्रियामा समान पहुँच सुनिश्चित गर्ने उद्देश्य राख्दछ। दुर्गाथली गाउँपालिका सामाजिक तथा सांस्कृतिक विविधतायुक्त स्थानीय तह हो। यहाँ विभिन्न जातजाति, वर्ग तथा समुदायको सहअस्तित्व रहेको भए पनि शिक्षा, स्वास्थ्य, आर्थिक अवसर, नेतृत्व तथा सार्वजनिक सेवामा पहुँचका दृष्टिले सबै समुदाय समान अवस्थामा छैनन्। विशेष गरी महिला, दलित, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, एकल महिला तथा दुर्गम बस्तीका नागरिकहरूले अझै पनि विभिन्न सामाजिक, आर्थिक तथा संरचनात्मक चुनौतीहरूको सामना गरिरहेका छन्।

६.१ लैङ्गिक विश्लेषण (Gender Analysis)

दुर्गाथली गाउँपालिकामा महिलाहरूले घरायसी काम, कृषि, पशुपालन, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक तथा बिरामीको हेरचाहमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछन्। तर यीमध्ये अधिकांश कार्य अवैतनिक हेरचाह भएकाले आर्थिक रूपमा मान्यता प्राप्त हुँदैन। पुरुषहरूको तुलनामा महिलाको कार्यघण्टा बढी भए पनि उनीहरूको आयआर्जन, सम्पत्तिमाथिको स्वामित्व, वित्तीय पहुँच तथा निर्णय प्रक्रियामा सहभागिता तुलनात्मक रूपमा कम रहेको देखिन्छ।

प्रमुख अवस्थाहरू

- महिलामा घरेलु तथा हेरचाहको दोहोरो जिम्मेवारी।
- कृषि क्षेत्रमा महिलाको सक्रिय श्रम सहभागिता।
- वैदेशिक रोजगारीका कारण पुरुष बाहिर हुँदा महिलाको जिम्मेवारी बढ्नु।
- नेतृत्व तहमा महिलाको प्रतिनिधित्व कानुनी व्यवस्थाले बढाए पनि प्रभावकारी सहभागिता अझै सुदृढ हुन आवश्यक।
- घरेलु श्रमको आर्थिक मूल्याङ्कन नहुनु।

हेरचाह इकोनोमी सम्बन्ध

- महिलाको अधिकांश समय अवैतनिक स्याहार कार्यमा खर्च हुने ।
- सुरक्षित खानेपानी, सडक, बाल हेरचाह केन्द्र तथा ऊर्जा सेवाको अभावले हेरचाह कार्यको भार बढ्ने ।
- हेरचाह कार्यका कारण महिलाको आयआर्जन तथा नेतृत्व विकासमा सीमितता आउने ।

६.२ महिलाको सहभागिता (Women's Participation)

नेपालको संविधान तथा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनले महिलाको प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गरेको छ । दुर्गाथली गाउँपालिकामा पनि निर्वाचित जनप्रतिनिधि, उपभोक्ता समिति, आमा समूह, महिला सहकारी तथा सामुदायिक संस्थाहरूमा महिलाको सहभागिता बढ्दो क्रममा रहेको छ ।

महिलाहरू विशेषगरी:

- आमा समूह
- महिला सहकारी
- विद्यालय व्यवस्थापन समिति
- वन उपभोक्ता समिति
- स्वास्थ्य व्यवस्थापन समिति
- कृषक समूह
- बचत तथा ऋण समूह

काम चुनौतीहरू

- निर्णय प्रक्रियामा सीमित प्रभाव ।
- घरेलु कार्यभार ।
- आर्थिक निर्भरता ।
- नेतृत्व विकासका अवसर सीमित ।
- सीप तथा क्षमता विकासको आवश्यकता ।

सिफारिस

- महिला नेतृत्व विकास तालिम ।

- उद्यमशीलता कार्यक्रम ।
- स्थानीय सरकारमा नेतृत्व अभिवृद्धि ।
- महिला उद्यम प्रवर्द्धन कोष ।

६.३ निर्णय प्रक्रियामा सहभागिता (Decision Making)

घरपरिवार तथा समुदायमा महिलाको निर्णय गर्ने अधिकार क्रमशः बढ्दै गए पनि प्रमुख आर्थिक निर्णयहरूमा पुरुषको प्रभाव अझै बढी देखिन्छ ।

महिलाहरूको सहभागिता: मा उल्लेखनीय भए पनि निम्न विषयमा सहभागिता सीमित हुन सक्छ ।

- बालबालिकाको शिक्षा
- स्वास्थ्य सेवा
- दैनिक खर्च
- सामाजिक गतिविधि
- जग्गा खरिद
- ठूलो लगानी
- ऋण
- व्यवसाय
- कृषि लगानी

सुधारका अवसर

- वित्तीय साक्षरता
- संयुक्त सम्पत्ति स्वामित्व
- महिला नेतृत्व अभिवृद्धि
- GESI मैत्री स्थानीय नीति

६.४ आर्थिक सहभागिता (Economic Participation)

महिलाहरू कृषि, पशुपालन, घरेलु उद्योग, साना व्यवसाय तथा सामुदायिक उत्पादनमा सक्रिय भए पनि उनीहरूको ठूलो श्रम अवैतनिक रूपमा प्रयोग भइरहेको छ ।

प्रमुख आयआर्जनका क्षेत्र

- कृषि
- पशुपालन
- तरकारी उत्पादन
- साना व्यवसाय
- सिलाई-कटाई
- घरेलु उद्योग
- सहकारी

चुनौती

- बैंकिङ पहुँच सीमित ।
- सीपको अभाव ।
- बजार पहुँच कमजोर ।
- उद्यम विस्तारका लागि लगानीको कमी ।
- अवैतनिक हेरचाह कार्यको उच्च भार ।

सिफारिस

- महिला उद्यम विकास ।
- कृषि मूल्य शृङ्खला विकास ।
- सहकारीमार्फत वित्तीय पहुँच ।
- डिजिटल उद्यमशीलता ।

६.५ महिलामाथि हुने हिंसा (Violence Against Women)

महिलामाथि हुने हिंसा मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन हो । ग्रामीण क्षेत्रमा घरेलु हिंसा, मानसिक हिंसा, आर्थिक नियन्त्रण, बालविवाह तथा लैङ्गिक विभेदका घटनाहरू पूर्ण रूपमा बाहिर नआउन सक्ने अवस्था पनि रहन्छ ।

सम्भावित हिंसाका प्रकार

- घरेलु हिंसा
- मानसिक हिंसा
- आर्थिक हिंसा
- लैङ्गिक हिंसा
- बालविवाह
- जबर्जस्ती विवाह

सेवा प्रणाली

- गाउँपालिकाको न्यायिक समिति
- महिला तथा बालबालिका शाखा
- नेपाल प्रहरी
- सुरक्षित गृह
- कानुनी सहायता

सिफारिस

- समुदायस्तरीय सचेतना ।
- गोप्य उजुरी प्रणाली ।
- PSEA तथा GBV सम्बन्धी अभिमुखीकरण ।
- मनोसामाजिक परामर्श सेवा ।

६.६ सामाजिक मान्यता तथा व्यवहार (Social Norms)

दुर्गाथली गाउँपालिकामा परम्परागत सामाजिक मान्यता तथा लैङ्गिक भूमिकाले महिला तथा पुरुषको जिम्मेवारीमा स्पष्ट विभाजन गरेको देखिन्छ ।

प्रमुख सामाजिक अभ्यास

- घरेलु कार्यमहिलाको जिम्मेवारी मानिने ।
- पुरुषलाई मुख्य आर्थिक निर्णयकर्ता मानिने ।
- हेरचाह कार्यको मूल्याङ्कन नहुने ।

- छोरालाई प्राथमिकता दिने सोच केही समुदायमा विद्यमान ।
- वैदेशिक रोजगारीले परिवारको संरचनामा परिवर्तन ल्याएको ।

सकारात्मक परिवर्तन

- महिलाको शिक्षा बढ्दै जानु ।
- महिला नेतृत्वमा वृद्धि ।
- सहकारी तथा समूहमा सहभागिता ।
- बालविवाह तथा छुवाछूत विरुद्ध सचेतना बढ्नु ।

६.७ सीमान्तकृत समुदाय (Marginalized Groups)

(क) दलित (Dalit)

दलित समुदायले शिक्षा, रोजगारी, आर्थिक स्रोत तथा सार्वजनिक सेवामा पहुँच विस्तार भए पनि आय, सम्पत्ति, सीप तथा प्रतिनिधित्वका क्षेत्रमा अझै चुनौती सामना गरिरहेका छन्। सामाजिक समावेशीकरण तथा सीप विकास कार्यक्रमलाई थप सुदृढ गर्न आवश्यक छ ।

(ख) जनजाति (Janajati)

जनजाति समुदायले स्थानीय संस्कृति, परम्परा तथा प्राकृतिक स्रोत संरक्षणमा महत्वपूर्ण योगदान दिएका छन् । उनीहरूको भाषा, संस्कृति तथा परम्परागत ज्ञानको संरक्षणसँगै शिक्षा, स्वास्थ्य र आर्थिक अवसरमा समान पहुँच सुनिश्चित गर्न आवश्यक छ ।

(ग) अपाङ्गता भएका व्यक्ति (Persons with Disabilities)

गाउँपालिकामा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि सामाजिक सुरक्षा भत्ता उपलब्ध भए पनि पहुँचयुक्त पूर्वाधार, पुनःस्थापना सेवा, सहायक सामग्री तथा रोजगारीका अवसर अझै पर्याप्त छैनन्।

प्राथमिक आवश्यकता:

- अपाङ्गतामैत्री भवन

- सहायक उपकरण
- समावेशी शिक्षा
- जीविकोपार्जन कार्यक्रम

(घ) ज्येष्ठ नागरिक (Senior Citizens)

ज्येष्ठ नागरिकहरू सामाजिक सुरक्षा भत्ता, स्वास्थ्य सेवा तथा सामुदायिक सम्मानका कार्यक्रमबाट लाभान्वित भए पनि नियमित स्वास्थ्य परीक्षण, घरमै आधारित हेरचाह तथा सामाजिक सहभागिता बढाउन आवश्यक छ ।

(ङ) एकल महिला (Single Women)

एकल महिलाहरू आर्थिक, सामाजिक तथा मनोसामाजिक चुनौतीहरूको सामना गरिरहेका हुन्छन् । उनीहरूका लागि सीप विकास, स्वरोजगार, कानुनी सहायता तथा सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्नु आवश्यक छ ।

(च) बालबालिका

बालबालिकाको शिक्षा, पोषण, स्वास्थ्य तथा संरक्षणलाई प्राथमिकतामा राख्न आवश्यक छ । प्रारम्भिक बाल विकास, बाल क्लब, बाल संरक्षण संयन्त्र तथा बालमैत्री स्थानीय शासनलाई थप सुदृढ गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

दुर्गाथली गाउँपालिकामा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणका क्षेत्रमा उल्लेखनीय प्रगति भए पनि महिलाको आर्थिक सशक्तीकरण, निर्णय प्रक्रियामा प्रभावकारी सहभागिता, अवैतनिक स्याहार कार्यको न्यायोचित बाँडफाँड, लैङ्गिक हिंसा न्यूनीकरण तथा सीमान्तकृत समुदायको समान पहुँच सुनिश्चित गर्ने क्षेत्रमा अझै सुधार आवश्यक छ । स्थानीय सरकारले उत्तरदायी योजना, लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटिङ (जीआरबी), हेरचाह अर्थतन्त्र, अपाङ्गता समावेशीकरण, बाल संरक्षण तथा सामाजिक संरक्षण लाई विकास योजनाको अभिन्न अंगका रूपमा समावेश गर्दै समावेशी, न्यायपूर्ण र दिगो स्थानीय विकासलाई प्राथमिकता दिनु उपयुक्त हुनेछ ।

अध्याय ७

संस्थागत नक्साङ्कन (Institutional Mapping)

संस्थागत नक्साङ्कन (Institutional Mapping) ले दुर्गाथली गाउँपालिकामा सेवा प्रवाह, विकास कार्यक्रम, सामाजिक संरक्षण, शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि, वित्तीय सेवा तथा सामुदायिक विकासमा संलग्न सरकारी, गैरसरकारी, निजी तथा सामुदायिक संस्थाहरूको अवस्था, भूमिका र समन्वय प्रणालीको विश्लेषण गर्दछ।

यस अध्यायको उद्देश्य स्थानीय तहमा कार्यरत संस्थाहरूको क्षमता, सेवा क्षेत्र, पहुँच तथा समन्वयको अवस्थाको मूल्याङ्कन गरी विशेषगरी हेरचाह इकोनोमी, लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण तथा स्थानीय विकासलाई थप प्रभावकारी बनाउने आधार तयार गर्नु हो।

७.१ गाउँपालिका (Municipality)

दुर्गाथली गाउँपालिका स्थानीय सरकारको रूपमा संविधानद्वारा प्रदत्त अधिकारअनुसार शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि, सामाजिक सुरक्षा, पूर्वाधार, विपद् व्यवस्थापन तथा स्थानीय आर्थिक विकासका कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ।

प्रमुख जिम्मेवारी

- स्थानीय नीति तथा योजना निर्माण
- बजेट तर्जुमा तथा कार्यान्वयन
- आधारभूत स्वास्थ्य सेवा सञ्चालन
- आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षाको व्यवस्थापन
- सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम
- महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक सम्बन्धी कार्यक्रम
- कृषि तथा पशु सेवा
- खानेपानी तथा सरसफाइ
- विपद् जोखिम न्यूनीकरण
- स्थानीय न्यायिक सेवा

प्रमुख शाखाहरू

- प्रशासन शाखा
- योजना तथा अनुगमन शाखा
- आर्थिक प्रशासन शाखा
- शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखा
- स्वास्थ्य शाखा
- महिला, बालबालिका तथा सामाजिक विकास शाखा
- कृषि विकास शाखा
- पशु सेवा शाखा
- रोजगार सेवा केन्द्र
- सामाजिक सुरक्षा शाखा
- सूचना प्रविधि (IT) शाखा

हेरचाह प्रोफाइल विश्लेषण

गाउँपालिकाले लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण तथा हेरचाह इकोनोमी लाई स्थानीय योजना तथा बजेटमा अझ प्रभावकारी रूपमा मूलप्रवाहीकरण (Mainstreaming) गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

७.२ वडा कार्यालय (Ward Offices)

दुर्गाथली गाउँपालिकामा ७ वटा वडा कार्यालय रहेका छन्। वडा कार्यालय स्थानीय सेवा प्रवाहको पहिलो सम्पर्क बिन्दु हो।

वडा कार्यालयका प्रमुख कार्यहरू

- घटना दर्ता
- सामाजिक सुरक्षा सिफारिस
- योजना कार्यान्वयन
- स्थानीय विवाद समाधान
- विपद् व्यवस्थापन
- स्वास्थ्य तथा शिक्षा समन्वय

- समुदाय परिचालन
- विकास योजनाको अनुगमन

चुनौती

- सीमित जनशक्ति
- प्राविधिक जनशक्तिको अभाव
- डिजिटल सेवा विस्तारको आवश्यकता

७.३ स्वास्थ्य कार्यालय तथा स्वास्थ्य संस्थाहरू (Health Office)

गाउँपालिकामा आधारभूत स्वास्थ्य सेवाहरू स्वास्थ्य शाखा अन्तर्गत सञ्चालन भइरहेका छन्।

प्रमुख संस्थाहरू

- स्वास्थ्य चौकी
- आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र
- खोप केन्द्र
- महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHVs)

प्रमुख सेवाहरू

- मातृ तथा शिशु स्वास्थ्य
- खोप सेवा
- परिवार नियोजन
- पोषण कार्यक्रम
- सुरक्षित मातृत्व
- क्षयरोग तथा कुष्ठरोग नियन्त्रण
- स्वास्थ्य शिक्षा

चुनौती

- विशेषज्ञ स्वास्थ्यकर्मीको अभाव
- दुर्गम बस्तीमा सेवा पहुँच

- आपतकालीन स्वास्थ्य सेवा

७.४ शिक्षा क्षेत्र (Education Office)

शिक्षा शाखाले विद्यालय व्यवस्थापन, शिक्षक व्यवस्थापन तथा शैक्षिक गुणस्तर सुधारका कार्यक्रम सञ्चालन गर्दछ।

संस्थागत संरचना

- शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखा
- सामुदायिक विद्यालय
- संस्थागत विद्यालय
- प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्र (ECD)

प्रमुख कार्यहरू

- विद्यालय अनुगमन
- शिक्षक व्यवस्थापन
- शैक्षिक योजना
- छात्रवृत्ति कार्यक्रम
- ECD व्यवस्थापन
- विद्यालय सुधार योजना

चुनौती

- माध्यमिक तहमा विद्यालय छोड्ने दर
- ICT शिक्षाको सीमितता
- दुर्गम क्षेत्रमा शिक्षक व्यवस्थापन

७.५ गैरसरकारी संस्थाहरू (NGOs)

दुर्गाथली गाउँपालिकामा विभिन्न स्थानीय तथा राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरू शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि, महिला सशक्तीकरण, विपद् व्यवस्थापन, बाल संरक्षण तथा जीविकोपार्जनका क्षेत्रमा कार्यरत हुन सक्छन्।

सम्भावित कार्यक्षेत्र

- महिला सशक्तीकरण
- बाल संरक्षण
- पोषण
- वास
- कृषि तथा जीविकोपार्जन
- विपद् व्यवस्थापन
- युवा विकास
- GESI कार्यक्रम

७.६ सहकारी संस्थाहरू (Cooperatives)

सहकारी संस्थाहरू स्थानीय आर्थिक विकासका महत्वपूर्ण साझेदार हुन्।

प्रमुख कार्य

- बचत तथा ऋण सेवा
- कृषि ऋण
- महिला उद्यम विकास
- वित्तीय समावेशीकरण
- स्वरोजगार प्रवर्द्धन

हेरचाह प्रोफाइल विश्लेषण

महिला सहकारीहरूले महिलाको आर्थिक सशक्तीकरण, बचत संस्कृतिको विकास तथा उद्यमशीलता विस्तारमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याइरहेका छन्।

७.७ निजी क्षेत्र (Private Sector)

निजी क्षेत्रले स्थानीय रोजगारी, सेवा प्रवाह तथा आर्थिक गतिविधिमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ।

प्रमुख क्षेत्र

- खुद्रा व्यापार
- कृषि सामग्री पसल

- फार्मसी
- निजी क्लिनिक
- होटल तथा रेष्टुरेन्ट
- निर्माण व्यवसाय
- वित्तीय सेवा
- यातायात सेवा
- ICT तथा इन्टरनेट सेवा

चुनौती

- लगानीको कमी
- बजार पहुँच
- व्यवसायिक सीप
- वित्तीय पहुँच

७.८ सामुदायिक संस्थाहरू (Community Organizations)

सामुदायिक संस्थाहरू स्थानीय विकासको आधारभूत संरचना हुन् ।

प्रमुख संस्थाहरू

- आमा समूह
- महिला समूह
- युवा क्लब
- बाल क्लब
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह
- खानेपानी तथा सरसफाइ उपभोक्ता समिति
- विद्यालय व्यवस्थापन समिति
- स्वास्थ्य व्यवस्थापन समिति
- कृषक समूह

- पशुपालक समूह
- विपद् व्यवस्थापन समिति
- उपभोक्ता समिति

प्रमुख भूमिका

- समुदाय परिचालन
- सामाजिक सचेतना
- वातावरण संरक्षण
- विपद् व्यवस्थापन
- स्वास्थ्य प्रवर्द्धन
- बाल संरक्षण
- महिला सशक्तीकरण
- सामाजिक उत्तरदायित्व

७.९ संस्थागत समन्वय (Institutional Coordination)

दुर्गाथली गाउँपालिकामा सरकारी निकाय, गैरसरकारी संस्था, सहकारी, निजी क्षेत्र तथा सामुदायिक संस्थाबीच नियमित समन्वय र सहकार्यले सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउन महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ ।

संस्था	मुख्य भूमिका	GESI मा योगदान	हेरचाह इकोनोमी मा योगदान
गाउँपालिका	नीति, योजना, बजेट	GESI नीति, सामाजिक सुरक्षा	हेरचाह सेवामा लगानी
वडा कार्यालय	स्थानीय सेवा	लक्षित समुदायसम्म पहुँच	समुदाय परिचालन
स्वास्थ्य संस्था	स्वास्थ्य सेवा	मातृ स्वास्थ्य, पोषण	स्वास्थ्यसम्बन्धी हेरचाह
शिक्षा शाखा	शिक्षा	छात्रवृत्ति, समावेशी शिक्षा	ECD तथा बाल विकास
गैरसरकारी संस्था/ अन्तर्राष्ट्रिय	क्षमता विकास	महिला तथा सामाजिक	हेरचाह कार्यक्रम

गैरसरकारी संस्था		समावेशीकरण	
सहकारी	वित्तीय सेवा	महिला उद्यम	आर्थिक सशक्तीकरण
निजी क्षेत्र	रोजगारी	सीप विकास	सेवा विस्तार
सामुदायिक संस्था	समुदाय परिचालन	सामाजिक समावेश	स्थानीय हेरचाह Support

दुर्गाथली गाउँपालिकामा सरकारी, गैरसरकारी, निजी तथा सामुदायिक संस्थाहरू स्थानीय विकासका प्रमुख साझेदारका रूपमा कार्यरत छन्। यी संस्थाहरू बीचको समन्वयलाई अझ प्रभावकारी बनाउँदै लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको मूलप्रवाहीकरण, हेरचाह इकोनोमी, सामाजिक सुरक्षा, स्वास्थ्य, शिक्षा, रोजगारी तथा समावेशी सेवा प्रवाहमा संयुक्त प्रयासलाई सुदृढ गर्न आवश्यक छ। यसले स्थानीय विकासलाई थप दिगो, समावेशी र उत्तरदायी बनाउन सहयोग पुऱ्याउनेछ ।

अध्याय ८

सरोकारवाला विश्लेषण (Stakeholder Analysis)

सरोकारवाला विश्लेषण भनेको कुनै कार्यक्रम, परियोजना वा स्थानीय विकास प्रक्रियासँग प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित व्यक्ति, संस्था तथा समूहहरूको भूमिका, प्रभाव चासो क्षमता तथा समन्वय प्रणालीको विश्लेषण गर्ने प्रक्रिया हो ।

दुर्गाथली गाउँपालिकाको हेरचाह प्रोफाइलको सन्दर्भमा सरोकारवाला विश्लेषणले हेरचाह इकोनोमी, लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण, सामाजिक विकास, शिक्षा, स्वास्थ्य, जीविकोपार्जन तथा स्थानीय शासनमा संलग्न प्रमुख संस्थाहरूको भूमिका र प्रभावलाई पहिचान गर्दछ। यस विश्लेषणले स्थानीय योजना निर्माण, कार्यक्रम कार्यान्वयन, स्रोत परिचालन तथा संस्थागत समन्वयलाई प्रभावकारी बनाउन सहयोग पुऱ्याउँछ ।

८.१ सरोकारवालाको पहिचान (Stakeholder Identification)

दुर्गाथली गाउँपालिकामा हेरचाह इकोनोमी तथा GESI सँग सम्बन्धित प्रमुख सरोकारवालाहरू निम्नानुसार रहेका छन् ।

सरोकारवाला	संख्या	प्रकार
गाउँपालिका	१	स्थानीय सरकार
वडा कार्यालय	७	स्थानीय सरकार
स्वास्थ्य संस्था	१२	सरकारी
शिक्षा शाखा तथा विद्यालय	३१	सरकारी
महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक शाखा	१	सरकारी
कृषि तथा पशु सेवा शाखा	२	सरकारी
रोजगार सेवा केन्द्र	१	सरकारी
जिल्ला समन्वय समिति	१	सरकारी
जिल्ला प्रशासन कार्यालय	१	सरकारी
नेपाल प्रहरी	३	सुरक्षा निकाय

महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHVs)	४०	समुदाय
आमा समूह	४५	समुदाय
महिला समूह	२८	समुदाय
युवा क्लब	१४	समुदाय
बाल क्लब	२१	समुदाय
सहकारी संस्था	८	वित्तीय संस्था
सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह	२६	समुदाय
खानेपानी उपभोक्ता समिति	३५	समुदाय
स्थानीय NGO	४	गैरसरकारी संस्था
INGO (यदि कार्यरत)	२	विकास साझेदार
निजी स्वास्थ्य संस्था	५	निजी क्षेत्र
निजी विद्यालय	२	निजी क्षेत्र
बैंक तथा वित्तीय संस्था	६	वित्तीय संस्था
स्थानीय सञ्चार माध्यम	२	सञ्चार

८.२ सरोकारवाला म्याट्रिक्स (Stakeholder Matrix)

Stakeholder	मुख्य भूमिका	Influence (प्रभाव)	Interest (चासो)	प्राथमिकता
गाउँपालिका	नीति, योजना, बजेट	धेरै उच्च	धेरै उच्च	धेरै उच्च
वडा कार्यालय	स्थानीय सेवा	उच्च	धेरै उच्च	धेरै उच्च
स्वास्थ्य शाखा	स्वास्थ्य सेवा	उच्च	धेरै उच्च	धेरै उच्च
शिक्षा शाखा	शिक्षा	उच्च	उच्च	उच्च
महिला तथा बालबालिका शाखा	GESI	उच्च	धेरै उच्च	धेरै उच्च
कृषि शाखा	जीविकोपार्जन	मध्यम	उच्च	उच्च

रोजगार सेवा केन्द्र	रोजगार	मध्यम	उच्च	उच्च
सहकारी	वित्तीय पहुँच	मध्यम	उच्च	उच्च
महिला समूह	समुदाय परिचालन	मध्यम	धेरै उच्च	उच्च
FCHVs	स्वास्थ्य तथा पोषण	मध्यम	धेरै उच्च	उच्च
युवा क्लब	युवा परिचालन	मध्यम	मध्यम	मध्यम
NGO/INGO	क्षमता विकास	उच्च	धेरै उच्च	उच्च
निजी क्षेत्र	रोजगारी	मध्यम	मध्यम	मध्यम
बैंक	वित्तीय सेवा	मध्यम	मध्यम	मध्यम
सञ्चार माध्यम	जनचेतना	मध्यम	मध्यम	मध्यम

८.३ भूमिका तथा जिम्मेवारी (Roles and Responsibilities)

क. गाउँपालिका

भूमिका

- स्थानीय नीति निर्माण
- योजना तथा बजेट
- लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको मूलप्रवाहीकरण हेरचाह इकोनोमी प्रवर्द्धन
- सामाजिक सुरक्षा

ख. वडा कार्यालय

भूमिका

- समुदाय परिचालन
- सेवा प्रवाह
- लाभग्राही छनोट
- स्थानीय योजना
- सामाजिक सुरक्षा

ग. स्वास्थ्य संस्था

भूमिका

- मातृ स्वास्थ्य
- शिशु स्वास्थ्य
- पोषण
- खोप
- परिवार नियोजन
- अपाङ्गता सेवा

घ. शिक्षा क्षेत्र

भूमिका

- विद्यालय शिक्षा
- ईसीडी
- छात्रवृत्ति
- विद्यालय व्यवस्थापन
- बाल संरक्षण

ड. महिला तथा बालबालिका शाखा

भूमिका

- GESI कार्यक्रम
- महिला सशक्तीकरण
- बाल संरक्षण
- लैङ्गिक हिंसा (GBV) प्रतिकार
- सामाजिक सुरक्षा

च. NGO/INGO

भूमिका

- क्षमता विकास
- प्राविधिक सहयोग
- समुदाय परिचालन
- अनुसन्धान
- अनुगमन
- नवप्रवर्तन

छ. सहकारी

भूमिका

- बचत तथा ऋण
- महिला उद्यम
- वित्तीय समावेशीकरण
- आर्थिक सशक्तीकरण

ज. सामुदायिक संस्था

भूमिका

- सामाजिक परिचालन
- स्थानीय नेतृत्व
- सामुदायिक विकास
- वातावरण संरक्षण
- विपद् व्यवस्थापन

८.४ प्रभाव विश्लेषण (Influence Analysis)

सरोकारवालाको प्रभाव स्थानीय नीति, स्रोत परिचालन तथा सेवा प्रवाहमा आधारित हुन्छ।

धेरै उच्च प्रभाव

- गाउँपालिका
- वडा कार्यालय

- स्वास्थ्य शाखा
- शिक्षा शाखा

उच्च प्रभाव

- गैरसरकारी संस्था/अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था
- महिला शाखा
- जिल्ला समन्वय समिति
- नेपाल प्रहरी

मध्यम प्रभाव

- सहकारी
- महिला समूह
- एफसीएचभीहरू
- युवा क्लब
- निजी क्षेत्र

न्यून प्रभाव

- व्यक्तिगत समुदाय सदस्य
- अनौपचारिक समूह

८.५ चासो विश्लेषण (Interest Analysis)

धेरै उच्च चासो

- गाउँपालिका
- वडा कार्यालय
- स्वास्थ्य संस्था
- महिला शाखा
- समुदाय

उच्च चासो

- गैरसरकारी संस्था
- सहकारी
- विद्यालय
- एफसीएचभीहरू

मध्यम चासो

- निजी क्षेत्र
- बैंक
- सञ्चार माध्यम

८.६ प्रभाव-रुचि म्याट्रिक्स

प्रभाव/ रुचि	उच्च चासो	न्यून चासो
उच्च प्रभाव	गाउँपालिका, वडा कार्यालय, स्वास्थ्य शाखा, शिक्षा शाखा	जिल्ला स्तरका केही कार्यालय
मध्यम प्रभाव	• सहकारी, महिला समूह, एफसीएचभीहरू, गैरसरकारी संस्था	निजी क्षेत्र, बैंक, सञ्चार माध्यम
न्यून प्रभाव	समुदायका लक्षित समूह	अन्य अनौपचारिक समूह

विश्लेषण

- उच्च प्रभाव-उच्च चासो भएका सरोकारवालालाई निर्णय प्रक्रिया, योजना तथा अनुगमनमा सक्रिय रूपमा संलग्न गराउनुपर्छ ।
- मध्यम प्रभाव-उच्च चासो भएका समूहलाई क्षमता विकास र नियमित समन्वय मार्फत सशक्त बनाउनुपर्छ ।
- उच्च प्रभाव-न्यून चासो भएका निकायलाई समय-समयमा जानकारी दिई संलग्नता बढाउनुपर्छ।
- न्यून प्रभाव-न्यून चासो भएका समूहलाई आवश्यकता अनुसार सूचनामार्फत जोडेर राख्नुपर्छ ।

८.७ समन्वय संयन्त्र (Coordination Mechanism)

दुर्गाथली गाउँपालिकामा प्रभावकारी सेवा प्रवाहका लागि विभिन्न सरोकारवालाबीच नियमित समन्वय आवश्यक हुन्छ ।

विद्यमान समन्वय संयन्त्र

- गाउँ कार्यपालिका बैठक
- वडा समिति बैठक
- विषयगत समिति बैठक
- शिक्षा समिति
- स्वास्थ्य व्यवस्थापन समिति
- विपद् व्यवस्थापन समिति
- बाल अधिकार समिति
- महिला तथा बाल संरक्षण समिति
- बहु-क्षेत्रीय पोषण तथा खाद्य सुरक्षा समिति
- न्यायिक समिति
- जिल्ला समन्वय समिति
- विकास साझेदार समन्वय बैठक (आवश्यकता अनुसार)

८.८ समन्वय सुधारका अवसर

दुर्गाथली गाउँपालिकामा GESI तथा हेरचाह इकोनोमी लाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न निम्न सुधार आवश्यक देखिन्छ।

- GESI तथा हेरचाह इकोनोमी समन्वय कार्यसमूह गठन।
- पालिका-गैरसरकारी संस्था-अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था सहकारी-निजी क्षेत्रबीच त्रैमासिक समन्वय बैठक
- साझा सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (MIS) विकास।
- संयुक्त अनुगमन तथा मूल्याङ्कन ।
- सेवा प्रदायक संस्थाहरूको अद्यावधिक निर्देशिका तयार गर्ने ।

- नियमित क्षमता विकास तथा अनुभव आदान-प्रदान कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

दुर्गाथली गाउँपालिकामा सरकारी निकाय, सामुदायिक संस्था, सहकारी, निजी क्षेत्र तथा विकास साझेदारबीच प्रभावकारी समन्वयले हेरचाह इकोनोमी, GESI, शिक्षा, स्वास्थ्य, सामाजिक सुरक्षा तथा स्थानीय आर्थिक विकासका कार्यक्रमलाई थप प्रभावकारी बनाउन सक्छ। विशेषगरी उच्च प्रभाव र उच्च चासो भएका सरोकारवालाहरूलाई योजना, बजेट, कार्यान्वयन र अनुगमनका सबै चरणमा सक्रिय रूपमा सहभागी गराउँदा स्थानीय विकास थप समावेशी, उत्तरदायी र दिगो बन्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

अध्याय ९

विद्यमान नीति तथा कार्यक्रमहरू (Existing Policies and Programs)

दुर्गाथली गाउँपालिकामा हेरचाह इकोनोमी, Gender Equality and Social Inclusion (GESI), स्वास्थ्य, शिक्षा, सामाजिक सुरक्षा, रोजगारी तथा स्थानीय आर्थिक विकाससँग सम्बन्धित कार्यक्रमहरू संघीय, सुदूरपश्चिम प्रदेश तथा स्थानीय सरकारद्वारा सञ्चालन हुँदै आएका छन्। साथै गैरसरकारी संस्था (NGOs), अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था (INGOs) तथा विभिन्न विकास साझेदारहरूले पनि स्थानीय सरकारसँगको सहकार्यमा समुदायको क्षमता अभिवृद्धि, सामाजिक संरक्षण तथा सेवा प्रवाहमा योगदान पुऱ्याइरहेका छन्। यस अध्यायमा दुर्गाथली गाउँपालिकामा लागू भएका प्रमुख नीति, कानुनी व्यवस्था तथा विकास कार्यक्रमहरूको समीक्षा प्रस्तुत गरिएको छ।

९.२ संघीय सरकारका नीति तथा कार्यक्रम (Federal Policies and Programs)

नेपाल सरकारद्वारा जारी विभिन्न कानुन, नीति तथा कार्यक्रमहरूले स्थानीय तहमा हेरचाह इकोनोमी तथा GESI सम्बन्धी कार्यान्वयनको आधार तयार गरेका छन्।

प्रमुख कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्था

- नेपालको संविधान, २०७२
- स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४
- राष्ट्रिय लैङ्गिक समानता नीति
- राष्ट्रिय महिला नीति
- बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५
- ज्येष्ठ नागरिक ऐन, २०६३
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार सम्बन्धी ऐन, २०७४
- घरेलु हिंसा (कसुर तथा सजाय) ऐन
- सामाजिक सुरक्षा ऐन
- राष्ट्रिय शिक्षा नीति
- राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति

- बहुक्षेत्रीय पोषण योजना (MSNP)
- दिगो विकास लक्ष्य (SDGs) कार्यान्वयन ढाँचा
- रोजगार अधिकार तथा प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम
- लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटिङ (GRB) सम्बन्धी निर्देशिका

संघीय कार्यक्रम

- सामाजिक सुरक्षा भत्ता
- सुरक्षित मातृत्व कार्यक्रम
- राष्ट्रिय खोप कार्यक्रम
- पोषण कार्यक्रम
- विद्यालय दिवा खाजा कार्यक्रम
- छात्रवृत्ति कार्यक्रम
- प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम
- महिला उद्यम विकास कार्यक्रम
- कृषि आधुनिकीकरण कार्यक्रम

हेरचाह इकोनोमी सँग सम्बन्ध

यी कार्यक्रमहरूले बाल हेरचाह, मातृ स्वास्थ्य, पोषण, सामाजिक सुरक्षा तथा महिलाको आर्थिक सशक्तीकरणलाई प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग पुऱ्याउँछन्।

१.२ प्रदेश सरकारका नीति तथा कार्यक्रम (Provincial Policies and Programs)

सुदूरपश्चिम प्रदेश सरकारले स्थानीय तहसँग समन्वय गरी सामाजिक विकास तथा आर्थिक समृद्धिका लागि विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ।

प्रमुख नीतिगत क्षेत्र

- प्रदेश स्वास्थ्य नीति
- प्रदेश शिक्षा विकास कार्यक्रम
- महिला तथा बालबालिका सशक्तीकरण कार्यक्रम

- कृषि तथा पशुपालन प्रवर्द्धन
- सीप विकास तथा स्वरोजगार कार्यक्रम
- पोषण तथा खाद्य सुरक्षा कार्यक्रम
- विपद् जोखिम न्यूनीकरण कार्यक्रम

प्रदेशस्तरीय सहयोग

- स्वास्थ्य संस्थाको सुदृढीकरण
- विद्यालय पूर्वाधार विकास
- महिला उद्यम प्रवर्द्धन
- कृषि अनुदान
- सीपमूलक तालिम
- सामाजिक समावेशीकरण कार्यक्रम

हेरचाह इकोनोमी सँग सम्बन्ध

प्रदेश सरकारका कार्यक्रमहरूले स्वास्थ्य सेवा, मातृ तथा शिशु संरक्षण, महिला सशक्तीकरण तथा हेरचाह सेवाको गुणस्तर सुधारमा सहयोग पुऱ्याउँछन्।

९.३ स्थानीय सरकारका नीति तथा कार्यक्रम (Local Policies and Programs)

दुर्गाथली गाउँपालिकाले स्थानीय आवश्यकताका आधारमा विभिन्न नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्दै आएको छ।

प्रमुख स्थानीय कार्यक्रम

- वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम
- वार्षिक बजेट तथा योजना
- GESI उत्तरदायी योजना
- सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम
- महिला सशक्तीकरण कार्यक्रम
- बाल संरक्षण कार्यक्रम

- प्रारम्भिक बाल विकास सञ्चालन तथा व्यवस्थापन
- विद्यालय सुधार कार्यक्रम
- मातृ तथा शिशु स्वास्थ्य कार्यक्रम
- पोषण कार्यक्रम
- खानेपानी तथा सरसफाइ कार्यक्रम
- कृषि तथा पशुपालन प्रवर्द्धन
- युवा तथा स्वरोजगार कार्यक्रम
- विपद् व्यवस्थापन कार्यक्रम

हेरचाह इकोनोमी सम्बन्धी स्थानीय पहल

- प्रारम्भिक बाल विकास
- महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका
- गर्भवती तथा सुत्केरी सेवा
- ज्येष्ठ नागरिक सामाजिक सुरक्षा
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि सामाजिक सुरक्षा
- महिला समूह तथा सहकारी प्रवर्द्धन

सुधार आवश्यक क्षेत्र हेरचाह इकोनोमी लाई वार्षिक योजना तथा बजेटमा समावेश गर्ने

- बाल हेरचाह केन्द्र स्थापना
- जेष्ठ नागरीक हेरचाह सेवा
- घरमा आधारित हेरचाह
- अपाङ्गता हेरचाह सेवाहरू

१.४ गैरसरकारी संस्था (NGO Programs)

दुर्गाथली गाउँपालिकामा स्थानीय तथा राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरूले समुदाय विकास, शिक्षा, स्वास्थ्य तथा जीविकोपार्जनका क्षेत्रमा सहयोग गर्दै आएका छन्।

सम्भावित कार्यक्रमहरू

- महिला सशक्तीकरण
- बाल संरक्षण
- किशोरी सशक्तीकरण
- पोषण
- वास
- कृषि तथा जीविकोपार्जन
- विपद् जोखिम न्यूनीकरण
- जलवायु परिवर्तन अनुकूलन
- समुदाय परिचालन
- GESI क्षमता विकास

९.५ अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था (INGO Programs)

दुर्गाथली गाउँपालिकामा कार्यरत वा अछाम जिल्लामा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने INGO हरूले स्थानीय सरकारसँग साझेदारीमा विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सक्छन्।

सम्भावित कार्यक्षेत्र

- स्वास्थ्य
- पोषण
- वास
- शिक्षा
- बाल संरक्षण
- महिला सशक्तीकरण
- GESI
- जीविकोपार्जन

- विपद् व्यवस्थापन
- जलवायु परिवर्तन

९.६ विकास साझेदार (Development Partners)

विकास साझेदारहरूले स्थानीय सरकारको क्षमता अभिवृद्धि, सेवा सुधार तथा सामाजिक विकासमा महत्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउँछन्।

सम्भावित विकास साझेदार

- नेपाल सरकार
- सुदूरपश्चिम प्रदेश सरकार
- संयुक्त राष्ट्रसंघीय निकाय (UN Agencies)
- द्विपक्षीय विकास साझेदार
- बहुपक्षीय विकास साझेदार
- राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था
- निजी क्षेत्र
- सहकारी संस्था

प्रमुख सहयोग क्षेत्र

- स्वास्थ्य
- शिक्षा
- पोषण
- वास
- GESI
- हेरचाह इकोनोमी
- जलवायु परिवर्तन
- कृषि
- रोजगारी

- विपद् व्यवस्थापन
- क्षमता विकास
- सुशासन

१.७ नीति तथा कार्यक्रम विश्लेषण (Policy Gap Analysis)

विषय	विद्यमान अवस्था	सुधार आवश्यक
लैङ्गिक समानता	नीति तथा कार्यक्रम सञ्चालनमा	कार्यान्वयन र अनुगमन सुदृढ गर्ने
हेरचाह अर्थतन्त्र	अप्रत्यक्ष रूपमा समेटिएको	छुट्टै नीति र बजेट व्यवस्था गर्ने
बाल हेरचाह सेवाहरू	ECD सम्म सीमित	बाल हेरचाह केन्द्र विस्तार गर्ने
ज्येष्ठ हेरचाह	सामाजिक सुरक्षा केन्द्रित	समुदायमा आधारित हेरचाह Service विकास गर्ने
अपाङ्गता समावेशीकरण	सामाजिक सुरक्षा उपलब्ध	पुनःस्थापना तथा सहायक सेवा विस्तार गर्ने
महिलाको आर्थिक सशक्तीकरण	विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालनमा	बजार, वित्तीय पहुँच र उद्यम विस्तार गर्ने
जीईएसआई बजेट	आंशिक समावेश	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटिङ पूर्ण रूपमा लागू गर्ने

दुर्गाथली गाउँपालिकामा संघीय, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारका नीति र कार्यक्रमहरूले शिक्षा, स्वास्थ्य, सामाजिक सुरक्षा, महिला सशक्तीकरण तथा जीविकोपार्जनमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका छन् । साथै NGO, INGO तथा विकास साझेदारहरूको सहयोगले समुदाय स्तरमा सेवा विस्तार र क्षमता विकासमा सकारात्मक प्रभाव परेको छ । तथापि, हेरचाह इकोनोमी लाई छुट्टै नीतिगत प्राथमिकता दिने, GESI उत्तरदायी योजनाहरू, बाल हेरचाह सेवाहरू, घरमा आधारित , जेष्ठ नागरीक हेरचाह , अपाङ्गता समावेशि तथा जेष्ठ नागरीक हेरचाह सम्बन्धी कार्यक्रमलाई थप सुदृढ गर्दै स्थानीय योजना र बजेटसँग एकीकृत गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

अध्याय १०

अन्तर विश्लेषण (Gap Analysis)

वर्तमान अवस्था र अपेक्षित अवस्था बीच रहेको अन्तरको पहिचान र विश्लेषण गर्ने प्रक्रिया रहेको हुँदा हेरचाह प्रोफाइल को सन्दर्भमा यस अध्यायले हेरचाह इकोनोमी, Gender Equality and Social Inclusion (GESI), स्वास्थ्य, शिक्षा, सामाजिक सुरक्षा, पूर्वाधार, मानव स्रोत तथा संस्थागत क्षमता सम्बन्धी विद्यमान अवस्था र सुधार आवश्यक क्षेत्रहरूको मूल्याङ्कन गर्दछ ।

दुर्गाथली गाउँपालिकाले आधारभूत सेवा विस्तार, सामाजिक सुरक्षा तथा समावेशी विकासमा प्रगति गरेको भए पनि सेवा पहुँच, गुणस्तर, मानव स्रोत, पूर्वाधार तथा संस्थागत क्षमताका क्षेत्रमा अझै केही चुनौतीहरू विद्यमान छन् । यस विश्लेषणले भावी योजना, बजेट तथा विकास कार्यक्रमका लागि प्राथमिकता निर्धारण गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ ।

१०.१ सेवा अन्तर (Service Gap)

वर्तमान अवस्था

गाउँपालिकामा आधारभूत स्वास्थ्य, शिक्षा, कृषि, सामाजिक सुरक्षा तथा स्थानीय शासनसम्बन्धी सेवाहरू उपलब्ध छन् । स्वास्थ्य चौकी, विद्यालय, ECD केन्द्र, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका, सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम तथा कृषि सेवा सञ्चालनमा रहेका छन् ।

पहिचान भएका अन्तरहरू

- दुर्गम बस्तीमा सेवा पहुँच असमान ।
- बाल हेरचाह सेवा सीमित ।
- ज्येष्ठ नागरिकका लागि समुदायमा आधारित हेरचाह सेवाको अभाव ।
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि पुनःस्थापना तथा सहायक सेवाको कमी ।
- मनोसामाजिक परामर्श सेवा सीमित ।
- किशोर-किशोरीमैत्री सेवा पर्याप्त विस्तार नभएको ।
- GESI मैत्री सार्वजनिक सेवा अझ सुदृढ गर्नुपर्ने ।

सम्भावित प्रभाव

- लक्षित समूहको सेवा पहुँचमा असमानता।
- महिलामाथि अवैतनिक हेरचाह कार्यको अतिरिक्त भार।
- बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिको आवश्यक सेवा सीमित हुनु।

१०.२ नीतिगत अन्तर (Policy Gap)

वर्तमान अवस्था

संघीय तथा स्थानीय कानुनी व्यवस्थाले लैङ्गिक समानता, सामाजिक समावेशीकरण, शिक्षा, स्वास्थ्य तथा सामाजिक सुरक्षालाई प्राथमिकता दिएका छन्।

पहिचान भएका अन्तरहरू

- हेरचाह इकोनोमी सम्बन्धी स्पष्ट स्थानीय नीति वा रणनीति अभाव।
- घरमा आधारित हेरचाह सम्बन्धी कार्यविधि नहुनु।
- लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटिङको कार्यान्वयन अझ सुदृढ गर्नुपर्ने।
- अपाङ्गता समावेशीकरण सम्बन्धी स्थानीय कार्य योजना सीमित।
- जेष्ठ नागरिक हेरचाह सम्बन्धी संस्थागत व्यवस्था कमजोर।

सम्भावित प्रभाव

- हेरचाह कार्यको औपचारिक मान्यता कमजोर रहनु।
- लक्षित कार्यक्रमहरूको प्रभावकारिता सीमित हुनु।
- GESI सम्बन्धी कार्यक्रमहरू परियोजनामुखी रहनु।

१०.३ पूर्वाधार अन्तर (Infrastructure Gap)

वर्तमान अवस्था

गाउँपालिकामा विद्यालय, स्वास्थ्य चौकी, सडक, खानेपानी तथा अन्य आधारभूत पूर्वाधार विस्तार हुँदै गएको छ।

पहिचान भएका अन्तरहरू

- सबै बस्तीमा गुणस्तरीय सडक पहुँच नभएको।

- केही क्षेत्रमा सुरक्षित खानेपानी तथा सरसफाइ सेवा अपर्याप्त ।
- अपाङ्गतामैत्री सार्वजनिक भवनको कमी ।
- बाल हेरचाह केन्द्र (बालबालिकाको हेरचाह Centre) को अभाव ।
- ज्येष्ठ नागरिक सेवा केन्द्र नहुनु ।
- डिजिटल पूर्वाधार तथा इन्टरनेट पहुँच सीमित भएका बस्तीहरू रहनु ।

सम्भावित प्रभाव

- सेवा प्रवाहमा कठिनाई ।
- स्वास्थ्य तथा शिक्षा सेवामा पहुँचमा असमानता ।
- महिला तथा बालबालिकाको समय र श्रममा अतिरिक्त भार ।

१०.४ पूर्वाधार अन्तर (Infrastructure Gap)

वर्तमान अवस्था

गाउँपालिकाले शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि, सामाजिक सुरक्षा तथा पूर्वाधारमा नियमित बजेट विनियोजन गर्दै आएको छ ।

पहिचान भएका अन्तरहरू

- हेरचाह इकोनोमी का लागि छुट्टै बजेट शीर्षकको अभाव ।
- GESI उत्तरदायी बजेटको प्रभावकारी अनुगमन आवश्यक ।
- बाल हेरचाह तथा ज्येष्ठ नागरिक हेरचाह सेवामा सीमित लगानी ।
- अपाङ्गता समावेशी पूर्वाधारमा न्यून बजेट ।
- क्षमता विकास कार्यक्रमका लागि स्रोत सीमित ।

सम्भावित प्रभाव

- सेवा विस्तारमा ढिलाई ।
- लक्षित वर्गका कार्यक्रमहरूको दिगोपनमा चुनौती ।
- दीर्घकालीन सामाजिक लगानी कमजोर हुनु ।

१०.५ मानव स्रोत अन्तर (Human Resource Gap)

वर्तमान अवस्था

गाउँपालिकामा प्रशासनिक, स्वास्थ्य, शिक्षा, कृषि तथा अन्य प्राविधिक जनशक्ति कार्यरत छन् ।

पहिचान भएका अन्तरहरू

- स्वास्थ्य क्षेत्रमा विशेषज्ञ जनशक्तिको अभाव ।
- GESI तथा Safeguarding सम्बन्धी विशेषज्ञ कर्मचारी सीमित ।
- सामाजिक कार्य तथा मनोसामाजिक परामर्शदाता उपलब्ध नभएको वा न्यून ।
- सूचना प्रविधि (IT/MIS) सम्बन्धी दक्ष जनशक्तिको आवश्यकता ।
- दुर्गम क्षेत्रमा कर्मचारी टिकाइराख्न चुनौती ।

सम्भावित प्रभाव

- सेवा गुणस्तरमा कमी ।
- कार्यक्रम कार्यान्वयनमा ढिलाइ ।
- लक्षित समुदायमा प्रभावकारी सेवा विस्तारमा कठिनाइ ।

१०.६ क्षमता अन्तर (Capacity Gap)

वर्तमान अवस्था

स्थानीय सरकार, वडा कार्यालय, सामुदायिक संस्था तथा सेवा प्रदायकहरूले नियमित रूपमा कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेका छन्।

पहिचान भएका अन्तरहरू

- GESI Mainstreaming सम्बन्धी क्षमता अभिवृद्धि आवश्यक।
- हेरचाह इकोनोमी सम्बन्धी अवधारणा र योजना निर्माणमा सीमित अनुभव।
- अनुगमन, मूल्याङ्कन र सिकाइ (MEL) प्रणाली थप सुदृढ गर्नुपर्ने ।
- तथ्याङ्क व्यवस्थापन तथा MIS प्रणाली सुधार आवश्यक ।
- परियोजना व्यवस्थापन तथा स्रोत परिचालन सम्बन्धी क्षमता विकासको आवश्यकता ।

सम्भावित प्रभाव

- कार्यक्रमको प्रभावकारिता घट्नु ।

- प्रमाणमा आधारित योजना निर्माणमा कठिनाइ ।
- दातृ निकायसँग साझेदारीका अवसर सीमित हुनु ।

१०.७ ग्याप विश्लेषण म्याट्रिक्स

क्षेत्र	वर्तमान अवस्था	प्रमुख अन्तर	प्राथमिक सुधार
सेवा	आधारभूत सेवा उपलब्ध	हेरचाह सेवा तथा पहुँच सीमित	सेवा विस्तार र पहुँच सुधार
नीति	आधारभूत नीति उपलब्ध	हेरचाह इकोनोमी सम्बन्धी नीति अभाव	स्थानीय नीति तथा कार्ययोजना विकास
पूर्वाधार	आधारभूत संरचना विस्तार	अपाङ्गतामैत्री र हेरचाह पूर्वाधार सीमित	समावेशी पूर्वाधारमा लगानी
बजेट	नियमित बजेट विनियोजन	हेरचाह र GESI मा लक्षित बजेट सीमित	Gender Responsive र हेरचाह Budgeting
मानव स्रोत	आवश्यक जनशक्ति आंशिक उपलब्ध	विशेषज्ञ जनशक्ति कमी	दक्ष जनशक्ति व्यवस्थापन र तालिम
क्षमता	कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेको	संस्थागत क्षमता सुधार आवश्यक	क्षमता विकास र MEL प्रणाली सुदृढीकरण

दुर्गाथली गाउँपालिकामा आधारभूत सेवा तथा विकास कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा रहे पनि हेरचाह इकोनोमी, GESI, समावेशी सेवा, मानव स्रोत, पूर्वाधार तथा संस्थागत क्षमता सम्बन्धी केही महत्वपूर्ण अन्तरहरू विद्यमान छन्। यी अन्तरहरू लाई सम्बोधन गर्न स्थानीय सरकारले नीतिगत सुधार, पर्याप्त बजेट विनियोजन, दक्ष जनशक्ति विकास, समावेशी पूर्वाधार निर्माण तथा सरोकारवाला बीच प्रभावकारी समन्वयलाई प्राथमिकता दिन आवश्यक छ । यसले गाउँपालिकामा गुणस्तरीय, समावेशी र दिगो सेवा प्रवाह सुनिश्चित गर्न महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउनेछ।

अध्याय ११

SWOT Analysis

SWOT Analysis (Strengths, Weaknesses, Opportunities and Threats) कुनै स्थानीय तहको आन्तरिक क्षमता (Strengths र Weaknesses) तथा बाह्य वातावरण (Opportunities र Threats) को विश्लेषण गर्ने रणनीतिक उपकरण हो। यसले दुर्गाथली गाउँपालिकाको हेरचाह इकोनोमी, Gender Equality and Social Inclusion (GESI), सेवा प्रवाह, संस्थागत क्षमता तथा दिगो विकासका अवसर र चुनौतीहरूको पहिचान गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ।

यस विश्लेषणको उद्देश्य गाउँपालिकाको विद्यमान क्षमता उपयोग गर्दै कमजोरीहरू सुधार गर्ने, उपलब्ध अवसरहरूको अधिकतम उपयोग गर्ने तथा सम्भावित जोखिम न्यूनीकरणका लागि रणनीतिक दिशा प्रदान गर्नु हो ।

११.१ सबल पक्षहरू (Strengths)

दुर्गाथली गाउँपालिकामा समावेशी विकास तथा सेवा प्रवाहलाई सहयोग गर्ने विभिन्न सकारात्मक पक्षहरू रहेका छन्।

प्रमुख सबल पक्षहरू

- संविधानले सुनिश्चित गरेको अधिकारसहित सक्षम स्थानीय सरकारको संरचना ।
- ७ वटै वडामा स्थानीय प्रशासनिक सेवा उपलब्ध।
- आधारभूत स्वास्थ्य सेवा तथा सामुदायिक स्वास्थ्य प्रणाली सञ्चालनमा ।
- सामुदायिक विद्यालय तथा ECD केन्द्रहरूको सञ्जाल ।
- महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHVs) को सक्रिय सहभागिता ।
- सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन ।
- महिला समूह, आमा समूह, सहकारी तथा सामुदायिक संस्थाहरूको सक्रियता ।
- कृषि, पशुपालन तथा प्राकृतिक स्रोतमा आधारित स्थानीय अर्थतन्त्र ।
- निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूमार्फत स्थानीय योजना निर्माण र कार्यान्वयन ।
- GESI तथा सामाजिक समावेशीकरणप्रति नीतिगत प्रतिबद्धता ।

हेरचाह इकोनोमी सम्बन्धी सबल पक्ष

- समुदायमा सहयोग र स्याहारको परम्परागत संस्कृति।
- प्रारम्भिक बाल विकास (ECD) सेवा उपलब्ध।
- मातृ तथा शिशु स्वास्थ्य सेवाको स्थानीय पहुँच।
- सामाजिक सुरक्षा भत्ता प्रणाली सञ्चालन।

११.२ कमजोर पक्षहरू (Weaknesses)

केही संस्थागत, आर्थिक तथा भौगोलिक सीमितताले सेवा प्रवाह र विकासमा चुनौती सिर्जना गरेका छन्।

प्रमुख कमजोर पक्षहरू

- दुर्गम बस्तीमा सेवा पहुँच असमान।
- दक्ष स्वास्थ्य तथा प्राविधिक जनशक्तिको अभाव।
- महिला माथि अवैतनिक हेरचाह कार्यको उच्च भार।
- बालबालिकाको हेरचाह Centre तथा ज्येष्ठ नागरिक हेरचाह Service को अभाव।
- अपाङ्गता मैत्री सार्वजनिक पूर्वाधार सीमित।
- GESI तथा हेरचाह इकोनोमी सम्बन्धी पर्याप्त तथ्याङ्कको अभाव।
- सीमित आन्तरिक राजस्वका कारण विकास बजेटमा दबाब।
- बेरोजगारी तथा वैदेशिक रोजगारीमा निर्भरता।
- डिजिटल सेवा तथा सूचना व्यवस्थापन प्रणाली अझै पूर्ण रूपमा विकास नभएको।
- संस्थागत क्षमता अभिवृद्धिको आवश्यकता।

११.३ अवसरहरू (Opportunities)

दुर्गाथली गाउँपालिकामा दिगो तथा समावेशी विकासका लागि विभिन्न अवसरहरू उपलब्ध छन्।

प्रमुख अवसरहरू

- संघीय र प्रदेश सरकारका समावेशी विकास कार्यक्रम।
- हेरचाह इकोनोमी तथा GESI लाई स्थानीय योजना र बजेटमा समावेश गर्ने सम्भावना।
- महिला तथा युवा उद्यमशीलता प्रवर्द्धन।

- कृषि आधुनिकीकरण तथा मूल्य शृङ्खला विकास।
- पर्यटन तथा प्राकृतिक स्रोतमा आधारित आर्थिक अवसर।
- डिजिटल सेवा तथा सूचना प्रविधिको विस्तार।
- सहकारी तथा वित्तीय संस्थामार्फत उद्यम विकास।
- विकास साझेदार, NGO तथा INGO सँग सहकार्य विस्तार।
- जलवायु अनुकूल कृषि तथा हरित विकासका कार्यक्रम।
- सीप विकास तथा स्वरोजगारका अवसर।

हेरचाह इकोनोमी सम्बन्धी अवसर

- बालबालिकाको हेरचाह Centre स्थापना।
- Home-based हेरचाह Service विकास।
- ज्येष्ठ नागरिक तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि समुदायमा आधारित हेरचाह सेवा।
- हेरचाह इकोनोमी लाई Gender Responsive Budgeting सँग जोड्ने अवसर।

११.४ चुनौती तथा जोखिमहरू (Threats)

गाउँपालिकाको विकास प्रक्रियामा प्रभाव पार्न सक्ने बाह्य जोखिमहरू निम्नानुसार छन्।

प्रमुख चुनौतीहरू

- जलवायु परिवर्तन तथा प्राकृतिक विपद् (पहिरो, बाढी, खडेरी आदि)।
- युवाको वैदेशिक पलायन।
- कृषि उत्पादनमा जलवायुजन्य जोखिम।
- सीमित वित्तीय स्रोत।
- गरिबी तथा बेरोजगारी।
- सामाजिक असमानता तथा लैङ्गिक विभेद।
- बजार पहुँचको कमी।
- दुर्गम भौगोलिक अवस्थाका कारण सेवा विस्तारमा कठिनाई।
- राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक अस्थिरताको प्रभाव।

- विकास साझेदारको सहयोगमा सम्भावित कमी।

११.५ SWOT Matrix

Strengths (सबल पक्ष)	Weaknesses (कमजोर पक्ष)
सक्षम स्थानीय सरकार	दक्ष जनशक्तिको अभाव
स्वास्थ्य तथा शिक्षा सेवा	हेरचाह सेवा सीमित
महिला समूह तथा सहकारी	अवैतनिक हेरचाह कार्यको उच्च भार
सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम	अपाङ्गतामैत्री पूर्वाधार सीमित
समुदायको सक्रिय सहभागिता	GESI तथा हेरचाह सम्बन्धी तथ्याङ्कको कमी
ECD तथा FCHVs को सञ्जाल	सीमित बजेट र संस्थागत क्षमता
Opportunities (अवसर)	Threats (चुनौती/जोखिम)
संघीय तथा प्रदेश सहयोग	जलवायु परिवर्तन
NGO/INGO साझेदारी	प्राकृतिक विपद्
महिला तथा युवा उद्यम	युवाको पलायन
कृषि आधुनिकीकरण	बेरोजगारी
डिजिटल सेवा विस्तार	सीमित वित्तीय स्रोत
हेरचाह इकोनोमी लाई स्थानीय योजनामा समावेश गर्ने अवसर	सामाजिक असमानता

११.६ रणनीतिक विश्लेषण (Strategic Implications)

SO Strategy (Strength–Opportunity)

- स्थानीय सरकारको संस्थागत क्षमता प्रयोग गरी GESI तथा हेरचाह इकोनोमी लाई वार्षिक योजना र बजेटमा मुख्यधारमा ल्याउने।
- महिला समूह, सहकारी तथा सामुदायिक संस्थामार्फत महिला उद्यमशीलता र जीविकोपार्जनका कार्यक्रम विस्तार गर्ने।
- विकास साझेदारसँग सहकार्य गरी स्वास्थ्य, शिक्षा र सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सुदृढ गर्ने।

WO Strategy (Weakness–Opportunity)

- दक्ष जनशक्ति विकासका लागि तालिम तथा क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।
- हेरचाह सेवा (बालबालिकाको हेरचाह , ज्येष्ठ नागरिक हेरचाह , Disability हेरचाह) विस्तार गर्न बाह्य स्रोत र साझेदारी परिचालन गर्ने।
- GESI तथा हेरचाह इकोनोमी सम्बन्धी तथ्याङ्क व्यवस्थापन प्रणाली (MIS) विकास गर्ने।

ST Strategy (Strength–Threat)

- समुदायको सक्रिय सहभागिता र विपद् व्यवस्थापन संरचनालाई उपयोग गरी जलवायु जोखिम न्यूनीकरण गर्ने।
- सामाजिक सुरक्षा र स्थानीय सेवा प्रणालीलाई बलियो बनाउँदै आर्थिक तथा सामाजिक जोखिमको प्रभाव कम गर्ने।

WT Strategy (Weakness–Threat)

- सीमित स्रोतको प्रभावकारी परिचालन गर्ने।
- वैदेशिक रोजगारीमा निर्भरता कम गर्न स्थानीय रोजगारी र उद्यमशीलता प्रवर्द्धन गर्ने।
- समावेशी योजना, बजेट र अनुगमन प्रणाली सुदृढ गर्ने।

SWOT विश्लेषणले दुर्गाथली गाउँपालिकामा स्थानीय सरकारको संस्थागत संरचना, सामुदायिक सहभागिता, सामाजिक सुरक्षा प्रणाली तथा आधारभूत सेवा प्रवाहजस्ता महत्वपूर्ण सबल पक्षहरू रहेको देखाउँछ। साथै दक्ष जनशक्ति, हेरचाह सेवा , समावेशी पूर्वाधार, बजेट तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन सम्बन्धी कमजोरीहरू सुधार गर्नुपर्ने आवश्यकता पनि स्पष्ट हुन्छ । संघीय तथा प्रदेश सरकारका नीति, विकास साझेदारहरूको सहयोग, महिला तथा युवा उद्यमशीलता र डिजिटल प्रविधिको विस्तार जस्ता अवसरहरूको प्रभावकारी उपयोग गर्दै जलवायु परिवर्तन, प्राकृतिक विपद्, बेरोजगारी र युवाको पलायन जस्ता जोखिम व्यवस्थापन गर्न सके दुर्गाथली गाउँपालिकाले समावेशी, लचिलो (resilient) र दिगो स्थानीय विकास हासिल गर्न महत्वपूर्ण प्रगति गर्न सक्छ ।

अध्याय १२

हेरचाह 5R Analysis

हेरचाह International ले विकास कार्यक्रमहरूमा अवैतनिक स्याहार तथा घरेलु कार्य (Unpaid हेरचाह and Domestic कार्य- UCDW) लाई सम्बोधन गर्न विकास गरेको 5R Frame काम विश्वव्यापी रूपमा प्रयोग हुँदै आएको एक प्रभावकारी विश्लेषणात्मक ढाँचा हो । यसले महिलाहरू र बालिकाहरूले असमान रूपमा वहन गरिरहेको अवैतनिक स्याहार कार्यलाई पहिचान, न्यूनीकरण, पुनःवितरण, सम्मान तथा प्रतिफल र प्रतिनिधित्व मार्फत न्यायोचित र समावेशी बनाउने लक्ष्य राख्दछ । दुर्गाथली गाउँपालिकाको सन्दर्भमा महिलाहरूले खाना पकाउने, सरसफाइ गर्ने, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिको हेरचाह, पानी ल्याउने, दाउरा सङ्कलन गर्ने तथा कृषि कार्यमा महत्वपूर्ण समय खर्च गर्ने गरेका छन्। यी अधिकांश कार्यहरूको आर्थिक मूल्याङ्कन नहुने भएकाले महिलाहरूको आर्थिक सहभागिता, नेतृत्व विकास तथा व्यक्तिगत अवसरमा प्रत्यक्ष प्रभाव परेको देखिन्छ ।

१२.१ अवैतनिक स्याहार कार्यको पहिचान (Recognize)

अवधारणा

Recognize भन्नाले परिवार, समुदाय तथा राज्यले अवैतनिक स्याहार कार्यलाई समाज र अर्थतन्त्रका लागि आवश्यक तथा मूल्यवान् कार्यका रूपमा स्वीकार गर्नु हो।

दुर्गाथली गाउँपालिकाको अवस्था

गाउँपालिकामा महिलाहरूले दैनिक रूपमा निम्न कार्यहरू गर्ने गरेका छन् ।

- खाना पकाउने
- घर सरसफाइ गर्ने
- बालबालिकाको हेरचाह
- बिरामीको हेरचाह
- ज्येष्ठ नागरिकको हेरचाह
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिको सहयोग
- पानी ल्याउने

- दाउरा तथा घाँस सङ्कलन
- कृषि तथा पशुपालनमा श्रम

यी कार्यहरूले परिवार र समुदायको जीवनलाई निरन्तर सञ्चालनमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याए पनि प्रायः आर्थिक उत्पादनको रूपमा गणना हुँदैन ।

प्रमुख समस्या

- अवैतनिक हेरचाह कार्यको आर्थिक मूल्याङ्कन नहुनु ।
- पुरुषको तुलनामा महिलाको कार्यघण्टा बढी हुनु ।
- नीति तथा योजनामा हेरचाह कार्यपर्याप्त रूपमा नसमेटिनु ।

सिफारिस

- समय प्रयोग सर्वेक्षण सञ्चालन गर्ने ।
- स्थानीय योजनामा हेरचाह इकोनोमी समावेश गर्ने ।
- हेरचाह कार्यसम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने।

१२.२ स्याहार कार्यको भार न्यूनीकरण (Reduce)

अवधारणा

न्यूनीकरण भन्नाले आधारभूत सेवा, पूर्वाधार तथा प्रविधिको विकासमार्फत महिलामाथि पर्ने अवैतनिक स्याहार कार्यको समय तथा श्रम कम गर्नु हो ।

दुर्गाथली गाउँपालिकाको अवस्था

ग्रामीण तथा दुर्गम बस्तीहरूमा महिलाहरूले पानी ल्याउन, दाउरा सङ्कलन गर्न तथा अन्य घरेलु कार्यमा उल्लेखनीय समय खर्च गर्ने गरेका छन्।

सुधार आवश्यक क्षेत्र

- सुरक्षित खानेपानी सेवा विस्तार
- स्वच्छ ऊर्जा (LPG, बायोग्यास, सुधारिएको चुलो)
- सडक पहुँच सुधार

- बालबालिकाको हेरचाह Centre स्थापना
- ECD सेवाको गुणस्तर सुधार
- घर नजिक स्वास्थ्य सेवा विस्तार

अपेक्षित परिणाम

- महिलाको समय बचत।
- शिक्षा, सीप विकास तथा आयआर्जनमा सहभागिता वृद्धि।
- हेरचाह कार्यको कार्यभारमा कमी।

१२.३ स्याहार कार्यको पुनःवितरण (Redistribute)

अवधारणा

पुनःवितरण भन्नाले स्याहार कार्यको जिम्मेवारी महिलामात्र नभई पुरुष, परिवार, समुदाय, निजी क्षेत्र तथा राज्यबीच न्यायोचित रूपमा बाँडफाँड गर्नु हो।

वर्तमान अवस्था

गाउँपालिकामा अधिकांश घरेलु तथा हेरचाह सम्बन्धी कार्य महिलाले नै गर्ने सामाजिक अभ्यास विद्यमान छ।

आवश्यक सुधार

- पुरुषको हेरचाह कार्यमा सहभागिता बढाउने।
- परिवारभित्र जिम्मेवारी बाँडफाँड गर्ने।
- समुदायमा बालबालिकाको हेरचाह सेवा विकास गर्ने।
- कार्यस्थलमा बालबालिकाको हेरचाह मैत्री वातावरण बनाउने।
- हेरचाह मैत्री काम place Policy लागू गर्ने।

सम्भावित परिणाम

- महिलाको कार्यभार घट्ने।
- पुरुषको पारिवारिक सहभागिता बढ्ने।
- लैङ्गिक समानता प्रवर्द्धन हुने।

१२.४ स्याहार कार्यको सम्मान तथा प्रतिफल (Reward)

अवधारणा

सम्मान भन्नाले हेरचाह कार्य गर्ने व्यक्तिको योगदान लाई सामाजिक, आर्थिक तथा नीतिगत रूपमा सम्मान र मान्यता दिनु हो।

वर्तमान अवस्था

गाउँपालिकामा हेरचाह कार्यगर्ने अधिकांश व्यक्तिहरू (विशेषगरी महिलाहरू) ले आर्थिक पारिश्रमिक प्राप्त गर्दैनन्।

सम्भावित सुधार

- महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाको क्षमता तथा प्रोत्साहन सुदृढ गर्ने।
- हेरचाह प्रदायकहरू का लागि सीप विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।
- बालबालिकाको हेरचाह काम तथा हेरचाह givers को पेशागत विकास।
- सामाजिक सुरक्षामा हेरचाह प्रदायकहरू लाई प्राथमिकता दिने।
- हेरचाह सम्बन्धी तालिम तथा प्रमाणिकरण प्रणाली विकास गर्ने ।

अपेक्षित परिणाम

- हेरचाह कार्यको सामाजिक मान्यता बढ्ने ।
- महिला सशक्तीकरणमा योगदान पुग्ने।
- गुणस्तरीय हेरचाह सेवा विस्तार हुने ।

१२.५ निर्णय प्रक्रियामा प्रतिनिधित्व (Represent)

अवधारणा

प्रतिनिधित्व भन्नाले हेरचाह कार्यगर्ने व्यक्तिहरू तथा लक्षित समुदायलाई नीति निर्माण, योजना, बजेट तथा निर्णय प्रक्रियामा प्रभावकारी प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्नु हो ।

वर्तमान अवस्था

महिलाहरूको प्रतिनिधित्व स्थानीय सरकार तथा विभिन्न समितिहरूमा बढेको भए पनि हेरचाह इकोनोमी सम्बन्धी विषय नीति निर्माणमा अझै सीमित रूपमा समावेश भएको देखिन्छ ।

सुधार आवश्यक क्षेत्र

- स्थानीय योजना प्रक्रियामा हेरचाहको सहभागिता ।
- महिला समूह तथा हेरचाह प्रदायकहरू को प्रतिनिधित्व ।
- अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा ज्येष्ठ नागरिकको सहभागिता ।
- बालमैत्री तथा GESI उत्तरदायी योजना निर्माण।

अपेक्षित परिणाम

- समावेशी निर्णय प्रक्रिया।
- आवश्यकता-आधारित योजना निर्माण।
- हेरचाह इकोनोमी को संस्थागत मूलप्रवाहीकरण।

12.7 हेरचाह 5R Analysis Matrix

5R Frameकाम	दुर्गाथली गाउँपालिकाको अवस्था	प्रमुख अन्तर	सिफारिस
Recognize (पहिचान)	महिलाले अधिकांश अवैतनिक हेरचाह कार्यगर्छन्	आर्थिक तथा नीतिगत मान्यता सीमित	Time Use Survey, हेरचाह इकोनोमी लाई योजनामा समावेश गर्ने
Reduce (न्यूनीकरण)	खानेपानी, ऊर्जा तथा हेरचाह सेवा मा सुधार हुँदै	बालबालिकाको हेरचाह र ज्येष्ठ नागरिक हेरचाह सेवा सीमित	खानेपानी, ऊर्जा, बालबालिकाको हेरचाह Centre, Home-based हेरचाह विस्तार गर्ने
Redistribute (पुनःवितरण)	हेरचाह कार्यमुख्यतः महिलामा केन्द्रित	पुरुषको सहभागिता न्यून	परिवार र समुदायमा जिम्मेवारी बाँडफाँड, पुरुष सहभागिता अभियान
Reward (सम्मान/प्रतिफल)	हेरचाह कार्यको सामाजिक योगदान	आर्थिक प्रतिफल र मान्यता न्यून	हेरचाह प्रदायकहरू को क्षमता विकास, प्रोत्साहन र सामाजिक

	उच्च		सुरक्षा
Represent (प्रतिनिधित्व)	महिलाको सहभागिता बढ्दै	हेरचाह कामers को आवाज नीति प्रक्रियामा सीमित	योजना, बजेट र निर्णय प्रक्रियामा हेरचाह प्रदायकहरू तथा लक्षित समूहको प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्ने

हेरचाह 5R विश्लेषणले दुर्गाथली गाउँपालिकामा महिलाहरूले अवैतनिक स्याहार तथा घरेलु कार्यको ठूलो हिस्सा वहन गरिरहेको देखाउँछ । यद्यपि स्वास्थ्य, शिक्षा, सामाजिक सुरक्षा तथा सामुदायिक सेवामा सुधार हुँदै गएको छ, **हेरचाह इकोनोमी** लाई स्थानीय विकासको प्राथमिक एजेन्डाका रूपमा पूर्ण रूपमा संस्थागत गर्न अझै आवश्यकता रहेको छ। अवैतनिक स्याहार कार्यको पहिचान (**Recognize**), कार्यभार न्यूनीकरण (**Reduce**), जिम्मेवारीको न्यायोचित पुनःवितरण (**Redistribute**), हेरचाह प्रदायकहरूको सम्मान तथा प्रतिफल (**Reward**) र नीति निर्माणमा प्रतिनिधित्व (**Represent**) सुनिश्चित गर्न सके दुर्गाथली गाउँपालिकाले लैङ्गिक समानता, सामाजिक समावेशीकरण तथा दिगो स्थानीय विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्न महत्वपूर्ण प्रगति गर्न सक्छ ।

अध्याय १३

प्रमुख उपलब्धीहरू (Major Findings)

यस हेरचाह प्रोफाइल अध्ययनले दुर्गाथली गाउँपालिकाको जनसांख्यिक अवस्था, सामाजिक-आर्थिक अवस्था, हेरचाह इकोनोमी, Gender Equality and Social Inclusion (GESI), संस्थागत क्षमता, नीति तथा कार्यक्रम, सेवा प्रवाह तथा स्थानीय विकाससम्बन्धी समग्र अवस्थाको विश्लेषण गरेको छ। अध्ययनका क्रममा द्वितीयक तथ्याङ्क, स्थानीय तहका अभिलेख, नीति तथा कार्यक्रमहरूको समीक्षा तथा हेरचाह Frame कार्य(5R) को आधारमा प्रमुख उपलब्धि, चुनौती तथा सुधार आवश्यक क्षेत्रहरूको पहिचान गरिएको छ। यस अध्यायमा अध्ययनबाट प्राप्त मुख्य निष्कर्ष, प्रमुख मुद्दा तथा प्राथमिकतामा राख्नुपर्ने समस्याहरू प्रस्तुत गरिएको छ।

१३.१ मुख्य उपलब्धीहरू (Major Findings)

अध्ययनका आधारमा दुर्गाथली गाउँपालिकामा निम्न प्रमुख निष्कर्षहरू प्राप्त भएका छन्।

जनसांख्यिक अवस्था

- गाउँपालिकाको कुल जनसंख्या ११,३१८ रहेको छ।
- कुल २,५१२ परिवार बसोबास गर्दै आएका छन्।
- पाँच वर्षमुनिका बालबालिकाको संख्या उल्लेखनीय रहेकोले मातृ तथा शिशु स्वास्थ्य, पोषण तथा प्रारम्भिक बाल विकास सेवाको आवश्यकता उच्च देखिन्छ।
- ६० वर्षमाथिका ज्येष्ठ नागरिकको संख्या पनि उल्लेखनीय भएकाले दीर्घकालीन हेरचाह सेवा को आवश्यकता बढ्दो छ।
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि समावेशी सेवा तथा पहुँच विस्तार आवश्यक देखिन्छ।

सामाजिक तथा आर्थिक अवस्था

- अधिकांश परिवारको मुख्य पेशा कृषि तथा पशुपालन रहेको छ।
- वैदेशिक रोजगारी घरपरिवारको आयको महत्वपूर्ण स्रोत बनेको छ।
- महिलाहरू कृषि तथा घरेलु कार्यमा अत्यधिक संलग्न भए पनि आर्थिक निर्णय तथा औपचारिक रोजगारीमा सहभागिता अपेक्षाकृत कम छ।

- बेरोजगारी तथा सीमित स्थानीय रोजगारीका अवसरले युवाको बाह्य पलायन बढाएको छ ।

हेरचाह इकोनोमी

- महिलाहरूले दैनिक रूपमा खाना पकाउने, सरसफाइ गर्ने, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिको हेरचाहलगायत अधिकांश अवैतनिक हेरचाह कार्यगर्ने गरेका छन् ।
- हेरचाह कार्यको आर्थिक मूल्याङ्कन तथा नीतिगत मान्यता अझै सीमित छ ।
- बालबालिकाको हेरचाह , ज्येष्ठ नागरिक हेरचाह तथा Disability हेरचाह सेवा को संस्थागत व्यवस्था अपर्याप्त छ ।
- हेरचाह 5R Frame कार्यका सबै पक्ष (Recognize, Reduce, Redistribute, Reward, Represent) लाई स्थानीय विकास योजनामा थप सुदृढ रूपमा समावेश गर्न आवश्यक देखिन्छ।

Gender Equality and Social Inclusion (GESI)

- स्थानीय सरकारमा महिलाको प्रतिनिधित्व बढेको छ ।
- महिला समूह, सहकारी तथा समुदायस्तरीय संस्थाहरू सक्रिय छन् ।
- महिलाको आर्थिक सशक्तीकरणमा केही प्रगति भए पनि नेतृत्व, सम्पत्तिमा पहुँच तथा निर्णय प्रक्रियामा समानता अझै पूर्ण रूपमा हासिल भएको छैन ।
- दलित, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, ज्येष्ठ नागरिक, एकल महिला तथा बालबालिकाका लागि लक्षित सेवाहरू थप प्रभावकारी बनाउन आवश्यक छ ।

स्वास्थ्य

- आधारभूत स्वास्थ्य सेवा गाउँपालिकाभित्र उपलब्ध छ ।
- मातृ तथा शिशु स्वास्थ्य सेवामा सुधार देखिएको छ ।
- स्वास्थ्य संस्थामा दक्ष जनशक्ति तथा विशेषज्ञ सेवाको आवश्यकता छ ।
- पोषण तथा मानसिक स्वास्थ्य सेवामा थप लगानी आवश्यक देखिन्छ ।

शिक्षा

- आधारभूत शिक्षा सेवाको पहुँच विस्तार भएको छ ।
- ECD केन्द्रहरूले बाल विकासमा सकारात्मक योगदान दिएका छन् ।

- माध्यमिक तथा उच्च शिक्षामा निरन्तरता चुनौतीपूर्ण रहेको देखिन्छ ।
- डिजिटल शिक्षा तथा ICT पूर्वाधार विस्तार आवश्यक छ ।

संस्थागत अवस्था

- गाउँपालिका, वडा कार्यालय तथा सामुदायिक संस्थाबीच समन्वय प्रणाली रहेको छ ।
- GESI तथा हेरचाह इकोनोमी सम्बन्धी छुट्टै संस्थागत संयन्त्र अझ सुदृढ गर्नुपर्ने देखिन्छ।
- Monitoring, Evaluation and Learning (MEL) प्रणाली सुधारको आवश्यकता छ ।

१३.२ प्रमुख मुद्दाहरू (Key Issues)

अध्ययनले निम्न विषयहरूलाई गाउँपालिकाका प्रमुख विकास मुद्दाका रूपमा पहिचान गरेको छ ।

अवैतनिक हेरचाह कार्यको उच्च भार

महिलाहरूले दैनिक जीवनमा अत्यधिक अवैतनिक स्याहार तथा घरेलु कार्य गर्नु परिरहेको छ।

सीमित हेरचाह सेवा

- बालबालिकाको हेरचाह Centre को अभाव ।
- ज्येष्ठ नागरिक हेरचाह सेवा सीमित ।
- Disability हेरचाह सेवा अपर्याप्त ।

आर्थिक अवसरको कमी

- युवामा बेरोजगारी।
- वैदेशिक रोजगारीमा निर्भरता ।
- महिला उद्यमशीलताको सीमित विस्तार ।

GESI सम्बन्धी चुनौती

- निर्णय प्रक्रियामा महिलाको प्रभाव सीमित ।
- सीमान्तकृत समुदायको सेवा पहुँचमा असमानता ।
- सामाजिक तथा सांस्कृतिक विभेदका अवशेष ।

पूर्वाधार तथा सेवा पहुँच

- दुर्गम बस्तीमा स्वास्थ्य तथा शिक्षा सेवाको पहुँच चुनौतीपूर्ण

- अपाङ्गतामैत्री सार्वजनिक संरचनाको कमी ।
- सुरक्षित खानेपानी तथा डिजिटल सेवामा असमान पहुँच ।

मानव स्रोत

- दक्ष स्वास्थ्यकर्मी तथा प्राविधिक कर्मचारीको अभाव ।
- GESI तथा हेरचाह इकोनोमी सम्बन्धी विशेषज्ञता सीमित ।

नीति तथा बजेट

- हेरचाह इकोनोमी सम्बन्धी स्थानीय नीति तथा कार्ययोजना स्पष्ट छैन ।
- हेरचाह सेवा का लागि लक्षित बजेट सीमित छ ।

१३.४ प्राथमिक समस्या (Priority Problems)

अध्ययनका आधारमा गाउँपालिकाले प्राथमिकतामा राख्नुपर्ने समस्याहरू निम्नानुसार छन्।

प्राथमिक समस्या	प्रभाव	प्राथमिकता
महिलामाथि अवैतनिक हेरचाह कार्यको अत्यधिक भार	आर्थिक तथा सामाजिक असमानता	धेरै उच्च
बालबालिकाको हेरचाह तथा ज्येष्ठ नागरिक हेरचाह सेवाको अभाव	महिला तथा परिवारको हेरचाह जिम्मेवारी बढ्नु	धेरै उच्च
दक्ष स्वास्थ्य तथा प्राविधिक जनशक्तिको कमी	सेवा गुणस्तरमा असर	धेरै उच्च
महिला तथा युवामा सीमित रोजगारी	गरिबी तथा पलायन	धेरै उच्च
GESI Mainstreaming कमजोर	समावेशी विकासमा असर	उच्च
अपाङ्गता मैत्री पूर्वाधारको कमी	सेवा पहुँचमा असमानता	उच्च
हेरचाह इकोनोमी सम्बन्धी नीति तथा बजेटको अभाव	दीर्घकालीन योजना प्रभावित	उच्च
सुरक्षित खानेपानी तथा आधारभूत सेवामा असमान पहुँच	महिलाको समय र श्रममा अतिरिक्त भार	उच्च
तथ्याङ्क तथा MIS प्रणाली कमजोर	प्रमाणमा आधारित योजना निर्माणमा	मध्यम

	कठिनाइ	
जलवायु परिवर्तन तथा विपद् जोखिम	कृषि तथा जीविकोपार्जनमा असर	मध्यम

हेरचाह प्रोफाइल अध्ययनले दुर्गाथली गाउँपालिकामा आधारभूत सेवा, सामाजिक सुरक्षा, शिक्षा, स्वास्थ्य तथा स्थानीय शासनमा सकारात्मक प्रगति भएको देखाएको छ। तथापि, हेरचाह इकोनोमी, लैङ्गिक समानता, समावेशी सेवा प्रवाह, दक्ष मानव स्रोत, रोजगारी, समावेशी पूर्वाधार तथा संस्थागत क्षमतासम्बन्धी चुनौतीहरू अझै विद्यमान छन्।

विशेष गरी महिलाहरूले वहन गर्ने अवैतनिक स्याहार तथा घरेलु कार्यको असमान भार, बालबालिकाको हेरचाह र ज्येष्ठ नागरिक हेरचाह सेवाको अभाव, युवाको बेरोजगारी, GESI Mainstreaming को आवश्यकता, तथा सीमान्तकृत समुदायको समान पहुँच सुनिश्चित गर्ने आवश्यकता आगामी स्थानीय योजना तथा कार्यक्रमका प्रमुख प्राथमिकता हुनुपर्दछ।

यी निष्कर्षहरूलाई आधार मानेर आगामी अध्यायमा प्रस्तुत गरिने Recommendations and Action Plan ले दुर्गाथली गाउँपालिकामा हेरचाह इकोनोमी, GESI, समावेशी सेवा प्रवाह तथा दिगो स्थानीय विकास लाई संस्थागत रूपमा सुदृढ बनाउन स्पष्ट रणनीतिक मार्गदर्शन प्रदान गर्नेछ।

अध्याय १४

सिफारिसहरू (Recommendations)

हेरचाह प्रोफाइल अध्ययनबाट प्राप्त तथ्य, विश्लेषण, Gap Analysis, SWOT Analysis तथा हेरचाह 5R Frame कार्यको आधारमा दुर्गाथली गाउँपालिकामा हेरचाह इकोनोमी, Gender Equality and Social Inclusion (GESI), स्वास्थ्य, शिक्षा, सामाजिक सुरक्षा, स्थानीय आर्थिक विकास तथा संस्थागत सुशासनलाई सुदृढ बनाउन निम्न सिफारिसहरू प्रस्तुत गरिएको छ। यी सिफारिसहरू अल्पकालीन, मध्यकालीन, दीर्घकालीन, नीतिगत, कार्यक्रमगत, बजेटगत तथा संस्थागत सुधारका आधारमा वर्गीकृत गरिएको छ।

१४.१ अल्पकालीन सिफारिस (१-२ वर्ष)

छोटो अवधिमा न्यून लागतमा कार्यान्वयन गर्न सकिने कार्यक्रमहरू:

- हेरचाह इकोनोमी लाई स्थानीय योजना तथा बजेटमा समावेश गर्ने।
- Time Use Survey सञ्चालन गरी अवैतनिक हेरचाह कार्यसम्बन्धी स्थानीय तथ्याङ्क संकलन गर्ने।
- GESI Responsive Planning तथा Gender Responsive Budgeting (GRB) सम्बन्धी अभिमुखीकरण सञ्चालन गर्ने।
- महिला, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि लक्षित सेवा सम्बन्धी सार्वजनिक सूचना प्रणाली विकास गर्ने।
- महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHVs), ECD शिक्षक तथा हेरचाह प्रदायकहरू को क्षमता अभिवृद्धि गर्ने।
- महिला तथा युवाका लागि सीप विकास तथा उद्यमशीलता तालिम सञ्चालन गर्ने।
- अपाङ्गतामैत्री सार्वजनिक सेवा तथा पूर्वाधारको प्रारम्भिक सुधार गर्ने।
- स्थानीय स्तरमा GESI तथा हेरचाह इकोनोमी सम्बन्धी जनचेतना अभियान सञ्चालन गर्ने।

१४.२ मध्यकालीन सिफारिस (३-५ वर्ष)

- प्रत्येक सेवा केन्द्रमा GESI मैत्री Service Standard लागू गर्ने।
- बालबालिकाको हेरचाह Centre स्थापना तथा सञ्चालन गर्ने।
- Home-based हेरचाह Service विकास गर्ने।
- ज्येष्ठ नागरिक दिवस सेवा (Day हेरचाह) वा समुदायमा आधारित हेरचाह Support कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- Disability Inclusive Service Package विकास गर्ने ।
- महिला उद्यम विकास कोष स्थापना गर्ने ।
- डिजिटल तथ्याङ्क व्यवस्थापन प्रणाली (MIS) विकास गर्ने ।
- गाउँपालिकामा GESI तथा हेरचाह इकोनोमी Focal Person तोक्ने ।
- बहु-क्षेत्रीय (Multi-sectoral) समन्वय समिति गठन गर्ने ।
- कृषि तथा हेरचाह इकोनोमी लाई जोडेर जीविकोपार्जन कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

१४.३ दीर्घकालीन सिफारिस (५ वर्षभन्दा बढी)

- हेरचाह इकोनोमी लाई स्थानीय विकास नीतिको स्थायी आधार बनाउने।
- प्रत्येक वडामा बालबालिकाको हेरचाह मैत्री Community विकास गर्ने।
- ज्येष्ठ नागरिक हेरचाह तथा Disability हेरचाह का लागि एकीकृत सेवा प्रणाली स्थापना गर्ने।
- Gender Responsive Local Governance लाई पूर्ण रूपमा संस्थागत गर्ने।
- डिजिटल गाउँपालिका तथा Smart Social Service प्रणाली विकास गर्ने।
- Climate Resilient हेरचाह Infrastructure विकास गर्ने।
- हेरचाह इकोनोमी लाई स्थानीय आर्थिक विकास रणनीतिसँग एकीकृत गर्ने।
- सामाजिक सुरक्षा, स्वास्थ्य तथा शिक्षा सेवाको दिगोपन सुनिश्चित गर्ने।

१४.४ नीतिगत सिफारिस (Policy Recommendations)

दुर्गाथली गाउँपालिकाले निम्न नीतिगत सुधारलाई प्राथमिकता दिनु आवश्यक छ।

स्थानीय सरकारका लागि

- हेरचाह इकोनोमी Policy निर्माण गर्ने।
- Gender Equality and Social Inclusion (GESI) Policy अद्यावधिक गर्ने।
- बालबालिकाको Protection Policy प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने।
- Disability Inclusion Strategy तयार गर्ने।
- ज्येष्ठ नागरिक हेरचाह Guideline तयार गर्ने।
- Home-based हेरचाह सम्बन्धी कार्यविधि निर्माण गर्ने।
- Gender Responsive Budgeting लाई अनिवार्य रूपमा लागू गर्ने।
- Social Accountability Frame कार्यसुदृढ गर्ने।

१४.५ कार्यक्रमगत सिफारिस (Program Recommendations)

स्वास्थ्य

- मातृ तथा शिशु स्वास्थ्य सेवा विस्तार।
- मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक परामर्श सेवा।
- पोषण कार्यक्रम सुदृढीकरण।

शिक्षा

- विद्यालय छोड्ने दर घटाउने कार्यक्रम।
- ICT आधारित शिक्षा
- ECD गुणस्तर सुधार

हेरचाह इकोनोमी

- बालबालिकाको हेरचाह Centre
- Home-based हेरचाह
- ज्येष्ठ नागरिक हेरचाह
- Disability हेरचाह
- पुरुष सहभागिता अभियान (Men Engagement in हेरचाह काम)

जीविकोपार्जन

- महिला उद्यम विकास।
- कृषि मूल्य शृङ्खला विकास।
- युवा स्वरोजगार कार्यक्रम।
- सीप विकास तथा व्यवसाय प्रवर्द्धन।

GESI

- महिला नेतृत्व विकास।
- दलित तथा सीमान्तकृत समुदाय सशक्तीकरण।
- लैङ्गिक हिंसा रोकथाम कार्यक्रम।
- सुरक्षित कार्यस्थल तथा Safeguarding अभ्यास प्रवर्द्धन।

१४.६ बजेट सम्बन्धी सिफारिस (Budget Recommendations)

हेरचाह प्रोफाइल का आधारमा गाउँपालिकाले बजेट विनियोजनमा निम्न सुधार गर्न आवश्यक छ।

प्राथमिक बजेट क्षेत्र

- हेरचाह इकोनोमी
- बालबालिकाको हेरचाह सेवा
- ज्येष्ठ नागरिक हेरचाह
- Disability Inclusion
- महिला उद्यमशीलता
- GESI कार्यक्रम
- बाल संरक्षण
- डिजिटल MIS
- क्षमता विकास
- सामाजिक सुरक्षा

बजेट व्यवस्थापन

- Gender Responsive Budgeting (GRB) पूर्ण रूपमा लागू गर्ने।
- परिणाममा आधारित बजेट (Results-Based Budgeting) अपनाउने।
- बहुवर्षीय (Multi-year) बजेट योजना विकास गर्ने।
- विकास साझेदार तथा निजी क्षेत्रसँग सह-वित्तीयकरण (Co-financing) को व्यवस्था गर्ने।

१४.७ संस्थागत सिफारिस (Institutional Recommendations)

गाउँपालिका

- हेरचाह इकोनोमी समन्वय समिति गठन गर्ने।
- GESI तथा Safeguarding फोकल पर्सन नियुक्त गर्ने।
- अनुगमन, मूल्याङ्कन र सिकाइ (MEL) प्रणाली सुदृढ गर्ने।
- डाटा व्यवस्थापन एकाइ स्थापना गर्ने।

वडा कार्यालय

- वडा स्तरमा GESI समिति सक्रिय बनाउने।
- समुदायस्तरमा नियमित सामाजिक संवाद सञ्चालन गर्ने।
- सेवाग्राही गुनासो व्यवस्थापन प्रणाली (Grievance Redress Mechanism) सुदृढ गर्ने।

स्वास्थ्य संस्था

- दक्ष स्वास्थ्य जनशक्ति व्यवस्थापन।
- मातृ तथा बाल स्वास्थ्य सेवा विस्तार।
- मानसिक स्वास्थ्य सेवा समावेश गर्ने।

शिक्षा संस्था

- विद्यालयमा GESI तथा बालबालिकाको Protection Policy कार्यान्वयन गर्ने।
- समावेशी शिक्षा प्रवर्द्धन गर्ने।
- विद्यालय-समुदाय साझेदारी बलियो बनाउने।

सामुदायिक संस्था

- महिला समूह तथा सहकारीको संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि।
- हेरचाह Volunteers तथा Community हेरचाह Net कार्यविकास।
- स्थानीय नेतृत्व विकास कार्यक्रम सञ्चालन।

१४.८ सिफारिसहरूको प्राथमिकता तालिका (Recommendation Priority Matrix)

क्षेत्र	प्राथमिकता	कार्यान्वयन अवधि	प्रमुख जिम्मेवार निकाय
हेरचाह इकोनोमी Policy	धेरै उच्च	अल्पकालीन	गाउँपालिका
GESI Mainstreaming	धेरै उच्च	अल्पकालीन	गाउँपालिका, वडा
बालबालिकाको हेरचाह Centre	धेरै उच्च	मध्यकालीन	गाउँपालिका
Home-based हेरचाह	उच्च	मध्यकालीन	स्वास्थ्य शाखा
ज्येष्ठ नागरिक हेरचाह Service	उच्च	दीर्घकालीन	गाउँपालिका
Disability Inclusion	उच्च	मध्यकालीन	गाउँपालिका
महिला उद्यम विकास	धेरै उच्च	अल्पकालीन– मध्यकालीन	गाउँपालिका, सहकारी
MIS तथा Data System	उच्च	मध्यकालीन	योजना शाखा
MEL System	उच्च	मध्यकालीन	गाउँपालिका
Climate Resilient हेरचाह Infrastructure	मध्यम	दीर्घकालीन	गाउँपालिका, प्रदेश सरकार

दुर्गाथली गाउँपालिकामा हेरचाह इकोनोमी, GESI, समावेशी सेवा प्रवाह, मानव विकास तथा स्थानीय सुशासनलाई सुदृढ गर्न बहुआयामिक सुधार आवश्यक देखिन्छ। यसका लागि स्थानीय सरकारले नीतिगत सुधार, लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन, पर्याप्त बजेट विनियोजन, संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि तथा बहु-सरोकारवाला समन्वय लाई प्राथमिकता दिनुपर्छ।

विशेष रूपमा हेरचाह 5R Frame कार्य (Recognize, Reduce, Redistribute, Reward and Represent) लाई गाउँपालिकाको योजना, बजेट, सेवा प्रवाह तथा अनुगमन प्रणालीसँग एकीकृत गरी हेरचाह इकोनोमी लाई

स्थानीय विकासको मुख्य प्रवाहमा ल्याउन सके महिलामाथि पर्ने अवैतनिक स्याहार कार्यको भार न्यूनीकरण, लैङ्गिक समानताको प्रवर्द्धन, सामाजिक समावेशीकरणको सुदृढीकरण तथा दिगो स्थानीय विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्न महत्वपूर्ण योगदान पुग्नेछ।

अध्याय १५

कार्ययोजना (Action Plan)

हेरचाह प्रोफाइल अध्ययनबाट पहिचान भएका प्राथमिक समस्या, हेरचाह 5R विश्लेषण, GESI विश्लेषण तथा Gap Analysis का आधारमा दुर्गाथली गाउँपालिकाको हेरचाह इकोनोमी, Gender Equality and Social Inclusion (GESI), स्वास्थ्य, शिक्षा, सामाजिक सुरक्षा तथा संस्थागत क्षमता सुदृढीकरणका लागि निम्न कार्ययोजना प्रस्ताव गरिएको छ। कार्ययोजनाले स्थानीय सरकार, प्रदेश सरकार, संघीय सरकार, विकास साझेदार तथा समुदायबीचको समन्वयमा आगामी ५ वर्षभित्र कार्यान्वयन गर्न सकिने प्राथमिक कार्यक्रमहरू प्रस्तुत गर्दछ।

तालिका १५.१ : दुर्गाथली गाउँपालिकाको हेरचाह प्रोफाइल Action Plan (२०८३-२०८८)

प्राथमिकता (Priority)	मुख्य गतिविधि (Activities)	जिम्मेवार निकाय (Responsible Agency)	समयावधि (Timeline)	अनुमानित बजेट (रु.)
धेरै उच्च	हेरचाह इकोनोमी Policy निर्माण	गाउँपालिका, कार्यपालिका	पहिलो वर्ष	८,००,०००
धेरै उच्च	GESI Policy तथा Action Plan अद्यावधिक	गाउँपालिका	पहिलो वर्ष	६,००,०००
धेरै उच्च	Time Use Survey सञ्चालन	गाउँपालिका, विकास साझेदार	पहिलो वर्ष	१५,००,०००
धेरै उच्च	Gender Responsive Budgeting (GRB) कार्यान्वयन	गाउँपालिका	वार्षिक	५,००,०००
धेरै उच्च	बालबालिकाको हेरचाह Centre स्थापना (प्रारम्भिक)	गाउँपालिका	१-३ वर्ष	५०,००,०००
धेरै उच्च	महिला उद्यम विकास	गाउँपालिका, सहकारी	१-५ वर्ष	७५,००,०००

	कार्यक्रम			
धेरै उच्च	स्वास्थ्य संस्थामा मातृ तथा शिशु स्वास्थ्य सेवा सुदृढीकरण	स्वास्थ्य शाखा	वार्षिक	३०,००,०००
धेरै उच्च	सुरक्षित खानेपानी विस्तार	गाउँपालिका	२-५ वर्ष	२,००,००,०००
उच्च	Home-based हेरचाह Service सञ्चालन	स्वास्थ्य शाखा	२-५ वर्ष	२५,००,०००
उच्च	ज्येष्ठ नागरिक हेरचाह Programme सञ्चालन	गाउँपालिका	२-५ वर्ष	३०,००,०००
उच्च	Disability Inclusive Service Programme	गाउँपालिका	२-५ वर्ष	२५,००,०००
उच्च	सार्वजनिक भवनलाई अपाङ्गतामैत्री बनाउने	गाउँपालिका	२-५ वर्ष	५०,००,०००
उच्च	विद्यालयमा GESI तथा बालबालिकाको Protection कार्यक्रम	शिक्षा शाखा	वार्षिक	२०,००,०००
उच्च	ECD केन्द्रहरूको स्तरोन्नति	शिक्षा शाखा	१-३ वर्ष	४०,००,०००
उच्च	महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका क्षमता विकास	स्वास्थ्य शाखा	वार्षिक	१०,००,०००
उच्च	महिला नेतृत्व तथा राजनीतिक सशक्तीकरण तालिम	गाउँपालिका	वार्षिक	१२,००,०००
उच्च	युवा सीप तथा स्वरोजगार	रोजगार सेवा केन्द्र	वार्षिक	६०,००,०००

	कार्यक्रम			
उच्च	कृषि मूल्य शृङ्खला विकास	कृषि शाखा	२-५ वर्ष	१,५०,००,०००
उच्च	डिजिटल MIS तथा Data Management System विकास	गाउँपालिका	१-३ वर्ष	२५,००,०००
उच्च	MEL (Monitoring, Evaluation & Learning) System विकास	गाउँपालिका	१-३ वर्ष	१५,००,०००
मध्यम	GESI तथा हेरचाह इकोनोमी सम्बन्धी जनचेतना अभियान	गाउँपालिका, NGO	वार्षिक	१०,००,०००
मध्यम	विपद् व्यवस्थापनमा हेरचाह Component समावेश	गाउँपालिका	२-५ वर्ष	२०,००,०००
मध्यम	Climate Resilient Community Infrastructure	गाउँपालिका	३-५ वर्ष	१,५०,००,०००
मध्यम	Community हेरचाह Volunteers परिचालन	गाउँपालिका	वार्षिक	८,००,०००
मध्यम	Stakeholder Coordination Platform सञ्चालन	गाउँपालिका	वार्षिक	५,००,०००

१५.२ कार्यान्वयनको चरण (Implementation Phasing)

अल्पकालीन (१-२ वर्ष)

- हेरचाह इकोनोमी Policy
- GESI Policy
- Time Use Survey
- GRB कार्यान्वयन
- MIS विकास
- महिला नेतृत्व विकास
- FCHV क्षमता विकास
- ECD सुधार
- जनचेतना अभियान

मध्यकालीन (३-५ वर्ष)

- बालबालिकाको हेरचाह Centre स्थापना
- Home-based हेरचाह Service
- Disability Inclusive Service
- ज्येष्ठ नागरिक हेरचाह Programme
- कृषि तथा उद्यम विकास
- सुरक्षित खानेपानी विस्तार
- सार्वजनिक भवन अपाङ्गतामैत्री बनाउने

दीर्घकालीन (५ वर्षभन्दा बढी)

- Climate Resilient हेरचाह Infrastructure
- Digital Smart Municipality
- Integrated Social हेरचाह System
- Sustainable हेरचाह इकोनोमी Financing

- Inclusive Local Governance System

१५.३ सम्भावित वित्तीय स्रोत (Potential Funding Sources)

वित्तीय स्रोत	सम्भावित योगदान
गाउँपालिकाको वार्षिक बजेट	मुख्य सञ्चालन तथा पूर्वाधार
सुदूरपश्चिम प्रदेश सरकार	सामाजिक विकास, स्वास्थ्य, शिक्षा
नेपाल सरकार	सामाजिक सुरक्षा, स्वास्थ्य, शिक्षा
अन्तरसरकारी वित्तीय हस्तान्तरण	पूर्वाधार तथा सेवा विस्तार
विकास साझेदार (UNDP, UNICEF, UN Women, हेरचाह, Plan International आदि)	प्राविधिक तथा वित्तीय सहयोग
राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय NGO	क्षमता विकास तथा समुदाय कार्यक्रम
सहकारी तथा निजी क्षेत्र (CSR)	उद्यम विकास, सीप तथा सामाजिक कार्यक्रम
समुदायको श्रम तथा स्थानीय योगदान	स्थानीय स्वामित्व र दिगोपन

१५.४ अनुगमनका प्रमुख सूचकहरू (Key Monitoring Indicators)

सूचक	आधार अवस्था (Baseline)	५ वर्षको लक्ष्य
हेरचाह इकोनोमी Policy	छैन	कार्यान्वयनमा
Time Use Survey	छैन	सम्पन्न
बालबालिकाको हेरचाह Centre	०	कम्तीमा १-२ केन्द्र स्थापना
GESI Budget	आंशिक	पूर्ण रूपमा लागू
महिला उद्यमी	आधारेखा अनुसार	कम्तीमा ३०% वृद्धि
Home-based हेरचाह Service	छैन	सबै वडामा विस्तार

Disability Inclusive Infrastructure	सीमित	सबै प्रमुख सार्वजनिक भवनमा
महिला नेतृत्व तालिम	सीमित	वार्षिक सञ्चालन
MIS System	आंशिक	पूर्ण सञ्चालन
Stakeholder Coordination Meeting	अनियमित	त्रैमासिक नियमित

यस कार्ययोजनाले दुर्गाथली गाउँपालिकामा हेरचाह इकोनोमी, GESI, स्वास्थ्य, शिक्षा, सामाजिक सुरक्षा, रोजगारी, संस्थागत क्षमता विकास तथा समावेशी स्थानीय शासन लाई व्यवस्थित रूपमा सुदृढ गर्न स्पष्ट मार्गचित्र प्रदान गर्दछ। कार्यान्वयनका लागि गाउँपालिका, वडा कार्यालय, प्रदेश तथा संघीय सरकार, विकास साझेदार, निजी क्षेत्र, सहकारी र सामुदायिक संस्थाबीच प्रभावकारी समन्वय आवश्यक हुने।

अध्याय १६

अनुगमन तथा मूल्याङ्कन रूपरेखा (Monitoring Frameकाम)

हेरचाह प्रोफाइल को प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि नियमित अनुगमन (Monitoring), मूल्याङ्कन (Evaluation) तथा सिकाइ (Learning) प्रणाली अत्यन्त आवश्यक हुन्छ। यस Monitoring Frame कार्यले दुर्गाथली गाउँपालिकामा हेरचाह इकोनोमी, Gender Equality and Social Inclusion (GESI), स्वास्थ्य, शिक्षा, सामाजिक सुरक्षा तथा संस्थागत विकाससँग सम्बन्धित कार्यक्रमहरूको प्रगति, गुणस्तर तथा परिणामको नियमित समीक्षा गर्ने आधार प्रदान गर्दछ।

यस रूपरेखाको उद्देश्य कार्यक्रमको प्रगति मापन गर्ने, चुनौती पहिचान गर्ने, आवश्यक सुधारका निर्णय लिन सहयोग गर्ने तथा स्थानीय सरकार र विकास साझेदारप्रति उत्तरदायित्व (Accountability) सुनिश्चित गर्नु हो।

१६.१ Monitoring Frame कार्यMatrix

उद्देश्य (Objective)	सूचक (Indicators)	प्रमाणीकरणका माध्यम (Means of Verification)	जिम्मेवार निकाय (Responsible Agency)	अनुगमन आवृत्ति (Frequency)
हेरचाह इकोनोमी लाई स्थानीय योजनामा समावेश गर्ने	हेरचाह Policy स्वीकृत	गाउँसभा निर्णय, नीति दस्तावेज	गाउँपालिका	वार्षिक
GESI Mainstreaming	GESI उत्तरदायी योजना तथा बजेटको प्रतिशत	वार्षिक योजना तथा बजेट	योजना शाखा	वार्षिक
Time Use Survey सञ्चालन	Survey सम्पन्न	Survey Report	गाउँपालिका	प्रत्येक ५ वर्ष
बालबालिकाको हेरचाह Service	स्थापना भएका बालबालिकाको	प्रगति प्रतिवेदन	गाउँपालिका	अर्धवार्षिक

विस्तार	हेरचाह Centre संख्या			
Home-based हेरचाह Service	सेवा प्राप्त परिवार संख्या	सेवा अभिलेख	स्वास्थ्य शाखा	त्रैमासिक
ज्येष्ठ नागरिक हेरचाह Programme	लाभग्राही ज्येष्ठ नागरिक संख्या	कार्यक्रम प्रतिवेदन	गाउँपालिका	अर्धवार्षिक
Disability Inclusive सेवा	अपाङ्गतामैत्री सार्वजनिक भवन संख्या	प्राविधिक प्रतिवेदन	पूर्वाधार शाखा	वार्षिक
महिला उद्यम विकास	उद्यम सञ्चालन गर्ने महिलाको संख्या	उद्यम दर्ता, कार्यक्रम प्रतिवेदन	उद्योग/रोजगार शाखा	वार्षिक
महिला नेतृत्व विकास	नेतृत्व तालिम प्राप्त महिलाको संख्या	तालिम प्रतिवेदन	महिला तथा बालबालिका शाखा	अर्धवार्षिक
विद्यालयमा GESI कार्यान्वयन	GESI तथा बालबालिकाको Protection Policy लागू भएका विद्यालय	विद्यालय अनुगमन प्रतिवेदन	शिक्षा शाखा	वार्षिक
ECD गुणस्तर सुधार	मापदण्ड पूरा गरेका ECD केन्द्र	शिक्षा शाखाको प्रतिवेदन	शिक्षा शाखा	वार्षिक
मातृ स्वास्थ्य	संस्थागत सुत्केरी दर	HMIS रिपोर्ट	स्वास्थ्य शाखा	त्रैमासिक
बाल पोषण	कुपोषण दरमा कमी	स्वास्थ्य तथा पोषण	स्वास्थ्य शाखा	अर्धवार्षिक

		प्रतिवेदन		
सुरक्षित खानेपानी	सुरक्षित खानेपानी पहुँच भएका घरधुरी (%)	WASH Report	खानेपानी शाखा	वार्षिक
महिला विरुद्ध हिंसा न्यूनीकरण	दर्ता भएका उजुरी तथा समाधान भएका घटनाको प्रतिशत	न्यायिक समिति अभिलेख	न्यायिक समिति	त्रैमासिक
सामाजिक सुरक्षा	समयमै सामाजिक सुरक्षा प्राप्त गर्ने लाभग्राही (%)	सामाजिक सुरक्षा MIS	प्रशासन शाखा	त्रैमासिक
GESI Budget	GESI Budget को कार्यान्वयन प्रतिशत	वित्तीय प्रतिवेदन	आर्थिक प्रशासन शाखा	वार्षिक
MEL System	नियमित अनुगमन प्रतिवेदन संख्या	Monitoring Reports	योजना शाखा	त्रैमासिक
Stakeholder Coordination	समन्वय बैठक संख्या	बैठक कार्यवृत्त	गाउँपालिका	त्रैमासिक
हेरचाह प्रोफाइल कार्यान्वयन	वार्षिक Action Plan कार्यान्वयन प्रतिशत	वार्षिक समीक्षा प्रतिवेदन	गाउँपालिका	वार्षिक

१६.२ प्रमुख कार्यसम्पादन सूचकहरू (Key Performance Indicators – KPIs)

क्षेत्र	मुख्य सूचक (KPI)	५ वर्षको लक्ष्य
हेरचाह इकोनोमी	हेरचाह Policy लागू	१००%
GESI	GESI Responsive Budget	१००%
बालबालिकाको हेरचाह	बालबालिकाको हेरचाह Centre	कम्तीमा २ वटा

ज्येष्ठ नागरिक हेरचाह	ज्येष्ठ नागरिक हेरचाह Programme	सबै वडामा सेवा
Disability Inclusion	अपाङ्गतामैत्री सार्वजनिक भवन	१००% प्रमुख कार्यालय
महिला उद्यम	महिला उद्यमी वृद्धि	कम्तीमा ३०% वृद्धि
स्वास्थ्य	संस्थागत सुत्केरी	९५% भन्दा बढी
पोषण	कुपोषण दर	३०% ले कमी
शिक्षा	विद्यालय भर्ना दर	९८% भन्दा बढी
ECD	गुणस्तरीय ECD	१००% केन्द्र
सामाजिक सुरक्षा	समयमै भुक्तानी	१००%
MIS	डिजिटल Data System	पूर्ण सञ्चालन
Stakeholder Coordination	त्रैमासिक बैठक	४ पटक/वर्ष

१६.३ अनुगमनका प्रमुख स्रोतहरू (Means of Verification)

अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि निम्न स्रोतहरू प्रयोग गरिनेछन्।

- गाउँपालिकाको वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम
- गाउँसभा तथा कार्यपालिका निर्णय
- वार्षिक बजेट तथा वित्तीय प्रतिवेदन
- HMIS तथा DHIS2 तथ्याङ्क
- EMIS तथा विद्यालय अभिलेख
- सामाजिक सुरक्षा MIS
- Time Use Survey Report
- Household Survey Report
- FGD तथा KII प्रतिवेदन
- Monitoring Visit Report
- फोटो, GPS तथा Field Verification

- Audit Report
- Mid-term तथा Final Evaluation Report

१६.४ जिम्मेवारी (Responsible Agencies)

निकाय	मुख्य जिम्मेवारी
गाउँपालिका	समग्र समन्वय, नीति तथा अनुगमन
प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत	कार्यान्वयन समन्वय
योजना शाखा	Monitoring, Evaluation and Learning (MEL)
स्वास्थ्य शाखा	स्वास्थ्य तथा हेरचाह सेवा
शिक्षा शाखा	शिक्षा तथा ECD
महिला, बालबालिका तथा सामाजिक विकास शाखा	GESI तथा हेरचाह इकोनोमी
आर्थिक प्रशासन शाखा	बजेट तथा वित्तीय अनुगमन
वडा कार्यालय	वडा स्तरको अनुगमन
NGO/INGO	प्राविधिक सहयोग तथा संयुक्त अनुगमन
समुदाय तथा नागरिक समाज	सामाजिक परीक्षण तथा सार्वजनिक सुनुवाइ

१६.५ अनुगमनको आवृत्ति (Monitoring Frequency)

गतिविधि	आवृत्ति
नियमित फिल्ड अनुगमन	मासिक
शाखागत समीक्षा	त्रैमासिक
प्रगति समीक्षा बैठक	त्रैमासिक
सामाजिक परीक्षण (Social Audit)	वार्षिक
सार्वजनिक सुनुवाइ	वार्षिक
मध्यावधि समीक्षा (Mid-Term Review)	प्रत्येक २-३ वर्ष
अन्तिम मूल्याङ्कन (Final Evaluation)	५ वर्षमा

हेरचाह प्रोफाइल अद्यावधिक	प्रत्येक ५ वर्ष
---------------------------	-----------------

१६.६ प्रतिवेदन प्रणाली (Reporting Mechanism)

अनुगमनबाट प्राप्त सूचना निम्न प्रक्रियामार्फत प्रतिवेदन गरिनेछ ।

- वडा कार्यालयबाट मासिक प्रगति प्रतिवेदन ।
- विषयगत शाखाबाट त्रैमासिक समीक्षा ।
- गाउँपालिकास्तरीय समन्वय बैठक ।
- वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन गाउँसभामा प्रस्तुत ।
- विकास साझेदार तथा सरोकारवालासँग वार्षिक समीक्षा ।
- Mid-term तथा Final Evaluation प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्ने ।

१६.७ अनुगमन रूपरेखा प्रवाह

कार्य योजना

कार्यान्वयन

अनुगमन

प्रगति समीक्षा

मूल्याङ्कन

सिकाइ

नीति सुधार

↓
अर्को वार्षिक योजना

दुर्गाथली गाउँपालिकामा हेरचाह प्रोफाइल को प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि परिणाममुखी (Results-Based) Monitoring Framework अमरिहार्य छ । नियमित अनुगमन, तथ्याङ्कमा आधारित समीक्षा, सामाजिक उत्तरदायित्वका अभ्यास तथा सरोकारवाला बीचको समन्वय मार्फत हेरचाह इकोनोमी, GESI, स्वास्थ्य, शिक्षा र सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रम हरूको प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्न सकिन्छ ।

निष्कर्ष (Conclusion)

दुर्गाथली गाउँपालिकाको हेरचाह प्रोफाइलले गाउँपालिकाको जनसांख्यिक अवस्था, सामाजिक-आर्थिक अवस्था, शिक्षा, स्वास्थ्य, जीविकोपार्जन, लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण (GESI), हेरचाह इकोनोमी, संस्थागत क्षमता, नीति तथा कार्यक्रम, सेवा प्रवाह र विकासका अवसर तथा चुनौतीहरूको समग्र विश्लेषण प्रस्तुत गरेको छ। अध्ययनबाट गाउँपालिकाले आधारभूत सेवा विस्तार, स्थानीय शासन सुदृढीकरण, सामाजिक सुरक्षा, स्वास्थ्य तथा शिक्षा क्षेत्रमा उल्लेखनीय प्रगति हासिल गरेको देखिए पनि समावेशी र दिगो विकासका लागि अझै धेरै सुधार आवश्यक रहेको स्पष्ट हुन्छ।

गाउँपालिकाको कुल जनसंख्या ११,३१८ र २,५१२ घरधुरी रहेको सन्दर्भमा बालबालिका, किशोर-किशोरी, युवा, महिलाहरू, ज्येष्ठ नागरिक तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको आवश्यकता फरक-फरक रहेको पाइयो। विशेष गरी ५ वर्ष मुनिका बालबालिका, १५ वर्ष मुनिका बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको उल्लेखनीय उपस्थितिले स्वास्थ्य, पोषण, प्रारम्भिक बाल विकास, सामाजिक सुरक्षा तथा दीर्घकालीन हेरचाह सेवा मा थप लगानी आवश्यक रहेको देखाउँछ।

अध्ययनले हेरचाह इकोनोमी गाउँपालिकाको सामाजिक तथा आर्थिक विकाससँग प्रत्यक्ष रूपमा जोडिएको महत्वपूर्ण विषय भएको पुष्टि गरेको छ। महिलाहरूले दैनिक रूपमा खाना पकाउने, सरसफाइ गर्ने, बालबालिका, बिरामी, ज्येष्ठ नागरिक तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको हेरचाह, पानी ल्याउने, दाउरा सङ्कलन गर्ने तथा कृषि कार्यमा ठूलो समय खर्च गरिरहेका छन्। यस्ता अवैतनिक स्याहार तथा घरेलु कार्य (Unpaid हेरचाह and Domestic काम)ले परिवार र समाजलाई निरन्तरता दिए पनि यसको आर्थिक मूल्याङ्कन, नीतिगत मान्यता तथा संस्थागत समर्थन अझै सीमित रहेको देखिन्छ । हेरचाह International को 5R Frame

कार्य(Recognize, Reduce, Redistribute, Reward and Represent)लाई स्थानीय योजना, नीति, बजेट तथा सेवा प्रवाहसँग एकीकृत गर्नु समयानुकूल आवश्यकता हो।

Gender Equality and Social Inclusion (GESI)को दृष्टिकोणबाट हेर्दा गाउँपालिकामा महिलाको राजनीतिक प्रतिनिधित्व, सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम, महिला समूह तथा सहकारीको सक्रियता, शिक्षा तथा स्वास्थ्य सेवामा पहुँचमा सुधार आएको छ। तथापि, निर्णय प्रक्रियामा महिलाको प्रभावकारी सहभागिता, आर्थिक सशक्तीकरण, सम्पत्तिमा पहुँच, नेतृत्व विकास तथा दलित, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, ज्येष्ठ नागरिक, एकल महिला र बालबालिकाको समावेशी सेवा सुनिश्चित गर्न थप प्रयास आवश्यक देखिन्छ। सामाजिक तथा सांस्कृतिक मान्यताका कारण महिलामाथि परेको अवैतनिक हेरचाह कार्यको असमान भार अझै लैङ्गिक समानताका प्रमुख चुनौतीहरू मध्ये एक रहेको छ।

Gap Analysis र SWOT Analysis ले देखाएअनुसार गाउँपालिकामा आधारभूत सेवा उपलब्ध भए पनि बालबालिकाको हेरचाह सेवा, ज्येष्ठ नागरिक हेरचाह सेवा, Disability हेरचाह, दक्ष मानव स्रोत, समावेशी पूर्वाधार, डिजिटल सूचना प्रणाली, तथ्याङ्क व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकासमा सुधार आवश्यक छ। सीमित आन्तरिक स्रोत, दुर्गम भौगोलिक अवस्था, जलवायु परिवर्तन, युवाको वैदेशिक पलायन तथा रोजगारीको अभावले दिगो विकासमा चुनौती थपेका छन्। अर्कोतर्फ संघीय संरचना, स्थानीय सरकारको अधिकार, समुदायको सक्रिय सहभागिता, महिला समूह, सहकारी, विकास साझेदार तथा कृषि, पर्यटन र प्राकृतिक स्रोतमा आधारित आर्थिक सम्भावनाहरूले विकासका महत्वपूर्ण अवसरहरू प्रदान गरेका छन्।

अध्ययनले प्रस्तुत गरेका Recommendations, Action Plan तथा Monitoring Frameकामले गाउँपालिकालाई आगामी पाँच वर्षका लागि स्पष्ट रणनीतिक मार्गदर्शन प्रदान गर्दछ। हेरचाह इकोनोमी लाई स्थानीय नीति तथा बजेटमा समावेश गर्ने, Gender Responsive Budgeting प्रभावकारी रूपमा लागू गर्ने, बालबालिकाको हेरचाह Centre स्थापना गर्ने, Home-based हेरचाह Service विस्तार गर्ने, महिला तथा युवाको उद्यमशीलता प्रवर्द्धन गर्ने, समावेशी पूर्वाधार निर्माण गर्ने, MIS तथा Monitoring, Evaluation, Accountability and Learning (MEAL) प्रणाली सुदृढ गर्ने तथा बहुपक्षीय साझेदारीलाई संस्थागत गर्ने कार्यहरूलाई उच्च प्राथमिकतामा राख्न आवश्यक छ।

अन्ततः, दुर्गाथली गाउँपालिकाको दिगो, समावेशी र न्यायपूर्ण विकासका लागि हेरचाह इकोनोमी लाई स्थानीय विकासको मूल प्रवाहमा ल्याउनु अपरिहार्य छ। हेरचाह 5R Frameकाम, GESI Mainstreaming, प्रमाणमा

आधारित योजना निर्माण, पर्याप्त बजेट विनियोजन, दक्ष मानव स्रोत, प्रभावकारी संस्थागत समन्वय तथा समुदायको सक्रिय सहभागितामार्फत महिलामाथि पर्ने अवैतनिक स्याहार कार्यको भार न्यूनीकरण गर्न, सामाजिक समावेशीकरण सुदृढ गर्न तथा सबै नागरिकलाई समान अवसर र गुणस्तरीय सेवा उपलब्ध गराउन सकिन्छ।

यस हेरचाह प्रोफाइलले दुर्गाथली गाउँपालिकाको वर्तमान अवस्थाको तथ्यमा आधारित समग्र चित्र प्रस्तुत गर्नुका साथै स्थानीय सरकार, प्रदेश तथा संघीय सरकार, विकास साझेदार, गैरसरकारी संस्था, निजी क्षेत्र तथा समुदायलाई भविष्यका नीति, योजना, कार्यक्रम तथा लगानीका प्राथमिक क्षेत्रहरू निर्धारण गर्न एक महत्वपूर्ण सन्दर्भ दस्तावेज (Reference Document) का रूपमा मार्गदर्शन प्रदान गर्ने अपेक्षा गरिएको छ। यस प्रतिवेदनको प्रभावकारी कार्यान्वयन बाट "समावेशी, समानतामूलक, हेरचाह -संवेदनशील र दिगो दुर्गाथली गाउँपालिका" निर्माण गर्ने साझा लक्ष्य हासिल गर्न महत्वपूर्ण योगदान पुग्ने विश्वास गरिएको छ।

References

- National Population and Housing Census 2021
- Nepal Living Standards Survey
- Municipality Profile
- HMIS
- EMIS
- Local Government Operational Act
- National हेरचाह इकोनोमी Frame कार्य(यदि उपलब्ध)
- हेरचाह Nepal Publications
- ILO
- UN Women
- CBS

Annexes

Annex 1 हेरचाह प्रोफाइल सम्बन्धी Key Informant Interview (KII)

प्रश्नावली

उत्तरदाताको सामान्य विवरण

उत्तरदाताको नाम:

पद/जिम्मेवारी:

संस्था/कार्यालय:

स्थानीय तह/वडा:

कार्यक्षेत्रमा अनुभव अवधि:

हेरचाह (हेरचाह) सम्बन्धी तपाईंको मुख्य भूमिका के हो ?

खण्ड क: हेरचाहको वर्तमान अवस्था

- 1) तपाईंको स्थानीय तह/समुदायमा हेरचाह (हेरचाह काम) भन्नाले के बुझिन्छ ?
- 2) समुदायमा मुख्य रूपमा कस्ता प्रकारका हेरचाह कार्यहरू भइरहेका छन् ?
- 3) हेरचाहको आवश्यकता बढी पर्ने समूहहरू को-को हुन् ?
- 4) बालबालिका
- 5) ज्येष्ठ नागरिक
- 6) अपाङ्गता भएका व्यक्ति
- 7) दीर्घरोगी तथा बिरामी
- 8) गर्भवती तथा सुत्केरी महिला
- 9) अन्य
- 10) समुदायमा हेरचाह कार्य मुख्य रूपमा कसले गरिरहेका छन् ?
- 11) महिला र पुरुषबीच हेरचाह कार्यको जिम्मेवारीमा कस्तो विभाजन रहेको छ ?
- 12) अवैतनिक (Unpaid) र पारिश्रमिकसहितको (Paid) हेरचाह कार्यको अवस्था कस्तो छ ?

खण्ड ख: हेरचाह सेवा तथा पूर्वाधार

- 13) स्थानीय तहमा हाल उपलब्ध हेरचाहसम्बन्धी सेवाहरू के-के छन् ?
- 14) बालबालिकाका लागि उपलब्ध हेरचाह सेवाहरू कतिको पर्याप्त छन् ?
- 15) ज्येष्ठ नागरिक तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि कस्ता हेरचाह सेवाहरू उपलब्ध छन् ?
- 16) डे-केयर सेन्टर, बाल विकास केन्द्र, वृद्धाश्रम, पुनःस्थापना केन्द्र वा अन्य हेरचाह Centre हरूको अवस्था कस्तो छ ?
- 17) उपलब्ध हेरचाह सेवाहरू सबै समुदाय तथा लक्षित समूहको पहुँचमा छन् कि छैनन् ?
- 18) ग्रामीण, दुर्गम तथा विपन्न समुदायमा हेरचाह सेवाको पहुँच कस्तो छ ?
- 19) हेरचाह सेवाको गुणस्तर र प्रभावकारिताबारे तपाईंको धारणा के छ ?

खण्ड ग: हेरचाहको बोझ र लैङ्गिक अवस्था

- 20) घरपरिवारमा हेरचाहको कामको बोझ मुख्य रूपमा कसको काँधमा रहेको छ ?

- 21) महिलाको अवैतनिक हेरचाह कार्यले उनीहरूको शिक्षा, रोजगारी तथा सामाजिक सहभागितामा कस्तो प्रभाव पारेको छ ?
- 22) पुरुष तथा बालकहरूको हेरचाह कार्यमा सहभागिता कस्तो छ ?
- 23) कोभिड-१९ वा अन्य सामाजिक/आर्थिक परिस्थितिले हेरचाहको बोझमा कुनै परिवर्तन ल्याएको छ ?
- 24) हेरचाहको कामलाई सामाजिक तथा आर्थिक रूपमा पर्याप्त मान्यता दिइएको छ भन्ने तपाईंलाई लाग्छ ?
- 25) हेरचाह कार्यको लैङ्गिक विभाजन कम गर्न स्थानीय तहले के गर्न सक्छ ?

खण्ड घ: हेरचाह कामेर को अवस्था

- 26) स्थानीय तहमा पारिश्रमिक लिएर हेरचाह कार्य गर्ने व्यक्तिहरू को-को छन् ?
- 27) हेरचाह कामेर हरूको कार्यगर्ने अवस्था कस्तो छ ?
- 28) उनीहरूले उचित पारिश्रमिक, सामाजिक सुरक्षा तथा अन्य श्रम अधिकार प्राप्त गरेका छन् कि छैनन् ?
- 29) हेरचाह कामेर हरूका लागि तालिम तथा क्षमता विकासका अवसरहरू उपलब्ध छन् ?
- 30) हेरचाह कामेर हरूले मुख्य रूपमा कस्ता समस्या तथा चुनौतीहरू सामना गरिरहेका छन् ?
- 31) अनौपचारिक क्षेत्रमा कार्यरत हेरचाह कामेर हरूको अवस्था कस्तो छ ?
- 32) हेरचाह कामेर को पेशागत सम्मान र सामाजिक मान्यता कस्तो छ ?

खण्ड ड: नीति, योजना तथा बजेट

- 33) स्थानीय तहमा हेरचाह सम्बन्धी कुनै नीति, योजना, रणनीति वा कार्यविधि छ ?
- 34) वार्षिक योजना तथा बजेटमा हेरचाह सम्बन्धी कार्यक्रमलाई कसरी समावेश गरिएको छ ?
- 35) हेरचाह सेवा विस्तारका लागि छुट्टै बजेटको व्यवस्था छ कि छैन ?
- 36) बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा अन्य आश्रित समूहका लागि विनियोजित बजेट पर्याप्त छ ?
- 37) स्थानीय तहको आवधिक योजना वा सामाजिक विकास योजनामा हेरचाह इकोनोमी लाई कसरी सम्बोधन गरिएको छ ?
- 38) हेरचाह सम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा मुख्य चुनौतीहरू के छन् ?

खण्ड च: सामाजिक सुरक्षा र संस्थागत संयन्त्र

- 39) हेरचाह आवश्यक पर्ने व्यक्तिहरूले उपलब्ध सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमबाट कस्तो लाभ पाइरहेका छन् ?
- 40) हेरचाह कामेर हर्न सामाजिक सुरक्षा योजनामा आबद्ध छन् कि छैनन् ?
- 41) स्थानीय तह, प्रदेश तथा संघीय सरकारबीच हेरचाह सम्बन्धी कार्यक्रमको समन्वय कस्तो छ ?
- 42) सरकारी निकाय, गैरसरकारी संस्था, निजी क्षेत्र तथा समुदायबीच सहकार्यको अवस्था कस्तो छ ?
- 43) हेरचाह सम्बन्धी सेवा व्यवस्थापनका लागि पर्याप्त संस्थागत संयन्त्र छ ?

खण्ड छ: आवश्यकता, चुनौती तथा अन्तराल (Gaps)

- 44) स्थानीय तहमा हेरचाह क्षेत्रमा देखिएका प्रमुख आवश्यकता के-के हुन् ?
- 45) हाल उपलब्ध सेवा र वास्तविक आवश्यकताबीच कस्तो अन्तर रहेको छ ?
- 46) हेरचाह सेवामा पहुँच नपाएका वा पछाडि परेका समूहहरू को-को हुन् ?
- 47) दक्ष जनशक्ति, पूर्वाधार, बजेट तथा नीतिको अवस्थामा मुख्य कमी के छ ?
- 48) हेरचाह कार्यलाई व्यवस्थित गर्न सबैभन्दा ठूलो चुनौती के हो ?
- 49) दुर्गम तथा सीमान्तकृत समुदायका लागि हेरचाह Service विस्तार गर्न के आवश्यक छ ?

खण्ड ज: सम्भावना तथा सिफारिस

- 50) स्थानीय तहमा हेरचाह इकोनोमी विकास गर्ने प्रमुख सम्भावनाहरू के-के छन् ?
- 51) हेरचाह सेवामा सार्वजनिक लगानी बढाउन के गर्नुपर्ला ?
- 52) निजी क्षेत्र तथा समुदायलाई हेरचाह Service मा कसरी संलग्न गराउन सकिन्छ ?
- 53) महिलाको अवैतनिक हेरचाह कार्यको बोझ घटाउन कस्ता कार्यक्रम प्रभावकारी हुन सक्छन् ?
- 54) पुरुष तथा बालकहरूको हेरचाह कार्यमा सहभागिता बढाउन के गर्न सकिन्छ ?
- 55) गुणस्तरीय तथा पहुँचयोग्य हेरचाह Service विकासका लागि प्राथमिकताका क्षेत्रहरू के हुन् ?
- 56) आगामी ३-५ वर्षका लागि स्थानीय तहले हेरचाह क्षेत्रमा कस्ता कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्छ ?
- 57) यस अध्ययनका लागि तपाईंले थप दिन चाहनुभएको सुझाव वा सिफारिस के छ ?

Annex 2 हेरचाह प्रोफाइल सम्बन्धी Focus Group Discussion (FGD)

प्रश्नावली

FGD को सामान्य विवरण

स्थानीय तह:

वडा नं.:

स्थान:

मिति:

सहभागी समूह:

सहभागी संख्या: महिला ____ पुरुष ____ अन्य ____

उमेर समूह:

सहजकर्ता:

नोट टेकर:

खण्ड क: हेरचाह (हेरचाह) सम्बन्धी बुझाइ

१. तपाईंहरूको विचारमा “हेरचाह कार्य (हेरचाह काम)” भन्नाले के बुझिन्छ ?

I. घरभित्र गरिने हेरचाह

- II. परिवारका सदस्यको हेरचाह
- III. बालबालिकाको हेरचाह
- IV. ज्येष्ठ नागरिकको हेरचाह
- V. बिरामी तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिको हेरचाह

२. तपाईंहरूको समुदायमा दैनिक रूपमा हुने मुख्य हेरचाह कार्यहरू के-के हुन् ?

३. परिवारमा हेरचाहको आवश्यकता बढी पर्ने व्यक्तिहरू को-को हुन् ?

खण्ड ख: हेरचाह कार्यको जिम्मेवारी र समय

४. घरपरिवारमा हेरचाहको कार्यमुख्य रूपमा कसले गर्छ ?

- I. महिला
- II. पुरुष
- III. बालिका
- IV. बालक
- V. ज्येष्ठ सदस्य
- VI. अन्य

५. महिला र पुरुषले गर्ने हेरचाह कार्यमा कस्तो फरक छ ?

६. दैनिक हेरचाह कार्यमा महिलाले कति समय खर्च गर्छन्? पुरुषले कति समय खर्च गर्छन् ?

७. बालबालिका विशेष गरी बालिका तथा किशोरीहरू हेरचाह कार्यमा कतिको संलग्न छन् ?

८. हेरचाह कार्यको बोझले महिलाको शिक्षा, रोजगारी, आयआर्जन तथा सामाजिक सहभागितामा कस्तो प्रभाव पारेको छ ?

खण्ड ग: हेरचाह सेवाको उपलब्धता र पहुँच

९. तपाईंहरूको समुदायमा हेरचाहसँग सम्बन्धित कस्ता सेवाहरू उपलब्ध छन् ?

- I. बाल हेरचाह केन्द्र

- II. प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्र
- III. स्वास्थ्य सेवा
- IV. ज्येष्ठ नागरिक सेवा
- V. अपाङ्गता सहायता सेवा
- VI. पुनःस्थापना सेवा
- VII. घरेलु हेरचाह सेवा

१०. हाल उपलब्ध हेरचाह सेवाहरू समुदायको आवश्यकताअनुसार पर्याप्त छन् ?

११. उपलब्ध सेवा प्रयोग गर्दा समुदायले कस्ता कठिनाई सामना गर्छ ?

- I. दूरी
- II. खर्च
- III. जानकारीको कमी
- IV. भौतिक पहुँचको समस्या
- V. सामाजिक विभेद
- VI. दक्ष जनशक्तिको अभाव

१२. कुन समूहलाई हेरचाह सेवामा पहुँच गर्न सबैभन्दा बढी कठिनाई छ ? किन ?

खण्ड घ: अवैतनिक र पारिश्रमिक सहितको हेरचाह काम

१३. घरभित्र गरिने अवैतनिक हेरचाह कार्यलाई परिवार तथा समुदायले कतिको महत्व दिएको छ ?

१४. हेरचाह कार्यलाई आर्थिक रूपमा उत्पादनशील वा महत्वपूर्ण कामका रूपमा मान्यता दिइन्छ ?

१५. पारिश्रमिक लिएर हेरचाह गर्ने व्यक्तिहरू (हेरचाह कामर्स) को अवस्था कस्तो छ ?

१६. हेरचाह कामर् हारुले उचित पारिश्रमिक, सम्मान तथा सामाजिक सुरक्षा पाएका छन् ?

खण्ड ड: लैङ्गिक समानता र सामाजिक मान्यता

१७. तपाईंहरूको समुदायमा हेरचाह कार्यलाई मुख्य रूपमा महिलाको जिम्मेवारी मानिन्छ ? किन ?

१८. पुरुषहरूको हेरचाह कार्यमा सहभागिता कस्तो छ ?

१९. पुरुष तथा बालकहरूको हेरचाह कार्यमा सहभागिता बढाउन के गर्नुपर्ला ?

२०. हेरचाहको जिम्मेवारी बाँडफाँड गर्दा परिवार तथा समुदायमा कस्ता परिवर्तन आउन सक्छन् ?

खण्ड च: हेरचाह सेवाको गुणस्तर

२१. हाल उपलब्ध हेरचाह सेवाको गुणस्तर कस्तो छ ?

२२. हेरचाह सेवा प्रदान गर्ने व्यक्तिहरू पर्याप्त दक्ष तथा प्रशिक्षित छन् ?

२३. गुणस्तरीय हेरचाह Service का लागि कस्ता पूर्वाधार तथा जनशक्ति आवश्यक छन् ?

२४. सेवा प्रदान गर्दा सुरक्षा, सम्मान र समावेशिताको अवस्था कस्तो छ ?

खण्ड छ: नीति, योजना र स्थानीय सरकारको भूमिका

२५. स्थानीय सरकारले हेरचाह सम्बन्धी कस्ता कार्यक्रम सञ्चालन गरेको जानकारी छ ?

२६. स्थानीय तहको योजना तथा बजेटमा हेरचाह सम्बन्धी विषयले पर्याप्त प्राथमिकता पाएको छ ?

२७. स्थानीय सरकारले हेरचाह सेवामा सुधार गर्न के-कस्ता कार्यगर्नुपर्छ ?

२८. समुदायको हेरचाह सम्बन्धी आवश्यकता योजना निर्माण प्रक्रियामा समेटिएको छ ?

खण्ड ज: समस्या, आवश्यकता र अन्तराल (Gap)

२९. तपाईंहरूको समुदायमा हेरचाह क्षेत्रमा मुख्य समस्याहरू के-के छन् ?

३०. हाल उपलब्ध सेवा र समुदायको वास्तविक आवश्यकताबीच कस्तो अन्तर छ ?

३१. हेरचाहको जिम्मेवारी पूरा गर्दा परिवारले कस्ता आर्थिक तथा सामाजिक समस्या भोगिरहेका छन् ?

३२. विशेष गरी महिला, गरिब परिवार, एकल अभिभावक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा ज्येष्ठ नागरिकले कस्ता विशेष चुनौती सामना गर्छन् ?

खण्ड झ: समाधान र प्राथमिकता

३३. समुदायमा तत्काल सुधार गर्नुपर्ने प्रमुख हेरचाह सम्बन्धी आवश्यकता के-के हुन् ?
३४. हेरचाहको बोझ कम गर्न कस्ता सेवा वा कार्यक्रम आवश्यक छन् ?
३५. स्थानीय तहले कुन-कुन क्षेत्रमा प्राथमिकताका साथ लगानी गर्नुपर्छ ?
३६. समुदाय आफैले हेरचाह Service सुधारमा कस्तो भूमिका खेल्न सक्छ ?
३७. सरकार, निजी क्षेत्र र गैरसरकारी संस्थाले कसरी सहकार्य गर्न सक्छन् ?
३८. आगामी ३-५ वर्षभित्र तपाईं आफ्नो समुदायको हेरचाह Service मा कस्तो परिवर्तन देख्न चाहनुहुन्छ ?

समापन प्रश्न

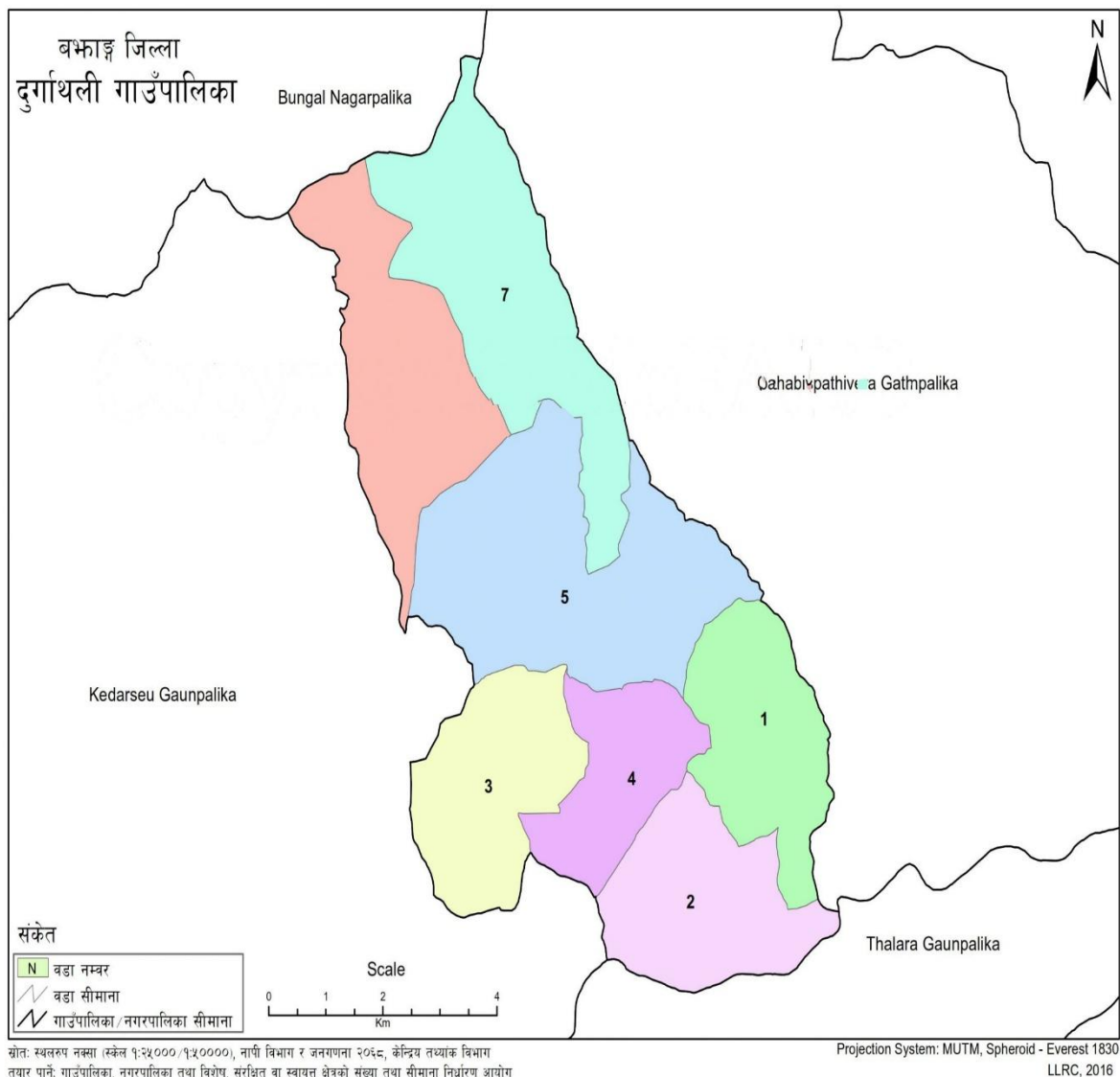
३९. हेरचाह प्रोफाइल तयार गर्नका लागि हामीले नसमेटेको तर अत्यन्त महत्वपूर्ण कुनै विषय छ ?
४०. हेरचाह सेवा तथा हेरचाह कार्यसम्बन्धमा तपाईंको मुख्य सन्देश वा सुझाव के छ ?

Annex 3 Ward-wise Population

वडा नं.	साविक क्षेत्र/गाविस	महिला	पुरुष	कुल जनसंख्या
१	चौधारी	६४६	५३२	१,१७८
२	चौधारी	८०३	६५०	१,४५३
३	मौलाली	९०१	६६३	१,५६४
४	मौलाली	७७८	६१३	१,३९१
५	सैनपसेला	१,२४२	१,०११	२,२५३
६	सैनपसेला	८४८	७११	१,५५९
७	सैनपसेला	९९१	९२९	१,९२०
जम्मा		६,२०९	५,१०९	११,३१८

Source: National Population Census 2021

Annex 4 Map of Durgathali Rural Municipality, Bajhang

Signature

आज्ञाले,

नाम : लाल बहादुर बिष्ट

प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत